

SÁMI MUITALANÁRBEVIERRU
JA MO LUOHTI
LUOVVANA MUITALUSAS

Mai Britt Utsi

Sámi girjjálašvuodadiehtaga váldofágadutkkus
Tromssa universitehta
Humanisttalaš fakultehta
Sámi ossodat
1998 čavčča

*Mu ráhkkásiiddasan; eadni, áhččái, Nils Duommai, Anne Lajlai, Nils Áiloi ja
Injá Márjái!*

OVDASÁTNI

Mun háliidan giitit muhtun olbmuid geat leat dorjon ja veahkehan mu dán barggu čállima oktavuodas. Vuosttažettiin bagadallán 1. amanueanssa Harald Gaski go son nu viššalit lea bagadallan mu ja vástidan buotlágaš gažaldagaid.. Dasto háliidan giitit diehtoaddiid Ándde Bikká Márgget Jovn Uvllá, Issá Pier Niillasa, Johan Mathis Balto, Mávnos Biera Bier Mihkkila, Oskal Máhte Mikkel Issáha, Sára Bireha, Sára Juhána, Sire Uvlláš Máhte Uvllá Rávnna, Uvlláš Pettera ja Uhca Pier Esthera. Sin muitalusat ja luodit ledje mu čállima vuodđun ja daid haga mun in livčče sáhttán čállit dán barggu. Giitu sidjiide!

Háliidan maid giittit Sámi allaskuvlla go lean beassan geavahit bargoáiggán čállimii, mu bargoskihpáriid buriid rávvagiid ovddas ja maddái Sámi allaskuvlla girjerádjosa bargiid, Torunn ja Nige Juhána Áillu, girjeveahki ovddas. Giittán maid Ergon Ándde Maarena buriid gielalaš rávvagiid ovddas.

Muitájin vel maid Sire Uvlláš Máhte Uvllá Rávdna dajai čállima birra ja jus son livččii máhttán čállit soahtedáhpáhusaid dalle go dat dáhpáhuve:

Lean mángii jurddašan nugo soađe áigge ge. Mii han leimmet dáppe jusdan. Jus mun livččen skribeanta soađi gaskkas ahte čálášin. Oččošin čállit vaikko man olu girjjiid.

Giitu daidda geaidda giitu gullá go mii odne beassat sámegillii sihke čállit ja almmuhit čállosiid. Gal máilbmi lea olu ovdánan dan rájes go Rávdna vásihii soahtedáhpáhusaid ja háliidii daid čállit.

Guovdageaidnu skábmamánus 1998.

Ándde Bikká Márgget Jovn Uvllá Mai Britt

SISDOALLU

1. ÁLGGAHUS	1
2. MATERIÁLA, DIEHTOADDIT, METODAT JA DUTKANČUOLBMA	2
2.1 Muitaleaddjit ja juoigit – diehtoaddit	2
2.2 Materiála – mitalusat ja luodit	3
2.3 Materiála, čállingiella ja Várjjatsuopman	4
2.4 Dutkanmetodat	4
2.5 Dutkančuolbma	5
3. NJÁLMMÁLAŠVUOHTA, GULAHALLAN, MUITALEADDJI, JUOIGI	6
3.1 Oahppan ja njálmmálaš árbevierru	6
3.1.1 Njálmmálašvuoda jurddašemi dovdomearkkat	8
3.1.2 Sátnevádjasat ja eará njálmmálaš, ritmmalaš minstarat	22
3.1.3 Sáni ja nama fápmu – njálmmálašvuolta	25
3.2 Gulahallan ja oassálasti observašuvdna	30
3.3 Mitalus – mitalleaddji	37
3.3.1 Doabačilgehus – máinnas – mitalus	38
3.3.2 Árbevieru dutkama váldoskuvllat ja máinnastiippat	40
3.3.3 Mitalusaid ja mitalleddjiid dutkanvuohki	42
3.4 Juoigan – juoigi	44
3.5 Dutki, mitalleaddji ja juoigi	49

4. MUITALUSAT	50
4.1 Sámi mitalus – mitalusluohkát	50
4.1.1 Albmáid ja nissoniid beroštumiid erohus	52
4.2 Eahpáraš	53
4.2.1 Eahpárašárbevieru historjá	54
4.2.2 Eahpáračča iešvuodat	55
4.2.3 Eahpárašmitalusat	60
5. LUOHTEDUOGÁŠ MUITALUSAT – LUOÐIT	69
5.1 Guovdageainnu luohiti	69
5.1.1 Juhán Inggá luohtedajahusat	69
5.2 Várjjatluohiti	77
5.2.1 Máhtol Ándde luohtejavzzat	78
5.3 Dajahusat ja javzzat dahje lávllabihtát	94
6. ČOAHKKÁIGEASSU	97
DIEHTOADDIT	99
GIRJJÁLAŠVUOHTA	99

1. ÁLGGAHUS

Lei okta áddjá, lei mearrabivdi Beahkká. Su birra mun áiggon dál muitalit. Dát muitalus galgá leat duohta ja son gii dan muitalii lei Beahkká. Beahkká lei mearrabivdi ja son orui Ráhpanjeaskkes birra jagi. Sus lei doppe bivdovisti ja das ruovttustis son sihke firpmiid čivttii ja vuoijnastii. Juohke beaivvi son sugai meara ja lávii doppe Geađgecoaganis juohke beaivvi. Doppe lávii goddit ollu guliid. Muhtin beaivvi fidnii golbmalot kilosáš báldá ja vel moaddelot findara. “Dáid dat viššá Ceavcegeađgái doalvut” jurddašii son go ruoktot sugai. Ceavcegeađgi lei daláš gávpebáiki ja báldás lei dalle buoremus haddi. Dorskiid son lávii dušše goikadit Ráhpanjeaskkes ja easkka čakčat daid vuovdit. Muhtin ija go Beahkká lei oadđimin, de son báifáhkka morihii. Uvssas lei olmmoš. “Boađe sisa” čurvii son nahkáriid siste ja sisa guossi bođii. Beahkás gal nahkárat ravge go oinnii makkár guossi dat lei. Romit sivdnádusa ii lean velá oaidnán, debbuiguin gárvoduvvon. “Ferte leat mearragobmi” jurddašii Beahkká. “Maid don áiggot?” jearralii Beahkká. “Don leat mu bussá dolvon” vástidii dat imašlaš guossi. “Dus leat mielat oaivvis ja debbot njálmmis, mus lea guolli láibin ja guolli ruhtan” logai Beahkká ja de viehkalii oapmana lusa, dohppii buolli hilaid ja bálkestii daid rávgga njeaiga. Jávkkai dat gal ja de ii leat dan rájes oidnon Beahká doppe gal.¹

Dát muitalus lea njálmmálaš árbevieru ovdamearkan, go lea čállojuvvon oalle easkka, 1978:s. Ándde Bikká Lásse-rohkki muitalii dán munnje dalle. Dás ihtet historjjálaš dieđut, omd. go beassat diehtit ahte guollebivdi Beahkká áiggui doalvut báldá Ceavcegeađgái. Ceavcegeađgi lei áidna gávpebáiki siskkit Várjjagis 1729 – 1789 birrasiin (Otterbeck 1920: 77, Ytreberg 1980: 62-74, 288) ja dát muitalus ferte leat dalle čuožžilan.

Olmmoš sáhtta govahallat mo muitalus lea fievrividuvvon buolvvas bulvii, mo mánát besse dan gullat go sevdnjes eahkediid čohkkohalle dollagáttis go omd. áhkku dan muitalii ja go gulle meara gearramin olggobealde. Dákkár muitalandilálašvuohta lei nu ahte sihke muitaleaddji ja guldaleaddjit ledje oadjebas -ja lunddolaš dilis ja muitalusa sisdoallu govahallui ealas ja somás, ilgadis -dahje morašlaš vugiin. Ná mánát ožžo oasi álbmoga oktasaš njálmmálaš árbbis ja nu sii ge sáhtte dan viidásabbot fievrídit odđa buolvvaide. Go mun dan gullen ádjástan 1978:s, de lei

¹ Čállojuvvon 1978:s sámegeiela vuodđofága lohka oktavuodas go mii studeanttat čokkiimet muitalusaid ruovttubáikkiineamet. Nils Jernsletten lea čállán jietnačállagii man mielde mun čállen dálá ortografijii.

gollan jo badjel guoktečuođi jagi, in ge mun dalle diehtán maidige mitalusa álggu birra. In ge mun dan ge diehtán makkár mitalusšládji dát mitalus gulašii.

Ja dál orru ge nu ahte mitalusat eai šat mitaluvvo njuolga seamma olu go ovdal, muhto ihtet eará gaskaomiin nugo girjjálašvuodas, filmmain, dihtorvuorkkain, teáhteris ja medias. Dan geažil háliidan ge čájehit mo árbevirolaš diehtu ovttá láchkai ain bissu čihkosis nu guhká go mii eat nákke idihit daid smiehttamušaid dahje teoriijaid mat leat dan duogábealde. Muhto jus omd. mitalleaddji dahje juoigi ieš beassá čilget smiehttamušas, de dalle dákkár čihkkon dieđut soitet boahit oidnosii. Nu maiddái sámi dutki sáhtta oahppat čihkkon dieđuid idihit, go son ge lea daid dieđuid guoddi. Mun geavahan ge dan geažil oalle persovnnalaš stiilla dán barggus, go lean šaddan oassálastit mitalandilálašvuodaide diehtoaddiid searvvis materiála čohkkedettiin ja dan ii livčče leamaš vejolaš dahkat jus livččen leamašan eahpepersovnnalaš. Go mun siteren earáid go sámegeielagiid, de mun bijan dasa maid sámegeielat jorgalusa ruođuid sisa.

2. MATERIÁLA, DIEHTOADDIT, METODAT JA DUTKANČUOLBMA

2.1 Mitalleaddjit ja juoigit – diehtoaddit

Mun bijan mitalleddjiid ja juigiid sámi namaid sámi vieru mielde, go oainnán ahte mii sámi dutkit berret čájehit duodalašvuoda ja addit árvvu daid olbmuid geat midjiide addet dieđuid ja dáidaga. Danne bijan ge juohke mitalusa ja javzza vuollái dan oamasteaddji nama. Dán muittuhii munnje Austráalia álgoálbmot čáli ja kritihkkár *Modrooro Narogin* (Narogin 1990:47) go šalloša mo vieris antropologat ja eará dieđuid čohkkejeaddjit leat váldán álgoálbmogiid njálmmálaš materiála vaikko man olu ja son joatká ná:

The traditional owner, in anthropological circles called “the informant” has no claim on this material. Translations made from it do not belong to him or her. Often their names are not even acknowledged.

(Árbevirolaš oamasteaddjis, antropologalaš birrasiin gohčoduvvon “informántán”, ii leat voigatvuolta iežas čállosiidda. Daid jorgaleamit eai

gula sutnje. Dávjá eai namuhuvvo ge sin namat čállošii).

Mun geavahan ge dás duohko *informánta*- doahpaga sadjái *diehtoaddi* – namahusa. Mus ledje golbma nisson muitaleaddji ja vihtta albmá ja eai lean eambo dan geažil go dovden ahte fertejin oahpásmuvvat singuin ovdalgo sáhtten vuordit sin muitalit ja juoigat munnje. Danin välljejin ge vanhemiiddán Ándde Bikká Márgget Jovn Uvllá ja Uhca Pier Esther Njiđggus Várjjagis, isidan muotá Sára Bireha Boaronjárggas Guovdageainnus, ovdalaš oahppásan Mávnos Biera Bier Mihkkila Ákšomuotkkis Guovdageainnus. Ledje maiddái njeallje munnje álggos measta amas olbmo geaiguin oahpásmuvven, dadjat jo bures, dán čohkkenproseassa áigge. Sii ledje Sire Uvlláš Máhte Uvllá Rávdná Girkonjárggas Várjjagis, Uvlláš Petter Stuorravuonas Várjjagis, Oskal Máhte Mikkel Issát Mironis Guovdageainnus ja Issá Pier Niillas Stuorravuonas Várjjagis. Johan Mathis Balto Stuorravuonas Várjjagis deiven dušše oktii ja son muitalii viššalit eallimistis ja ovdalaš áiggiid birra. Sára Bireha viellja, Sára Juhán, muitalii moadde eahpárašmuitalusa, muhto su muitalusat eai leat fárus 4.1 kapihttala muitalusluohkáid guorahallamis.

2.2 Materiála – muitalusat ja luodit

Dutkanmateriálan lean välljen muitalusaid ja muitalandilálašvuodaid, oktiibuot 81 muitalusa. Golbmasis dáin diehtoaddiin, Issá Pier Niillasis, Petteris ja Jovn Uvllás, ožžon vel luodit mas ledje 20 javzavearssa², namalassii *Máhtol Ándde* luodit siskkit Várjjaga rávttabealde ja daid muitalusaid mat čuvvo luodit. Estheris ja Jovn Uvllás ožžon vel muitalusaid *Gábe* luotái ja dan luodit gávdnen Jens Otterbeck (1920: 77-78) “Kulturværdier hos Norges finner” girjjis. Sus lei Isak Saba informántan. Issá Pier Niillasis ožžon vel lassin golbma luodit, *Erkke Ivvár Márggeha* luodit, *Hula Juhána* luodit ja *Rikart Henriksena* luodit. Mun geavahin dáid namuhuvvon muitalusaid ja luoheduogášmuitalusaid go muitalustiippaid ja muitaleddjiid beroštumiid guorahallen. Muđui välljejin erenoamážit eahpárašárbevieru guorahallat go doivon das gávdnat álbmoga oktasaš smiehttamušaid omd. eallima ja jápmima

² jawza= 1.Kr detail of Lapp tune which characterizes the subject in a very marked way I Kr detalj av en jøikemelodi som karakteriserer melodiens gjenstand meget sterkt 2. P (indiv.) bad singing or bad singing in the Lapp way (Nilsen 1979 Vol.II:397). Sihke Issá Pier Niillas ja Uvlláš Petter logaiga ahte javza lea seamma go *dajahuš* ja mun dulkon de Nilsena 1. čilgehusa (Kr) seamma go nu mo Várjjagis geavahuvvo. Go lea Várjjatludiid birra sáhka, de geavahan *jawza* namahusa.

čiegusvuodain. Mun välljejin maiddái muhtun luđiid ja daid duogášmuitalusaid. Háliidin vel buohtastahttit Unjárgga ja Guovdageainnu luđiid, ja nu de välljejin vel ovttá Guovdageainnu luođi guorahallat; *Sára Juhán Inggá* luođi maid *Sára Biret* juoiggai. Mun maid jearahallen luohtedahkkiid, Bier Mihkkila ja *Sára Bireha*. Mun geavahin maiddái daid mitalusaid ja dáhpáhusaid maid ieš lean gullan. Dan dahken omd. dalle go háliidin nannet muitaleaddján dieđuid.

2.3 Materiála, čállingiella ja Várjjatsuopman

Jo materiála čohkkedettiin Várjjagis čállen mun álggos javzzaid nu mo diehtoaddit daid juige ja de čállen daid normerejuvvon čállingillii. Maŋŋá fuomášin ahte muhtun javzagarggat eai šat riibmen go daid čállen normerejuvvon gillii, nu mo omd. Máhtol Ándde luođis;

*Bitkonjárgeahčái gul kánun spennii, nu, nu, nu, nu, ná, ná, ná,
Báhčín dihtii dan Bánnaid latnii, nu, nu, nu, nu, ná, ná, ná, ná*

Dás leat erenoamážit guokte sáni nugo *spennii* ja *latnii* mat eai šat riibmen go konsonánsa dahje sisšuoqŋa *-enn* rievddai *-atn* hápmái čállingielas. Várjjatsuopmanii dát sánit leat *spennii* ja *lennii*. Mun čálán ge čállingillii ja spiehkastan čállingielas dušše dalle go Várjjatsuopmanis bohtet dakkár erenoamáš giellajienat dahje fonemat mat dodjet javzzaid ritmma. Muđui bijan luohtejavzzaid čuovusin normerejuvvon čállingillii.

2.4 Dutkanmetodat

Vuosttas metodan lei *oassálasti obervašuvdna*. Dat lea go mun observerejin ja ieš oassálasten mitalandilálašvuodaide. Dán čilgen lagabui 3.2 kapihttalas gos ovdamearkkaiguin čájehin mo mun gulahallen muhtun diehtoaddiin. Mitalandilálašvuodas oainnán maiddái čielgasit *gulahallama* dahje kommunikašuvnna osiid; sáddejeaddji, diehtu ja vuostáiváldi. Duppalkommunikašuvdna lea maiddái gulahallan ja dan čilgen 3.2 kapihttalas, erenoamážit go guorahallen luohtedajahusaid duppalkommunikatiivva doaimma.

Nubbi metodan lei go atnen vuodđun dihto *teorehtalaš smiehttamušaid* lahkonneittiinan muitalusaid ja javzzaid. Mun in sirren teorehtalaš oasi materiálastttán, baicce atnen miehta gaskka materiála ovdamearkkaid teorehtalaš smiehttamušaid čilgemis. Jurddašin atnit vuodđun etnokritihka, álgoálbmotkritihka ja das erenoamážit sámi dutkkiid ja maiddáí muitaleddjiid ja juigiid smiehttamušaid. Lassin atnen vel folkloristtalaš čilgenvugiid, muhto geavahettiinan daid, vuodđun lei girjjálašvuoda lahkonanvuohki. Goitge oidnen ahte geavahettiinan álgoálbmot- ja etnokritihka, de ohcen maiddáí oarjemáilmmi girjjálašvuodateoriijain doarjaga, omd. luohtejavzzaid lyralaš beliid guorahallamis.

2.5 Dutkančuolbma

Mat leat njálmmálašvuoda jurddašeami dahje árbevieru dovdomearkkat ja mo ihtet dat muitalusain ja luđiin? Dása gullá maiddáí ovdanbuktima čehppodat, mas buot golbma gulahallama bealit leat mielde; muitaleaddji, muitalus ja guldaleaddji. Dat mii álgoálggos bovttii mu sáhkkiivođa, go smihtten dutkanfáttá birra, lei muitaleaddji. Danne lean ge jearran ná: maid muitala ja hálddaša son ja manne muitala fáttá birra juste nie go muitala? Leago erohus nissoniin ja albmáin? Mun smihtten luođi birra ja jerren mo javza mottiin sániin govahallá olbmo, sihke luonddu ja eallima muđui. Mun háliidan dulkot muitalusaid ja luđiid oktanaga, go jáhkán ahte juohke luohtejavzzas lea duogášmuitalus. Luohti lea ain ealli oassin sámi árbevierus ja danin livččii muitalusaid dutkamis boastut hilgut luođi duogášmuitalusaid. Das lea bures vejolaš čatnat oktii lyrihka -ja muitalusaid dulkoma. Danin leat ge muitalusat ja muitaleapmi, luohtedajahusat dahje javzzat ja daid duogášmuitalusat válđoáššit mu barggus.

3. NJÁLMMÁLAŠVUOHTA, GULAHALLAN, MUITALEADDJI, JUOIGI

3.1 Oahppan ja njálmmálaš árbevierru

Heargefearán

Leigga guokte olbmá meahcis ealo luhtte ja leigga idjadan goađis. Nuppis ledje guokte hearggi ja daid luittii idjii luovos. De lohká olmmái, gal son fal njoarostallá dutnje veahkkin. Son váldá vuos iežas herggiid gitta. Nuppi gal válddii ja bákkuhii, dasa ii dárbbahan suohpana. Ja de álggii dan nuppi bivdit ja bivdá, na ii`at dat darván. Dat ii mana dat suohpan dohko vaikko heahti livččii. Nubbi njoarostalai daid ráidoherggiid ja gearggai jo ja láidii ja gollostalai maŋŋálaga. De dál dat nubbi nai, gal dat goit manai dat suohpan badjel sehpedaga ja dakko unnagaccaža duohkái ja de gal bisánii ja čuoččahii. Hui lodji gal lea dat heargi, ii dat meidnot, dušše vázzá. “Ii dat dál goit sáhte vuovvna gávdnat, na jur gal dál goit ii sáhte maide rámiid oažžut go beivvi bivddii dan ovttá hearggi.” Áigá jo mojuhallá go boahtá dohko dan olbmás lusa. Hirbmat buoremelas ja lohká: “Gal son jur dan gal dadjá, gal dan unnagaccažii lea oba váttis darvehit. Gal dal maŋimus dasa darvehin.” Maid dat nubbi dasa diđii.

Muitalan Mávnos Biera Bier Mihkkil 3.10.96

Maiddáí dát mitalus lea njálmmálašvuoda ovdamearka. Dat lea mitaluvvon ja báddejuvvon 1997 čavčča. Mitalus vurkejuvvui báddenrusttegiin ja easkka maŋŋá čállojuvvui ja stirddui čállojuvvon hápmái. Ja dán čállojuvvon hámis sáhtta álkit lohkat mii dáhpáhuvai, muhto buot eará mitalandilálašvuoda bealit, nugo omd. mitalleaddji mimihkka, gávnnas, gulahallama dilli dahje vuoigŋa ja guldaleaddji kommentárat, eai boade oidnosii dás.

Dán mitalusa dáhpáhus lea praktihkalaš barggu ovdamearka, go muhtun olmmoš nuppi olbmo mielas ii orron lihkestuvvamin bargguin. Muhto nubbi goitge máhtii alcces rámi oažžut vaikko vel soaitimis dušše lihkestuvai. Jus olmmoš ii oahpa nu álkit, jus lea gávviil dahje jus man ge eará láchkai lea erenoamáš, de su birra dávjá šaddá sáhka ja nu mitalusat ge sáhttet čuožžilit.

Muhtun amerihkálaš humanista- ja psykiatriija professor *Walter J. Ong* (1982) čilge ge girjjistis *Orality & Literacy* mo olbmot buhtes njálmmálaš kultuvrrain ohppet ja man stuora viisodaga sii duodaštit, vaikko vel eai "studere":

They learn by apprenticeship – hunting with experienced hunters, for example – by discipleship, by listening, by repeating what they hear, by mastering proverbs and ways of combining and recombining them, by assimilating other formulary materials, by participating in a kind of corporate retrospection – not by study in the strict sense (Ong 1982: 9).

(Sii ohppet ovdagovaid čađa, – go omd. bivdet hárvánan bivdiiguin fárrrolaga, go leat oahpahallit, go guldalit ja geardduhit dan maid gullet, sátnevádjasiid hálddašemiin, sátnevádjasiid ovttastahttimiin ja buohtastahttimiin, go darvehit earálgán materiála, go oassálastet muhtunlágan oktasaš muittus – eai fal njuolgut studeremiin gal).

Jus 3. kapihttala *Heargefearán* mitalusa dárkileappot guorahallá, de heive dan dáhpáhus dasa maid Ong (1982: 9) čállá oahppama birra. Njoarostallama ii oahpa girjjálaš studeremiin, dan ferte earáin álggos oahppat ja de oahpahallat ja hárvehallat dassáži go giehta ja čalbmi oktii doaibmaba. Nubbi eará dás lea omd. bealljemearkka ja bohcco dovdat ja oaidnit jorri ealus, buot dáid máhtuid oážžu olmmoš oahpahalli dilis, “by discipleship” nugo Ong čállá.

Ong (1982:14) čilge manjnelis maiddá ahte giella ovdána ja njálmmálaš giella ovdánahtá giela grammatihka, áigá ovdalgo čállojuvvo guđe ge láhkai. Dát dáhpáhuvvá buot gielain. Teorehtalaččat lea grammatihkka gárvvis ja giellageavaheaddjit birgejit áibbas bures gielain vaikko ii čálloše sátni ge. Ja gielain olbmot čilgejit buot áššiid, go ii han olmmoš sáhte girjjis lohkat omd. mo meahcis galgá deaivat dahje gokko buorit bivdobáikkat leat luonddus dahje mo dálkemearkkaid galgá dulkot.

Maiddá amerihkálaš sosiálanthropologa professor *Jack Goody* (1987: 156 -157) lea dutkan njálmmálaš kultuvrraid ee. LoDagaa álbmoga Afrihkás ja son čilge ahte njálmmálaš servodaga olbmot orrot oahppamin golbma vuogi mielde. Vuosttas lea seamma go dat maid Ong (1982:14) čilge, sii ohppet go oassálastet beaivválaš doaimmain ja dát oahppu lea vuđolaš. Nubbi lea oalle spesialiserejuvvon oahppu, “čiekŋalis” oahppu maid olbmot ožžot go oassálastet seremoniijain ja go háleštit boarrásiiguin, omd. áššit nugo olbmo Ipmil- oktavuolta ja jápmima čiegusvuolta. Goalmmát lea dakkár oahppu mii ii vuolgge olbmos, oahppu mii bohtá njuolga fámuin, vuoinjalaš vuimmiin, válddiin; dušše dat orrot sáhttimin čájehit olbmui gomuvuođa čiegusvuodaid.

Mun ádden dán goalmát oahpu olggudas fámuid oahppun, dakkárin maid olmmoš ieš ii sáhte áddet, go olbmo leahkin máilmmis ja olles gomuvuohta lea čiegus sutnje. Muhto dušše dat ahte Goody namuha dán oahpu, duođašta ahte dat goitge ferte leat olbmo abstráktalaš ráhkadus, juogá amas maid olmmoš ii sáhte čilget ja maid son smiehttá leat olggudas fápmun dahje váldin. Sáhttá ahte sámi dološ sieideoskkus ja nu noiddiin lei oktavuoha dien sullasaš olggudas fámuiquin, vaikko vel noaidevuohta lei ge olbmos vuolgán. Dás in áiggo eanet vihkkedit oahppama vugiid, go Goody goalmát oahppanvuohki orru oalle abstráktalaš ráhkadus ja jus dat ii leat omd. sieideoskku ja noaidevuođa olggudas fámuid oktavuoha, mii dat de sáhttá leat? Mun válljen goitge geavahit Ong smiehtamuša njálmmálašvuođa dovdomearkkaid iešvuođaid čilgemis, vaikko Goody ja earát nugo amerihkálaš psykologija professor *David C. Rubin* (1995: 8) maid leat čállán sullasaš čilgehusaid das. Mun buohtastahtán dán kapihttala loahpas Ong ja Rubina njálmmálaš árbevieruid čilgehusaid.

3.1.1 Njálmmálašvuođa jurddašemi dovdomearkkat

Ong (1982:37–57) oaidná ge mo njálmmálašvuođa psykodynamihka lea ja son čájeha maid njálmmálašvuođa jurddašemi ja ovdanbuktima dovdomearkkaid buhtes njálmmálaš kultuvrrain, ahte jurdagis ja ovdanbuktimis de leat čuovvovaš ovcci dovdomearkka;

- I. Additiiva dahje lasiheaddji ovdalgo vuolideaddji njálmmálaš stiila*
- II. Aggregatiiva dahje oktiibiddjon ovdalgo analyhtalaš*
- III. Redundánta dahje sátnerikkis*
- IV. Konservatiiva dahje árbevirolaš*
- V. Lahka olbmo eallinmáilmmi*
- VI. Agonistalaš*
- VII. Empatehtalaš ja oassálasti ovdalgo objetiivvalaččat distanserejuvvon*
- VIII. Homeostáhtalaš*
- IX. Dilis gitta ovdalgo abstrákta*

Mun čilgen de juohke njálmmálašvuođa dovdomearkka ja buvttán ovdamearkkaid sámi árbevierus. Muhtun sajiin vuostálasttán Ong smiehtamuša.

I. Additiiva dahje lasiheaddji ovdalgo vuolideaddji njálmmálaš stiila

Dása lea Biibbala Mosesa girjji 1. kapihttal, 1. vearssas 5. vearssa rádjai, buorren njálmmálaš stiilla ovdamearkan vaikko vel lea ge čállojuvvon teaksta:

- "1. *Algost sivnedi Ibmel alme ja ædnama.*
2. *Ja ædnam læi avdem ja guoros, ja sævdnjadvuotta læi čieŋgalasa bagjel, ja Ibmel vuoigŋa læi saddatallamen čaci bagjel.*
3. *Ja Ibmel celki: šaddus čuovgas! Ja čuovgas šaddai.*
4. *Ja Ibmel oini, atte čuovgas lei buorre, ja Ibmel æroti čuovgasa sævdnjadasast erit.*
5. *Ja Ibmel gočoi čuovggasa bæivven, ja sævdnjadasa gočoi son igjan. Ja šaddai æked, ja šaddai iðed, vuostas bæive" (Bibal 1988:1).*

Dás oaidnit *ja* – sáni álggaheaddjin olles logi cealkagis ja Ong (1982 :37) čilge ge ahte dákkár stiila lea njálmmálaš giela dovdomearka ovdalgo omd. čállima vuolideaddji (omd. sánit nugo *maid, de, go, dalle*) ja analyhtalaš stiila mii gávdno ođđasit Biibbaljorgalemiin. Muhtun muitalus maid Sára Biret muitalii heive maid mu mielas dákkár njálmmálaš additatiiva dahje lasiheaddji stiilla ovdamearkan:

Dalle gal dálkkodedje ieža ja dat ledje čeahpit ja dat lei buorre. Go gožžabavvá ge šattai boazu ja goččastuvva ja ii ge boađe, na báddan das nai doppe dievva. Ja go de njuovade omiid dahje gusaid dahje lábbáid. Vissa nai bohccos ge válde dan sáhpí. Ja de goikade dan ja de luvvade veahá dan čáhcaí ja njorre dohko njálbmái. Ja de dat lávii goit buorránit. De dat gal leat nu čeahpit dalle leamašan. Dat leat ieža fuobmán daid goansttaid. Ja buorre lei dieđusge.

Dás lea *ja*- sátni geavahuvvon álggaheaddjin olles ovcci cealkagis dán oanehis bihtás, measta seamma láhkai go Biibbalstiila Mosesa girjjis. Lei erenoamážit Sára Biret gii muitalii nie, eará muitaleaddjit sáhtte leat analyhtalaččat, omd. muitalii Sire Uvlláš Máhte Uvllá Rávdná ná:

Mun lea mánggii jurddašan go mii leimmet mánát dat lávejedje daid stáluid máinnastit. Diekko min vuolebeal. Dá lea min dálle ja lei diet fielti diekko dan lávejedje gohčodit Stáluoavvin. Stállu lei mahká hávdaduvvon dohko. Muhto stállu han lei, ii go dat Suomas boahtán ain dego olmmoš gii doarui geain doarui? Beana lei val fárus. Ja gii dan stálu nagodii goddit ja hávdádit de fertii dan beatnaga maid goddit de ge dat beana rokkai dan bajás. Mun muittán dan, mii lei, lei go Lánga Hánsa vai gii dat lávii máinnastit daid birra. Ahte dat ii lean ávki jus dat gottii dan stálu, muhto jus dan beatnaga ii ožžon goddit, de dat rokkai dan bajás. Stállu eallái fas. Lean jurddašan mánggii, jus buot leat duođat de. Muhto dottá dat lei dieno dološ áigái. Lean mánggii jurddašan nugo soađe áigge ge. Mii han leimmet dáppe jusdan. Jus mun livččen skribeanta soađi gaskkas ahte čálášin. Oččošin čállit vaikko man olu girjjiid.

Son dego analysere dan maid muitala, dan maid ieš lea smiehttan áššis ja geahččala maid duođastit dáhpáhusa sihke báikenamain ja ahte earát ge muitaledje nu. Son maid jearrá guldaleaddjis stálu birra, geahččala oazžut su ge duođastit dáhpáhusa. Loahpas vel muittaša soađi ja ahte son livččii sáhtán čállit girjjiid daid dáhpáhusaid birra maid ieš ge vásihii, son oaidná ahte livččii leamašan dárbbaslaš čállit ja vurket dáhpáhusaid, go ledje nu erenoamážat sutnje ja maiddái oahppun dálá áiggi olbmuide. Dás oaidná hui čielgasit ahte lea erohus muitaleddjiid stiillas ja goappaš stiillat orrot leamen goitge hui lunddolaš njálmmálaš stiillat, vaikko vel *Ong* mielas orru additatiiva stiila “njálmmálaččat” go analyhtalaš stiila lea.

II. Aggregatiiva dahje oktiibiddjon ovdal go analyhtalaš

Njálmmálaš kultuvrra giella viggá oktiibidjat dahje čohkket olu sániid ja nu olbmot hállet omd. duostilis soalddáha birra ja čáppa gonagasnieidda birra, eai ge dušše soalddáha ja gonagasnieidda birra. Ong (1982:38) čállá ná: *Oral expression thus carries a load of epithets and other formulary baggage which high literacy rejects as cumbersome and tiresomely redundant because of its aggregative weight.* (Njálmmálaš čilgehus guoddá epitehtaid guorpmi ja eará dadjanvuogi noađi, dakkára maid alladásat girjjálašvuohta hilgu dego hehtejeaddji ja dolkadeaddji badjelmearálašvuohtan). Dákkár ovdamearkkat gávdnojit dievva muitalusain, omd. muitalii Sára Biret guhppema birra ja čilge mainna vuide manjá go ledje guhppen:

Go de ledje guhppen, de dat vuide dakkár ommanis, eai gunat muhto dat ledje diekkár, muoraid dalle bolde. Dakkár fiinna vilges gunat, gavjan

daid dadje. Vuide vel dakko vai ii biekká. Guhppáčovviin vel nuo ruvvestedje ja dat lea buorre.

Dás geavaha son olu sániid čilget *gavjja* – sáni, vaikko dás ii oro gal su čilgehus man ge láhkai dolgadeaddji. Eará muitalusas maid Oskal Máhte Mikkel Issát muitalii gufiharnieiddaid birra lea maid diekkár ovdamearka:

De bohte guokte nieidda gohtái. Guovlaleigga sisa ja suotnjaleigga gohtái ja manaiga nuppe beallái. Nuppis dat gal lea beaska nalde, borgebeaska, bohcconáh(hk) beaska nalde. Nuppis lea láđđegákti nalde, fiinna, vilges láđđegákti nalde nuppi nieiddas.

Dás gis čilge mo gufiharnieidda-guovttos leigga gárvodan, ii daja dušše beaska ja gákti, muhto čilge hui dárkilit makkár biktasat dat ledje.

Eará ášši lea maid ahte njálmmálaš kultuvrraid árbevirolaš dadjanmállet ja vierut eai galgga rihkkojuvvot. Nu čállá Ong (1982:39): *„it has been hard work getting them together over generations, and there is nowhere outside the mind to store them.* (..lea leamašan garra bargu oažžut daid čoahkkái buolvvas bulvii ja ii leat eará sadji go muitu gosa daid vurke). Danin várra lea ge nu ahte omd. muhtun árvádusa sánit bissot oktasaš muittus nugo orrot leamašan áiggis jo, omd: *“Aleb go buok varek ja vuollegæb go buok dagñasak. -Balges”* (Qvigstad 1922:229). Dát árvádus lea buorren ovdamearkan diesa ja jus olmmoš ii muitte omd. árvádusaid dahje sátnevádjasiid sánis sátnái, de gal earát divvulit du viehka fargga. Dan vásihin go muitáhallen muhtun sátnevádjasa ja in riehta muitán álggu: *Skávžžát njálmmis...* lohken ja olles golbma olbmo divvo mu ja lohke *Mielat oaiivvis ja skávžžát njálmmis.*

Mun maid jáhkán ahte diet maid Ong (1982:39) lohká muittu birra doallá deaivása, ahte njálmmálaš árbi han lea muittus gitta ja danin dat ii gierdda stuorát spiehkastagaid. Dát ii mearkkaš dan ahte muitalusat muitaluvvojit ovtta láhkai muitaleaddjis muitaleaddjái, muhto ahte omd. mearriduvvon oanehis dajahusat nugo replihkat, sátnevádjasat ja árvádusat doalahuvvojit sullii ovttaláganin. Dasa gávdnen buori ovdamearkka mii ovtta láhkai sáhttá duođaštit dan. Oskal Máhte

Mikkel Issát mitalii 15.08.1997 guovžža ja rieban birra ja mun gávdnen seamma mitalusa *Eliel Lagercrantz* mitalusčoakkáldagas mitaluvvon Várjjagis 1920-logus ja lei Nils Mosessen gii dan mitalii (Lagercrantz 1959 vol.III : 12-18). Dien guovtti muitaleaddjis ledje mánga replihka, mat ledje measta ovttaláganat, omd. Mikkel Issát mitalii ná: *Na gea, de álggii čuorvut: «Áibmulaččat bohtet deike sáittiiguin, bissuiguin, muodd`áddjá čohkká ja baiká ja gožžá din gáldui»*. Nils Mosessen mitalii gis ná: *Rieban ieš manai eret. Čurvii rieban albma-olbmui: «Albma-olmmoš! Guovža baiká ja gužžá din gáldui»*.³ Ja manjelis go rieban oaidná cizážiid ja guovža jearrá maid oaidná. De vástida rieban, Mikkel Issát mitalii ná: *De logai rieban: «Vuoi, áiggit ja beavvit ledje dalle buorit go son dieid lea girjjogárjjohallan dieid baika lottážiid»*. Nils Mosessen mitalii fas ná: *Báhkudii rieban: «Dalle ledje nuppáš áiggážat go mun daid smávva lottiid girjjohallen»*. Ja vel manjelis, go rieban lei boaldán guovžža, bidjan dávttiid sehkki ja go dájuhii badjeolbmo lonuhit heargeráiddus dainna seahkain, de logai rieban vel, Mikkel Issát gis mitalii: *«Muhto don it oaččo geahččat. Galggat viđa, guđa váráš duohkai gal mannat ovdalge geahčat»*. Nils Mosessen mitalii ná: *«Don it galgga geahččat dan seahka ovdal viđa guđa váráš duohken»*.

Dán manjimus ovdamearkkas lea vel diminutiivahápmi *váráš* ge ceavzán vaikko muđui gal muitaleaddji-guovttos muitaleaba goabbá ge iežaska vuogi mielde. Buot dát ovdamearkkat orrot mu mielas čájeheamen ahte dákkár dadjanvuogit, nugo omd. mitalusaid replihkat, eai rievdda nu olu vaikko áigi gollá ja vaikko leat ge mitaluvvon guovtti sierra guovllus. Mun namuhin dás ovdalis ahte *Rubin* (1995) maid lea dutkan njálmmálaš árbevieru ja son lea ge das erenoamážit geahčadan golbma genre; hoahkamiid, epihkaid ja balládaid. Son lohká ahte :

-...;oral traditions, which rely on human memory for storage and oral/aural means for transmission, change little over long periods, though they do change from telling to telling (Rubin 1995:3)

(..: njálmmálaš árbevierut, mat olbmo muittu vurken ja orála/aurála fievrredeapmái leat čadnon, rivdet unnán guhkes áiggiid čađa, vaikko vel rivdet ovttá muitaleames nubbái).

³ Mai Britt Utsi čállán jietnačállagis dálá čállinvuohkái.

Mun ádden dás ahte árbevierru sáhttá rievdat ovttá muitaleaddjis nubbái, muitalanvuohki rievddada, muhto muđui lea sisdoallu seamma ja erenoamážit replihkat ja eará dadjamat, nugo mu ovdamearkkat dás ovdalis čájehit.

III. Redundánta dahje sátnerikkis

Njálmmálaš giella lea muittus gitta ja olmmoš ii sáhte nugo čálalaš teavsttas máhccat ruovttoluotta ja geahččat mii duodas lei čállojuvvon.

There is nothing to backloop into outside the mind, for the oral utterance has vanished as soon as it is uttered. Hence the mind must move ahead slowly, keeping close to the focus of attention much of what it has already dealt with. Redundancy, repetition of the just-said, keeps both the speaker and hearer surely on the track. (Ong 1996: 40).

(Ii leat masa máhccat earet muitui, go njálmmálaš cealkámuš jávká seammás go lea celkon. Danin ferte jurdda lihkadit njoazibut hállangiela oktavuodain ja nu čatnat beroštumi dasa mii easkka daddjui. Redundánsa, easkka-cealkámuša geardduheapmi doallá sihke hálli ja guldaleaddji rivttes bálgá alde).

Dát lea maid njálmmálašvuoda dovdomearka ja ain otná dán beaivvi geavahuvvo geardduheapmi sihke muitalusain ja maiddá sártniin, omd. politihkalaš sártniin. Muitaleaddjit geavahit viššalit geardduheami, omd. 3.1 kapihttala *heargefearán* muitalusas maid Mávnos Biera Bier Mihkkil muitalii 3.10.1996: *Ja de álggii dan nuppi bivdit ja bivdá, na ii`at dat darván. Dat ii mana dat suohpan dohko vaikko heahti livččii. Dás geardduha: bivdit, bivdá, ii darván, ii mana suohpan dohko. Sáhtášin olu dákkár ovdamearkkaid čájehit dás, válljen vel Sára Bireha mánnádikšun* muitalusas ovttá cealkaga: *Eai dat ravssat lean dalle, dat fiinna plastihkat ja dat fiinna silkeravssat mat dál leat. Dás geardduha: ravssat, fiinna plastihkat ja fiinna silkeravssat.* Ja son jotkkii vel: *Ja darffiid atne guoddán. Daid dat vižže doppe jeakkis, jeaggebalssain.*

Oskal Máhte Mikkel Issát gis muitalii *riebanfearán* - muitalusa:

Muhtumin mun lean vánddardeamen meahcis. Mun lean čuoigame meahcis. De boahotá rieban, máđi ráigge, lea dálve máđidja ja nu ciellá: “Háv, háv, háv”. Boahotá mu guvlui ja ciellá ja ciellá ja nu boahotá luodda

ráigge ja mun čuoiggan laga- lagabui. Vai surgat go bodii hui lahka, na jo dat cieláidii fastit ja ruohtastii ruovttoluotta harihii vel bijai: “Hrr, hrr”. Ja bárggadii vel jápmagiela ja dalle dat ruohtastii vuovdái. Ja mun jurdalin. “Dál áiggon jápmit”. Diet lei čiežalot jagi áigi.

Dás leat olu geardduheamit ja orru measta ahte olles muitalus šaddá gelddolaččabun geardduhemiid geažil. Muhto dás muitaleaddji goit doalaha guldaleaddji beroštumi geardduhemiiguin, son čuovuha guldaleaddji gitta lohppii ja das de bohtá válđoášši ovdan, álbmotjáhku diida ahte jus rieban ciellá olbmo guvlui, de dalle áigu dat olmmoš jápmit. Muhto dás muitaleaddji loahpas duođašta ahte diiddat eai álo doala deaivása. Olles dán njálmmálaš kultuvrra geardduhandárbbu gohčodit retorihkas *copian* (Ong 1982:41) ja dat lea čuvvon olbmo gitta otná čálalašvuoda dillái ja danin leat ge omd. politihkalaš sártiin olu geardduheamit.

IV. Konservatiiva dahje árbevirolaš

Buhtes njálmmálaš kultuvrrain lei dárbu jitnosit geardduhit dan dieđu mii lei áiggiid čađa čoagganan, go ii lean vejolaš eará láchkai dan vurket go nuorabuidda dan fievrridit. Dákkár dárbu dagaha hui garra árbevirolaš dahje konservatiivva jurddašanvuogi mii vuostálastá jierpmálaš geahččaladdama. Dáin servodagain lei váttis háhkat ja vurket dieđu ja danne atne olbmot boares jierbmáid árvvus, go sii sáhtte muitalit doložiid (Ong 1982: 41). Dás Ong maiddái deattuha ahte diet ii mearkkaš ahte muitaleaddjit muitalit ovttaláhkai, juohke muitaleaddji lea goitge iežaslágan, *originála*, ja son muitala dili ja guldaleddjiidis ektui.

Ja čállin ja prenten dagahii ahte diehtu sáhtii vurkejuvvot čállon hámis: *..even more, print degrades the figures of the wise old man and the wise old woman, repeaters of the past, in favor of younger discoverers of something new* čállá maid Ong (1982: 41). (.ja dasa lassin, čállin vuolida boares jierbmás albmá -ja nissona árvvu, vássánáiggi geardduheddjiid ja bidjá nuorat fuomášeddjiid sajái). Sámit ge atne čállima ja girjiid árvvus go dat bohte, go muhtun árvádus Unjárggas nu vuohkkasit dan čájeha: “49. *Jienatæmme ja gielatæmme ja almæke muittala buok, mi majilmest galgaš læt.–Girjek daihe gietta-čallagak*” (Qvigstad 1922: 233). Njálmmálaš kultuvrrat olbmuide ferte leamašan ártet vásihit girjji bohtima ja várra danin gohčodit ge boares olbmot Biibbala *girjin*, go Biibbal han lei vuosttas girji maid sámit

ge lohkgaohte. Nubbi lea ahte reivve maid ožžo poasttas maid gohčodedje *girjin*.. Dan mitalii e.e. mu áhkko-rohkki Ándde Bikká Márgget.

V. Lahka olbmo eallinmáilmmi

Go njálmmálaš kultuvrrat eai sáhte ovdánahttit dieđu seamma analyhtalaš vuogi mielde go čálalaš kultuvrrat sáhttet, de ferte buot diehtu uhcit dahje eanet boahit oidnosii ja verbaliserejuvvot olbmuid eallindili ektui, suddadettiin dan amas, objektiivlaš máilmmi olbmuid beaivválaš eallimii (Ong 1982:42). Mun oainnán dán hui lunddolažžan maid sámi kultuvrras ja erenoamážit orrot gufihtarmuitalusat mu mielas duođašteamen ahte dat mii lei amas ja ártet, fertii dahkkot oahpisin. Omd. mitalii Sire Uvlláš Máhte Uvllá Rávdná 27.08.1997 gufihtariid birra ja son čilgii maid gufihtarlonuhusaid. Mun in čále dása dáhpáhusa váldopersovvna nama in ge gos son ásai :

Piera gal logai ahte dainna lea rukses gusat dain kufihttariin. Don dieđat ahte daid dveargiid lávejedje gohčodit kufihttarin, ahte dat leat kufihttarlonuhusat. Muitešat go don dan xxxx xxx. Dat lei áibbas uhcci nu nahte, ja mun muittán dan uhca xxxx xxxx, xxxxxx de orui. Dat han lei, Máhte risteatni lávii. Dat lei uhca xxxx. Ja dottá han dan Máhte eatnis maid, mii das lei namma?, xxxx go lei. Máhte lea su ristbárdni. Dalle go mii internat`skuvlla go jodiimet, de dat lávii ain eallit internáhtas. Ja go dat čohkkái stovlla ald`, de dat eai heaŋgán juolggit dáno, go jo das ledje nu uhcit juolggit dat geaigájedje dieno, go čippit eai ollán diehko. Go de borai das, de giittii borramušas, de dajai: “Takk for maten, Hoem”. Ja “for maten” vel.

Dás čilge son maid olbmot jáhkke gufihtarlonuhusaid birra. Son geahččala duođaštit jáhku ealli olbmuid namaiguin ja báikenamain ja nie son čájeha mo gufihtarjáhku lei, mo olbmot čilgejedje dan ja manne oanehisšattot olbmuid gohčodedje gufihttarin. Dat mii orru earálágan suddaduvvo olbmuid beaivválaš eallimii ja čilgejuvvo dás oanehisšattot olbmo fenomenain. Oanehisšattot olbmot gal várra ieža eai nu bures liikon dien jáhkku, vaikko vel sáhte ge olbmuid gaskkas maid gehččojuvvot veaháš diehttin. Sára Biret mitalii maid muhtun dološ oanehisšattot áhku birra ja logai su hui ártegin ja ahte olbmot lohke ahte son lávii geađggi lusa mannat ja čuorvut: “Luitet mu sisa!”. Muhtumin lávii jávkat, eai ge diehtán gosa šattai:

Muhto jus livččii muitán silb`- boalu dahje čižžeboalu bidjat dasa, de eai livčče ulddat su lonuhan ja go jo ledje lonuhan, de livčče galgan risset su buolli gaskasiiguin. De gal livčče ulddat ferten ruovttoluotta buktit olbmo máná.

Nie čilgii Sára Biret mo gufihttariiguin sáhtii birget, muhto maddái ahte gufihtar sáhtii eallit olbmuid máilmmis. Dáža folkloristihka professor *Ann Helene Bolstad Skjelbred* (1998) čállá maid gufihfarmuitalusaid birra ja son duođašta ge ahte dáža árbevierus maid lei nu ahte máná fertii várjalit gufihttariin: *Døra til rommet der de lå, skulle holdes lukket slik at ingen uvedkommende kunne komme inn. Både mor og barn skulle dessuten beskyttes med vernede midler som stål, sølv eller brød* (Skjelbred 1998: 62-63). (Lanja uksa gos sii veallájedje galggai dollot gitta amaset vierrásat sisa boahit. Sihke eadni ja máná galggaiga várjaluvvot várjalanávdnasiiguin nugo stáliin, silbbain dahje láibbiin). Dás maid oaidnit man lahka olbmo eallinmáilmmi gufihtarjáhku lei, go olbmot heivehedje árgabeai`eallima dan ektui ja go vel láibi ge, maid juohke beaivve borre, sáhtii várjalit máná.

Ong (1982:43) joatká njálmmálašvuoda dovdomearkkaid čilgema ja lohka ahte leat dušše čálalaš kultuvrrat gos "daga dan iešgirjjit" sáhttet ilbmat, njálmmálaš kultuvrrain livččii áibbas veadjetmeahtun oba jurddašit ge dien lágaš abstráktalaš ráhkadusaid, go olbmot han ohppet oahpahalli dilis, beaivválaš eallimis. (Geahča maid kap. 3.1).

VI. Agonistalaš⁴

Čálalaš kultuvrra olbmot jáhkket njálmmálaš kultuvrra olbmuid hui agonistalažžan dahje doarrun-/gižžudeaddjin hállamis ja várra vel eanet eallinvugiinasaset. *Proverbs and riddles are not used simply to store knowledge but to engage others in verbal and intellectual combat:...* (Ong 1982:44). (Sátnevádjaset ja árvádusat eai geavahuvvo dušše dieđu vurkemii, muhto maid earáid seaguhit njálmmálaš ja jierpmálaš gižžui:...) Dasa lea mu mielas mu 1. kapihtala *Mearragobmi* mitalus hui buorre ovdamearka.

⁴ "Agoni- (fra gr. av *agon* "kamp") dødskamp" (Bokmålsordboka 1988: 341).

Muitalusa váldopersovdna Beahkká geavahii sátnevádjasa ja buolli hilaid go galggai birget mearrarávggain: “*Dus leat mielat oaivvis ja debbot njálmmis, mus lea guolli láibin ja guolli ruhttan*” ja de Beahkká viehkalii oapmana lusa, dohppii buolli hilaid ja bálkestii daid rávgga njeaiga.

Mun vásihin ieš ge oktii mo sátnevájas sáhtta geavahuvvot olbmuid gaskkas. Ledjen 1992 giđa easkka bohtán Njiđgui mánnávuoda báikásan ja das ledje eatnis guokte fuolkeguossi. Das de šattai sáhka mánnáoažžuma birra ja mun nu čavlát dadjen ahte dieguin gal lean mun geargan. De logai mu fuolkeáhku bárdni: *It don dan doala mii ii leat giedas* ja de buohkat bohkosedje, earet mun. Mun dovden iežan veaháš duihmin go in lean ádden ahte olmmoš ieš ii stivrra buot áššiid. Gullá maid áššái ahte mun 1994:s ožžon nieiddaža ja de sátnevádjasa duohtavuohhta duođaštuvvui munnje.

Maiddái iežas rápmi lea njálmmálašvuoda ovdamearka: *Bragging about one`s own prowess and/or verbal tongue-lashings of an opponent figure regularly encounters between characters in narrative:...* (Ong 1982:44). (Iežas rápmi ja vuostálasti láitin dáhpáhuvvá áloláhkai muitaluspersovnnaid gaskkas:...). Diekkár ovdamearkkaid lohka Ong (1982:44) gávdnot sihke *Iliádas*, europalaš gaskaáigge *Beowulf* románas ja *Mwindo* epihkas ja moanat eará afrikalaš muitalusain ja *Biibbalis* omd. Dávet ja Goliat giččus (Biibbala Sam. girji 17:43 – 47). Diesa gávdnojit dievva ovdamearkkat maiddái sámi njálmmálaš árbevierus ja erenoamážit luđiin. Omd. juoigá Sára Biret iežas ná:

*Dat gal lea dakkár áhkku go nu na
Juolgge vuollái gal ožžot duolmmastit
jus oskkildit jo nu nu na
Ja jo – n oastá maid hálida jo go nu na
Ja jo -n iežát ostet maid nagodit jo lo la lo le,
la, la, la, le, le le
Ja duohta lea gal jo go lo lo go lo la*

Dás son deattuha ahte su gal olbmot eai sáhte badjelgeahččat, go sus lea ruhta nu valjit ahte sáhtta oastit maid háliida, seammás go earát ostet maid nagodit. Goitge logai maŋŋá go dán juoiggai ahte "*fertet gal mii ge birget dainna láibegeažážin mainna min vánhemat ge leat birgen*" ja mun áddejin ahte riggodaga rápmi lea dakkár mii

heive luohtedajahusas, vaikko vel ii leat ge álo duohtavuoha. Dát iežas rábmon lea luohtedajahusain oalle dábálaš ja buohkat várra dovdet Ohcejoga Rikkis Ovlá beakkán luodi:

*Mannet eret márkan gáddát ,
mun lean stuoris, mun lean govdat,
govdat mun lean, rikkis mun lean.
Mannet eret luotta alde*

*Viðaidlogiid evrriid mielde
oasttašit sii lohteriidge.
Muhto mun ieš viðaidlogiid
kruvnnuid mielde oastálatan.*

*Juhca maras, juhca meahcci,
juhca duottar, jávregáddi.
Duháhiin lea Ovlá eallu,
lullul lullu, lullul lullu. ⁵*

Maiddá dás oaidná iežas rábmon ovdamearkka ja jus buohhtastáhtá dien guokte luodi, de oaidná ahte iežas ruđalaš riggodat ja earáid láitin leat guovddáš áššit goappašagain. Mun in jáhke ahte Rikkis Ovlá ieš bijai alces died dajahusaid, muhto Sára Biret gal dagai dan. Lea measta imaš ahte iežas rápmi gullo nu dávjá luohtedajahusain, go sátnevájas *Iežas rápmi hakso* lea oalle garra muittuhus sámi árbevierus. Muhto mun gal in duostta dadjat ahte iežas rápmi álo livččii njálmmálašvuoda dovdamearkan, gal fal otná čálalaš máilmmis ge gávdnojit dakkárat valljis, omd. rekláma -ja gávpeoktavuodain, gos rábmon lea váldoášši go gálvvu galgá jođihit.

VII. Empatehtalaš ja oassálasti ovdalgo objetiivvalaččat distanserejuvvon dahje gáidaduvvon

Njálmmálaš kultuvrras lea diehtin dahje oahppan nu ahte olbmos šaddá lagas, empatehtalaš,⁶ dábálaš identifiseren máhttui, ahte olmmoš “suddaduvvo dasa”.

⁵ Dát luohiti gávdno čállojuvvon Pekka Lukkari Lavlagak II girjjis .(Lukkari 1963:125). Dálá čállinvuohkái Mai Britt Utsi.

⁶ “empathy subst.: innfølingsevne; evne til å dele en annens følelser; empati; forståelse” (Kirkeby 1991: 350).

Writing separates the knower from the the known and thus sets up conditions for “objectivity”, in the sence of personal disengagement or distancing (Ong 1982:46)

(Čállin sirre diehti eret dieđus ja láchčá nie “objektiivavuođa” diliid, persovnnalaš friddjavuođa dahje gáidama namas).

Dás oaidná ge njálmmálaš ja čálalaš kultuvrraid erohusa, mo čálalašvuohta addá olbmui vejolašvuođa gáidadit iežas dieđus eret ja nuppe dáfus man lahka dieđu njálmmálaš kultuvrrat olbmot leat, sii leat dieđu siste. Sátnevádjaset leat ovdamearkan diesa, go olmmoš han hui persovnnalaččat šaddá vásihit daid, nugo dás ovddit čuoggáš lei ovdamearka *Iežas rápmi hakso*. Eará ovdamearka lea *Albmi lea allat ja eana lea garas*⁷ – sátnevájas mii hui čielgasit dadjá ahte olmmoš ferte birget dan dilis mas lea ja ii son sáhte gáidadit iežas eret das, olbmo vuorbi lea das gos lea. Vel dát ge maid mun dás čálán šaddá persovnnalaš ja oassálasti ja dan mun mielaeavttus dagan dás go geavahan fulkkiidan diehtoaddin. Eará sátnevájas maid mu vuoni⁸ dajai lei: *Gal de oahppá go iežas njunni bohtá ovdii*. Dán son dajai go mun ballen ahte dán áigásaš nuorat eai oahpa duddjot ja mo de jus áiggit hedjonit ja sii dárbbášit dakkár máhtu. Son jedđii mu go dien dajai ja nu várra lea ge ahte olmmoš oahppá go ferte ja go máhttu lea olbmui alces ávkin.

VIII. Homeostáhtalaš

Njálmmálaš servodagat leat *homeostáhtalaččat* dahje dássettolaččat sáhtta muhtun láchkai dadjat.

That is to say, oral societies live very much in a present which keeps itself in equilibrium or homeostasis by sloughing off memories which no longer have present relevance (Ong 1982: 45)

(Dát máksá dan ahte njálmmálaš servodagat ellet hui sakka dálážiis go doalahit dássettolašvuođa dahje homeostása dainna lágiin ahte hilgot daid muittuid mat eai leat šat relevánttat dahje áigequovdilát).

⁷ Dán sátnevádjasa dajai áhkkurohkkán Ándde Bikká Márgget go mitalii 2.m. soadi birra 1980:s.

⁸ Dán sátnevádjasa čilgii SáraÁnne Márjá.

Mu diehtoaddi Johan Mathis Balto logai 26.03.98 ná: *Ii jápmán olbmuid galgga juoigat* ja diet orru mu mielas heivemin dien muittuid áiegeovdilisuhtii maid Ong dás čujuha. Seamma vásihii maid Sára Biret go lei juoigan Juhán Inggá munnje, go logai iežas gullan dan ovddit Juhán Inggá luođi vel niegus ge maŋŋá go munnje lei dajahallan dálá Juhán Inggá ja oadđán hejot dan ija.

IX. Dilis gitta ovdalgo abstrákta

Buot smiehttamuš lea uhcit eanet abstrákta. Dušše muhtun doahpaga sisdoalu čilgemis leat olu dulkonvejolašvuodát ja olbmot sáhttet čilget dan ieš guđet láhkai. Muhto Ong goitge lohká njálmmálaš kultuvrraid birra ná:

Oral cultures tend to use concepts in situational, operational frames of reference that are minimally abstract in the sense that they remain close to the living human lifeworld (Ong 1982: 49)

(Njálmmálaš kultuvrrain vigget doahpágiid geavahit nu unnán abstrákta oktavuodain go vejolaš, hommedettiin dan ealli olmmošlaš dilis mas jo leat).

Dát gal orru heivemin praktihkalaš barggaid oktavuodain, muhto sáhttá leat váttis dan duođaštít buot oktavuodain, vel njálmmálaš kultuvrrain ge. Jus vaikko luohtheadajahusaid geahčada, de sáhttet dain leat olu abstráktalaš dulkonvejolašvuodát, omd. Máhtol Ándde luođis muhtin javza:

*Fannas namma lei gul Mággá Biddu, nu, nu, nu, nu, ná, ná, ná, ná. ⁹
Dávjá sugadii dan Duommanjár` riddu, nu, nu, nu, nu, ná, ná, ná, ná.*

Mun in dulko dás dán javzza ja nu mun háliidan čájehit man abstrákta dat lea, dušše sii geat dovdet ja dihtet dan dáhpáhusa mii dagahii javzza, sáhttet dan dulkot. Diekkár ovdamearkkat leat luđiin vaikko man olu ja maiddá sátnevájas ge sáhttá orrut abstrákta, omd: 126. *Dego čacce gæd̥ge saddjai (Kr)* (Qvigstad 1922:154). Čilgehus lea dás: Olmmoš guhte vuordá ja váldá saji seammás go sadji šaddá guorus.

⁹ Várjatsuoipman merkejuvvo buoiddes bustávaiguin.

Mun lean dán kapihttalis čájehan mo Ong smiehttá njálmmálašvuoda dovdomearkkaid birra ja lean geahččalan sihke duođaštit daid duohtavuoda materiálan ektui ja maddái vuostálastit daid. Dás čájehan vel maid Rubin (Rubin 1995:8) lohka njálmmálaš árbevieruid birra.¹⁰: Njálmmálaš árbevierut:

- * Leat universálat; dat mearkkaša ahte ihtet buot dálá kultuvrrain ja vássán kultuvrrain mat leat dutkojuvvon.
- * Leat reivdameahtumat dušše olbmo muittu oktavuodas.
- * Gávdnojit genrein: dat mearkkaša ahte ihtet dihto čoahkkehámiin.
- * Fievriduvvojit erenoamáš sosiálalaš dilálašvuodain, nugo ovdanbuktima -ja rituála oktavuodain.
- * Suohtasin dahkkojuvvojit ođđaáigásaš čállon jurddašeami mielde, vaikko nu ii álo lean daid árbevirolaš doaibma.
- * Gehččojuvvojit dihto hállamin, juogo dáiddan dahje rituálan.
- * Fievridit geavatlaš kultuvrralaš dieđu dahje bajidit joavkooktavuoda.
- * Leat poehtalaččat, geavahettiin riimma, allitterašuvnna, assonánssa, dahje muhtun jietnaminstariid geardduheami.
- * Leat ritmmalaččat.
- * Leat lávlon.
- * Leat muitalusat.
- * Lea alla govahallandássi, sihke spatiála ja čilgejeaddji.

Jus dáid čilgehusaid buohtastahtá Ong (1982:37–57) njálmmálašvuoda dovdomearkkaid čilgehusain, de gal oaidná ahte muhtun čuoggát leat ovttaláganat ja muhtumat fas spiehkastit dain. Dás in čiekŋut šat eanet Ong ja Rubina njálmmálaš árbevieruid čilgehusaid erohusaide, muhto válddán maid Rubina čilgehusa mielde buohtastattima dihtii.

¹⁰ Sámegillii Mai Britt Utsi.

3.1.2 Sátnevádjasat ja eará njálmmálaš, ritmmálaš minstarat

1. kapihttala *Mearragobmi* mitalusas lea sátnevájas mii heivehuvvo dahje ovttastahttojuvvo eará sátnevádjasiin; *Dus leat debbot njálmmis ja mielat oaivvis, mus lea guolli láibin ja guolli ruhtan* . Dábálaččat lea diet sátnevájas ná: *Skávžžát njálmmis ja mielat oaivvis* ja Sára Biret mitalii ahte jus lea vuolgimin dakkár mátkái masa earát eai nu liiko dahje jus bargá barggu masa earát eai liiko, de lohket nie ja jurddašit ahte geahččalehkos fal. Mii guoská sátnevádjasiidda, de čilge hebrealaš girjjálašvuoda lektor *Galit Hasan-Rokem* (Bauman 1992: 128) ahte sátnevádjasat leat olu geavahuvvon maiddá girjjálaš oktavuodain ja son joatká čilgehusas ná:

The proverb is seldom more than one sentence long, and it usually expresses one main idea. The message of the proverb is formulated in a way that implies a summery of the wisdom of collective experience.

(Sátnevájas lea hárve guhkit go okta cealkka ja dábálaččat dat ovdanbuktá dihto smiehtamuša. Sátnevádjasa mearkkašupmi hábmejuvvo nu ahte sisttisoallá oktasaš vásáhus- viisodaga sumi).

Hasan-Rokem (Bauman 1992: 128) lohká maid ahte sátnevádjasa dutkama gohčodit *paremiologiijan* folkloristihkas. Ong (1982:9) gis oaidná mo sátnevádjasat leat čilgen njálmmálašvuoda ja son deattuha ahte ságastallama dahje hálešteami ii sáhte earuhit diehtomielas, dat lea olbmuid sihke imaštahtán ja bidjan smiehttat álgoáiggis jo:

Proverbs from all over the world are rich with observations about this overwhelmingly human phenomenon of speech in its native oral form, about its powers, its beauties, its dangers (Ong 1982:9).

(Sátnevádjasiin miehtá máilmmi leat valjit fuomášumit ságastallama badjelmearálaš fenomenas álgo njálmmálaš hámis, dan fámuid, čábbodagaid ja váralašvuodaid birra).

Sátnevádjasat leat maiddá čohkkejuvvon muhtun girjjiide. Omd. lea Jens Otterbech “Kulturverdier hos Norges finner” nammasaš girjjiis (1920) 111 sátnevádjasa ja čohkken veahkkin lei sus oahpaheaddji Per Fokstad. Professor J.A. Friis maid almmuhii 20 sátnevádjasa girjjistis *Lappisk Mythologi: Eventyr og folkesagn* (1871) ja Just K. Qvigstad almmuhii 1922 girjji *Lappische Sprichwörter und Rätsel* ja das gávdnojit oktiibuot 760 sátnevádjasa ja 132 árvádusa sámegillii ja duiskagillii ja

daidda leat velá daid sámebáikki ja eará riikka čujuhusat, dárogillii, suomagillii ja ruotagillii.

Maiddái sámegillii leat olu sátnevádjasat njálmmálašvuoda birra ja Qvigstada sátnevájasčoakkáldagas gávdnen omd. 141 siiddus dán; *nr.16. Ale hala; dastgo ravas raigge læ vistest* ja dát várra oaivvilda ahte olmmoš galgá váruhit maid dadjá, ja várra vel ahte ii sártnoš e nuppi birra unohasat.: Nubbi eará fas 163. siiddus; *nr. 227. Gi ollo sardno, de læ ollo vasstidit* ja diet sátnevájas gal jo ieš čilge oaivilis. Goalmmát gis 184. siiddus; *nr. 438. I stuorra sadni njalmi gaiko*¹¹ orru buorre ráva olbmui; ii olmmoš berre rábmot, atnit stuora sániid.

Buot dát sátnevádjasat leat njálmmálašvuoda -ja hállama rávvagat ja maiddá sátnevájas: *Gii diidda geavaha, son diidda dárbbaha* lea metakommunikašuvnna ovdamearka, go dat árvvoštallá njálmmálašgiela geavaheami. Dien sátnevádjasii orru olu eallinvásáhus -ja viisodat vurkejuvvon go dat oaidná ahte jus olmmoš ii nu bures muitte, ii ge smiehta, de ferte álo geavahit diiddaid muittuhussan alces. Sátnevádjasis ja diiddas lea erohus ja folkloristihka dieđasuorgi čilge dan.¹² Ong juste deattuha sátnevádjasiid ja eará njálmmálaš ritmmalaš minstariid buhtes njálmmálaš kultuvrraid jurddašeami ja muitima gaskaoapmin :

Your thought must come into being in heavily rhythmic, balanced patterns, in repetitions and antithesis, in alliterations and assonances, in epithetic and other formulaic expressions, in standard thematic settings....., in proverbs which are constantly heard by everyone so that they come to mind readily and which themselves are patterned for retention and ready recall, or in other mnemonic form” (Ong 1982:34).

(Jurdda ferte hábmejuvvot garra ritmmalaš, bisohallojuvvon minstariid mielde, geardduhemiid -ja antitesaiguin, allitterašuvnnaid ja assonánssaiguin, epitehtalaš ja eará formuláralaš dadjamiiguin, standardiserejuvvon temáhtalaš bijuiguin....., sátnevádjasiiguin maid buohkat álo gullet, vai álkit bohtet muitui ja mat minstariineasetguin jo hámis leat dákkárat maid álkit muittohallá ja muitá, dahje eará muitoteknikkalaš hámiin).

¹¹ Guovdageainnus lea vel joatka dás: *muhto áiggi dat geahčada*. Ii olmmoš galgga rábmot duššiid jus datte ii šatta nu.

¹² Amerihkálaš folklorista professor Alan Dundes (1975: 78 - 79) čilge diidda ná: “ Superstitions are traditional expressions of one or more conditions and one or more results with some of the conditions signs and others causes”. The formula for superstitions may be stated simply as “If A, then B”, with an optimal “unless C”.

Ja Ong (1982:34) joatká vel dies ja čilge ahte njálmmálaččat vuodđuduvvon jurdda viggá, vel de ge go ii leat vearssa hámis, šaddat hui ritmmalaš, danin go ritma lea muitui veahkin, maiddái *rumašlaččat*.¹³ Luohtejavzzat leat dávjá hui ritmalaččat ja jus omd. váldá Máhtol Ándde luodis muhtun javzza, maid Issá Pier Niillas juoiggai, de oaidná dán hui čielgasit:

Čuosoai riddu gul vunnii snuđđu, nu, nu, nu, nu, ná, ná, ná, ná.
*Stuorasiid_áideguoras biippu skuđđu, nu, nu, nu, nu, ná, ná, ná, ná.*¹⁴

Dás lea sihke allitterašuvdna dahje álgobustávaid riibma, assonánsa dahje vokála riibma ja loahppariibma dán guovtti garggas ja juoigansánit *nu* ja *ná* geardduhuvvojit. Nie sáhhtá álkit muitit luohtejavzza ja erenoamážit go šaddet hui olu javzzat, nugo dán luodis ledje. Maiddái sátnevádjasiin leat dávjá diekkár dovdomearkkat ja omd. diesa lea ovdalis namuhuvvon J. K. Qvigstada (1922: 184) sátnevájas *nr. 438. I stuorra sadni njalmi gaiko* Dás lea allitterašuvdna -s ; *stuora sadni* ja assonánsa -á ja a:: *njalmi gaiko* ja diekkár ovdameakkat leat sihke sátnevádjasiin ja muđui ge gielas. Olbmot lávejit omd. lohkat go muohtta siivvužit: “gal dál jo *gávgá* ja *gártada* dan muohttaga” ja nie čilgejuvvo *gávgit-* vearbba sisoallu measta lyralaš vuogi mielde geavahettiin *gártadit-* vearbba.

Maiddái fránkkagielat psykoanalysa-, giellateoriija-, narratologiiija- teoretihkkár ja feminista *Julia Kristeva* (Kittang, Linneberg, Melberg, Skei 1991: 267) čilge mo omd. mánáid giellaovdáneapmi dáhpáhuvvá ovda-fonologalaš -ja predikatiivvalaš dásiin, (ovdalgo mánná oahppá sániid) ja son geahččala čájehit mo semiohtalaš¹⁵ operašuvnnat (ritmmat ja intonašuvnnat) leat rumašlaš dárbbuin gitta ja vel mo dáid sáhhtá vuohttit go deahkit čavget ja ložžet ja daid libidinála¹⁶ ja sublimerejuvvon¹⁷ investeremat mat dáhpáhuvvat seammás dáid vokaliseremiiguin dahje jietnademiiguin. Danne orru ge lunddolaš ahte dát njálmmálaš, ritmmalaš minstarat maiddái čuvvot

¹³ Mu deattuheapmi.

¹⁴ Várjjat suopmanmearkkat merkejuvvon buoiddes čálain.

¹⁵ Semiohtalaš- Grehas *semion*: lea mearka. Lingvista Ferdinand de Saussure álggahii dán mearkadiehtaga ja son definere semiologiiija ná: “a science that studies the life of signs within a society” (Cuddon 1991:853). Julia Kristeva lei maiddái semiotihkkár ja čálii maid dan birra.

¹⁶ “**libidinøs-** (fra lat., av *libido*) som har med seksualdrift å gjøre, som har med libido å gjøre: sanselig **lobido** m ubøy (lat. `begjær`) seksualdrift i vid forstand, driftsenergi av seksuell art» (Bokmålsordboka 1988: 341).

¹⁷ “**sublim-** 3 opphøye, foredle; i psykologi : omdirigere (fortrengt) drift ved la den få utløsning i åndsarbeid, kunstnerisk skaperdrift” (Bokmålsordboka 1988: 575).

olbmo jurddašeami ja giela maŋŋá eallimis ja ahte dat erenoamážit bohtet oidnosii álbmotdiktemis, nugo sátnevádjasiin, mitalusain ja sámi kultuvrras maiddái luđiin.

3.1.3 Sáni ja nama fápmu – njálmmálašvuohta

Ong (1982:32) čállá maiddái sáni fámu birra ja son čilge mo njálmmálaš kultuvrra olbmot oidnet giela dego dahkkun dahje dáhpáhussan, eai ge dušše jurdaga duođašteaddjin ja son joatká ná: *“Neither is it surprising that oral peoples commonly, and probably universally, consider words to have great power. Diet orru maiddái oidnomin sámi njálmmálaš árbevierus. Maiddái Vuokko Hirvonen (1991:66) čállá sáni fámu birra ja son čilge mo Áillohaš diktemisttis viežžá fámu sámiid árbevierus ja mytologiijas: ..geavaha daid lyriikka gáldun ja ná háliida bisuhit sáme kultuvrra eallin.*

Oskal Máhte Mikkel Issát mitalii ge mearrarávgga birra. Lei muhtun nuorra olmmái gii dájuhii ruđa mearrarávggas ja rávga suhtai dan olmui ja čurvii vel ovdalگو báhtarii iditguksos eret ja jávkkehii merrii: *Gal son du galgá bahálačča oktii váldit. Gal son galgá oktii viežžat, go dájuhít su.* Ja nu geavai ge ahte heavvanii dat olmmoš garradálkin, vaikko vel lei ge riggon. Rávga uhkáduš šattai duohtan ja mitalus čájehii ahte sánis lei fápmu.

Olbmot sáhttet ge nu ballat uhkádušain ahte dat muhtun lánhcai hehte sin boasttudaguin. Ovdamearkan dasa lei okta boazosápmelaš gii muhtumin oaččui reivve poasttas gos muhtun meron ánuí sus ándagassii go lei suoládan duolji su turistensuonjiris Ráissa lahkosiin. Ja reivves čilgii ahte buot lei boastut suinna geavvan dan beaivvi rájes go son suoládii duolji; lei biillas rokčen, ruđa lánhppán ja bártidan juohke lánhcai ja loahpas lei vel dálle buollán. Danin fertii dovddastit suttus ja sáddet mávssu duolji ovddas ja dáhtui beassat uhkádušas eret. Boazosápmelaš ii lean fuomášan ge ahte duolji lei jávkan ja ii lean ge uhkidan su ja son attii dieđusge ándagassii meronii. Diet dáhpáhuvai oalle easkka, sullii 1985:s ja čájeha ahte olbmot, vel dážat ge, ballet uhkádušas dahje sáni fápmus.¹⁸

Eará mii maid orru erenoamáš lea nama fápmu ja Ong (1982 :33) čilge ge maid ahte

¹⁸ Dien fearána mitalii Lávron, Johan Anders Utsi-rohkki sullii 1985:s.

njálmmálaš kultuvrrain jurddašedje olbmot ahte sii sáhttet oažžut fámu juogá man badjel go bidjet nama dasa (ja namma maid lei muhtunlágan sátni) ja omd. namuha son Boares Testameantta 1. Mosesa Girjji gos Áttán namahii elliide namaid ja son ii imaštala ge ahte namat addet olmui fámu go maddái ođđaáigásaš diehtagis nugo omd. kemiijas dárbbasuvvojit namat juohke oassái jus ollen ge galgá sáhttit dán čilget ja áddet. Dás lei sáhka omd. ealli namaid¹⁹ dahje eara namaid birra ja olbmo namma lea ge guovddážiis.

Vel osku ge sáhtta bohtit oidnosii dien oktavuodas ja Sára Biret muitalii ge ahte son lea boares olbmui oahppan sivdnidit, lohkat *Jesus sivnná* jus vuolgá mátkkoštit omd. biillaid mielde dahje guhkit mátkái girdi mielde: *Ii dárbbas eará go dadjalit dahje jurdilit "Jesus sivnná", vare bures manná go vuolgá reiset.* Diet lea maid buorren ovdamearkan nama fámu jáhkku, go das han lea vel osku bealli fárus, ahte Jesusa namas lea nu stuorra fápmu ahte dat sáhtta várjalit olbmo bahás eret.

Sámi muitalanárbevierus lea eahpáraš erenoamáš go dat muitala njuoratmáná birra mii lea duššaduvvon ja jápmán nama haga. Mávnos Biera Bier Mihkkil muitalii ge ná eahpáračča birra:

Muitalii dat goit duot Anders Eira dieppe márkanis munnje dán, dan in dieđe lea go gielistan vai lea go duohta,. Leigga dainna Olsen rohkiin, mágaineaskka boahtime Vuorašváris ja lea okta báiki doppe maid gohčodit Nammabovdnan, go vuolgá Vuorašváris daid jávriid dán bealde, alas aláš. Dasa čálii juohke okta nama mii dakko manai dan Vuorašvári ja dien gaska ja dáhtona ja visot. Ja de soai bođiiga dainna mágaineaskka ja soai de čohkkedeigga dasa. Na de dat seaivvui rievssat dasa ja lei sevnjodeame hui garrasit ja de dat riemai bárgut dego mánná. De dat gal jo bođii oidnosii ja dat lohka ahte lei ihán mánná dat lei ja liidni čeabehis. Ja su máhka, dat Olsen, dat lei oainnat meron dat. Dat ránsela eret sealggis ja sohkkariid ozai doppe ja nu čuorvu: "Dá sohkarbinná, ale čiero biigá, boađe deike". Ja de soai vulggiiga ja dat buhtastahtta sudno ja dat dádju dat Olsen dainna ja dainna sohkkariin, čuorvu váldit sohkarbinná; "Ale čiero!" Go soai lahka márkana olliiga, dat oainnat báhcá muhtomin dat su olmmái, son vuordá gal. De gal go soai lahkoneigga, de son gal guđii dan dohko, dan olbmás. Ii hal dat orron šat man ge veara. Ja son ii dieđe. Ja de logai go de bođii: "Gal dál gal ii čiero, de dás maŋos ii galgga gullot šat dat eahpáraš". Dat lei vissa gásttašan.

¹⁹ Johan Turi (1987: 95,98) muitala ge guovžža birra ja gohčoda moatte sajis guovžža "muoddá-áddján". (Jus lea erenoamáš váralaš dahje bassi ealli, de sáhte bidjat daidda dien lágaš metaforaid.

"Dál dat ii čiero šat". Nammabovdnan gohčodedje dan báikki, dat čálle muorranamaid dasa, asttohagaide dahje nammamuoraide, goas guhtege lea leamašan das.

Mutalii Mávnos Biera Bier Mihkkil 3.10.1997

Muitalus álgá árvvoštallamiin, ahte lea go dáhpáhus duohta vai ii, dan ii sáhte muitaleaddji ieš dáhkidit, muhto lea goitge muhtin oahpis sus gii dan vásihii. Dat ovttá láhkai duođašta dáhpáhusa. Dát muitalus lea hui dábálaš eahpárašmuitalus, go eahpáraš čieru nu guhká go ii leat ožžon nama. Mo dat gásttašuvvo, dan birra ii muital dás maidege. Muhto das lea erenoamáš diet báiki, Nammabovdna, gos eahpáraš álggos idii rievssaha hámis. Olbmot čálle muorranamaideaset asttohagaide dien bovnas ja mu mielas ii oro dáhpedorbmi ahte eahpáraš idii juste dakko, go eahpáraš han čierui go ii lean namma.

Muhto dat mii lea erenoamáš lea maid Oskal Máhte Mikkel Issát muitalii, ahte eahpáražžii ii galgan bidjat olbmo nama, muhto omd. "Rievdu" dahje "Ákšonađđa" dahje eará diekkár (olbmo) ráhkaduvvon biergasa nama. Dát čájeha mu mielas ahte go eahpáraš orui váralaš, de dan fertii gásttašit, ja go dan gásttašii juonin bierggasin maid olmmoš ieš lei ráhkadan, de sáhtii olmmoš dainna birget ja nie dat bisui olbmo vuollásažžan go ii ožžon olbmo nama.

Muhtun eará eahpárašmuitalusas maid Bier Mihkkil muitalii, de lei skávhli, iige rievssat mii bárggui dego mánná. Suoma folklorista professor *Juha Pentikäinen* (1968) lea ge dutkan álbmotjáhku eahpáraš – fenomena erenoamážit ja mun geahčadan su dutkosa *The Nordic Dead Child Tradition* lagabui, 4.2 kapihttalas, muitalusaid guorahallanoasis.

Jus geahččá nama árvvu -ja maddái fámu, de lea namma hui guovddážiis maddái sámi árbevierus. Pedagogihka 1. amanueansa *Asta Balto* (1997) čállá girjjistis *Sámi mánáidbajásgeassin nuppástuvvá* nammavieruid ja gáimmiid birra. Son čilge gáibmesystema institušuvdnan sosialiserema oktavuodas ja son joatká ná:

Dien lahkái čájehedje, geasa máná háliidedje rohttašuvvat. Dávjá ledje erenomáš buorre luondu, iešvuodas, dáiddut ja gálggat, mat galge "njoammut" mánnái (Balto 1997: 84-85).

Nu mo Balto dás čilge, de ledje dávjá fuolkkit geaid gáibmin mánát biddjojedje ja vel dakkár fuolkkit geain ledje dakkár iešvuodát masa vanhemat liikojedje, sii háliidedje mánnái fievrridit gáimmi identitehta. Dát maiddái heive dološ sámi oskku jápmánolbmojáhkkui gos njuoratmáná oáččui fuolkerohki nama. Lávgo-eatni (gii gásttašii) dajai: “*Jag döper dig till den dödes namn. Må du hava samma lycka och glädje som den döde hade i livet*” (Holmberg 1987: 23). Oskkudutki Olof Pettersson (1957: 56) maid čállá sámi oskku jápmajáhku birra: *It is evident that this method of naming a child serves to transmit the soul of a dead person to the child : the name serves as a soul-representative.*

Maiddái dálá oskkudutki Håkan Rydving (1993:116), gii dutkkai julevsámiid dološ oskku, duodašta ahte sámit gal suvve mánáideaset gásttašuvvot kristtalaš namain, muhto ahte dat bassojuvvui maŋŋá eret ja de geavahuvvui dušše sámi namma. Mánná oáččui de vel nammašielá, julevsámegillii *nimmesjiele*.²⁰ mii galggai leat duodaštussan dasa ahte mánná lei beassan eret kristtalaš gásttašeames. Orru várra leamen guhkes lávki dálá gáibmesystemas dološ sámi oskui ja mii eat oainne ge ahte dain livččii oktavuoha šat, muhto sáhtá ahte muhtun bázáhusat ain ihtet e.e muiitalusárbevieru čađa.

Danne jáhkán mun ruovttugásttašeami leamen ain nu dábálažžan sámi guovlluin, olbmot doapmalit gásttašahttit njuoratmánáideaset ruovttuin amaset jo eisege jápmit nama haga jus unnin jápmet. Omd. muitaledje Guovdageainnu Searvegotti kántuvrras ahte Guovdageainnu suohkanis gásttašuvvojedje 1997:s oktiibuot 37 máná ja ahte 24:s sis (64,8 %) gásttašuvvojedje ruovttuin. Jus dán buohtastáhtá omd. Tromssa gávpoga Duopmogirku searvegotti 1997 gásttaloguiguin, de gásttašuvvojedje doppe oktiibuot 171 máná ja čiežas sis (4,1 %) gásttašuvvojedje ruovttuin. Lea gal diedusge vejolaš ahte árbesuttu jáhkku maid Læstadius sárdnidii ja masa sámit maiddái leat oahpahuvvon, lea váikkuhan ruovttugásttašeapmái. Muhto sáhtá maid ahte diet iđa lea čuvvon álbmotjáhku eahpárašárbevierus; ahte jus njuoratmáná jápmá nama haga, de dat sáhtá váidalit ja ahte dasa dat álgoálggos bođii dološ sámi oskkus, gos namma lei sielu sadjásaš.

²⁰ “sjiele - a ring or an ornament of brass or silver” (Rydving 1993: 116).

Ja jus *eahpáraš* doahpaga lagabuidda geahčada, de orru ahte *eahpeolmmoš* livččii vejolaš čilgehus. Professor *Pekka Sammalahti* lohká 25.08.1998²¹ ahte *eahpáraš* doaba bohtá suomagiela *äpära* doahpagis ja das leat mánga mearkkašumi. Suoma etymologalaš sátnegirjji (Itkonen, Joki, Peltola 1987:1875) mielde lea ee. sámii *eahpáraš* mearkkašupmi: (*paikoin Ruija, Viron Ink.*); *surmattu, metsässä kummitteleva vastasyntynyt.* (Báikkuid Finnmárkkus, Viron Ink.); sorbmejuvvon, meahcis gopmida easkkašaddan / (njuorat)-máná).

Maiddáii eará álgoálbmogat oidnet nama ja identitehta leamen dego oktii čadnojuvvon ja dát identitehta lea maiddáii čearddalaš. Kiowa – indiána girječálli *N. Scott Momaday* (Owens 1992: 130) girjjálašvuodas lea ge láhpon indiána identitehta válđoášši ja mo dát identitehta lea čadnon olbmo nammii ja son lohká ge ahte:

I believe that a man is his name. The name and the existence are indivisible....Somewhere in the Indian mentality there is that idea that when someone is given a name...when a man is given a name, existence is given to him, too.

(Mun jáhkán ahte olmmoš lea su namma. Namma ja leahkin leat juohkemeahttumat....Gos nu indiána smiehtamušas lea dat jurdda ahte go muhtinii lea namma addojuvvon... go olbmui lea namma addojuvvon, de lea leahkin addojuvvon sutnje maiddáii).

Muhto jus gáibmesystema ii šat doaimma, jus amas namat bohtet gáibmesystema sadjáii, de gal botkejuvvo dat nammaáddejupmi mii lea čuvvon gitta otnáži. Maiddáii amerihkálaš indiána čálli ja doaimmaheaddji *Elizabeth Cook-Lynn* (Owens 1992: 173) evttoha ahte sioux indiána buorástahttinvuohki *Mii lea du namma?* rievttabut galggašii jorgaluvvot; *Mii lea du oktavuohta midjiide buohkaide?* ja son joatká: *When we ask each other this question, it's historical* . Muhtun láchkai orru sámii gáibmesystema maiddáii čájeheamen luondduolbmuid oktavuođa- áddejumi ja olbmo eallima nohkameahttunvuoda jurddašemi; ahte eallin muhtun láchkai joatkkašuvvá nuorat gáimmi čađa go dávjá han bidjet mánáid maiddáii vánhemiid gáibmin.

²¹ Telefonságastallan 25.06.98.

3.2 Gulahallan ja oassálasti observašuvdna

Dása lea mus ovdamearkka, oasáš, mo mun Issá Pier Niillasiin gulahallen go nuppádassii gallejin su, 26.03.98.²² Moai hálešteimme vuos sullii diimmu ja mun mitalin ahte go čakčat ledjen su guossis, de lei mus hui fuones báddenrusttet, illá gullui go son mitalii ja juoigai dalle. Ja son juoigai de ođđasit earet eará Máhtol Ándde luodis muhtun javzzaid ja nie bohte maid luodit maid mun in lean ovdal gullan, ee. Hula Juhán luhti, oktiibuot logi vearssa. Son mitalii maid ahte Radio-Mággá, biigá dien luodis, lei su oabbá. De mitalii oappáidis birra, gos sii orrut ja geaiguin leat náitaladdan. Loahpas vel mitalii gii luodí ráhkadii:

MB: 1 Dat lea somá diet go nie lea ollu dat veaššat, go nu čeahppi leamaš dat diktet.

IPN: 2 Dien lea dikten diet die Piera Niillas, mii leš lean namma, dat lei Rávtebeald. Dat lei maid dekkár diktár.

MB: 3 O já. Muhtin olbmot diekkárat leamaš delle ge... /gávnnas/

IPN: 4 Dien gal lea dikten dat Juhán Piera vissa, Per Aikio.

MB: 5 Na, na..na /gávnnas/

*IPN: 6 Diktár namma lei gul Juhán Piera
ja na nan na na na na na nan na na na
Guht`ii dorjon gul Hula mielaid
ja na nan na na na na na nan na na na*

IPN: 7 Dieno dat nogai.

Dás son dulkui vel ja mitalii ahte Juhán Piera ii beroštan olus das maid Hula hálidii, son barggai iežas miela mielde, vaikko vel Hula lei dáža ja gávpealmmái. Moai hálai me beaivválaš áššiid birra. Son vuoššastii ain ođđa gievnni, káfestalle fas ja nie loahpas logai:

IPN: 8 Ja die lei vel ovta, ovta lávllabihtá.

MB: 9 Na, na. Dat lea ain váldimin dát. Hmm.

²² IPN= Issá Pier Niillas ja MB= Mai Britt.

IPN: 10 *Áhčat go gulaš, de dat bohkos.*

MB: 11 *Nu go? /gávnnas/ O já, dat bohkos. /gávnnas/ Sáhttá dat ge lea gullan dan ovdal.*

IPN: 12 *Mo son dat lei ge, dat lei daid gufiharnieiddaid birra, Rikkart, dološ Rikkart :*

*Na miesttamáddagis go njálgat ođii
Jo na na na na na na nan na*

*Ja gufiharnieiddat gul lávllodedji
Jo na na na na na na nan na*

*De jus don Márdjá jáskk` it oro
No na na na na na na nan na*

*De sildefárpal sisa mun bijan
Ja sádden bedjel vári Sieiddái*

Son čilgii vel dán luođi sisdoalu ja mun muitalan ge dás ahte Márdjá dán luođis lei mu máttaráhku oabbá²³ ja son bođii Sieiddás Deanus. Go jo lei mu fuolki, de orru ge heivemin ahte mun muitalan ahte son lei náitalan dološ Rikartiin ja ahte go Rikart muhtumin lávii juhkat, de várra veaháš belkkii su. Ja danne čilgejuvvui ge hui somás vuogi mielde ahte isit ii liikon eamidii stivrejuvvot. Eará mii maiddái lea erenoamáš dáinna luđiin lea ahte go mun finadin Issá Pier Niillasa guossis vuosttas háve, 25.08.97, de ii vel juoigan dan, son dušše muitalii ná:

IPN: 13 *Lea gullon ahte muhtun almmái lei meahccái mannan ja nohkán miestatmáddagii. De gullui luohiti, javza lei ná:*

*Miestatmáddagis son ođii
Gufiharnieiddat lávlo*

Orru nu ahte go buorebut suinna oahpásmuvven, de bohte luođit olu álkibut. Ja dát lea ge oassálasti observašuvnna ovdamearka, dahje vaikko man lágan gulahallanteorehtalaš ovdamearka, go ii dovdda nuppi nu bures, de ii gulahala ge nu bures. Vuosttašamanueansa *Eli Glomnes* (1991: 92) lohka ahte lineára gulahallan-

²³ Su namma lei Marie Rajala ja mu máttaráhku namma lei Anne Grete Rajala.

modealla lea dábálaš gulahallama čilgemis. Son čájeha ge dán álkes modealla ná:

sáddejeaddji ----- diehtu ----- vuostáiváldi

Dát lineára gulahallanmodealla geavahit gulahallanproseassa čilgemis ja gulahallan čilgejuvvo leat dieđuid fievrrideapmin vuoiŋašis nubbái. Diehtu gávdno ovdalaččas sáddejeaddji oaivvis ja gulahallama ulbmil lea ahte vuostáiváldi oažžu seamma dieđu oaivásis. Dát lineára modealla ii earut gálvvuid sáddema dieđuid sáddemis ja sáhttá leat buorre gulahallama teknihkalaš beliid čilgemis ja dat lea measta muhtunlágan systemateorehtalaš modealla.

Glomnes (1991: 93) čilge vel viidáseappot ahte dát lineára modealla heive hui bures systemateorehtalaš jurddašeapmái, go lea nu teknihkalaš ja álki heivehit indiviida-, ávkástallan -ja geavahan servodaga dárbbuide. Giella šaddá dán jurddašeami mielde iežasberoštumiid ovddideami gaskaoapmin, fápmoreaidun, olbmo iežas duhtadeaddjin. Muhto dát modealla ii čilge buot gulahallanproseassa beliid ja son čilge ge ahte gulahallama govahallan lea seammás sosiálalaš gaskavuođaid govahallan, olbmuid oktavuodát ja sin eallima oktavuodát. Hálešteapmi lea sosiálalaš dahku masa mii searvat earáiguin ovttas ja mii ohcat dán oktavuoda áddejumi ja luohhtevasvuoda sávaldagain ja maid dainna baluin ahte earát eai dohkket min (Glomnes 1991:94).

Jus dás galggašin árvoštallat mo mun gulahallen Issá Pier Niillasiin ja geahčašin dan dušše fal dán lineára gulahallanmodealla ektui, de bázášedje buot eará bealit munno gulahallamis, dušše fal dieđut maid mun ohcen livčče leamašan miellagiddevaččat munnje, in ge mun livčče beroštan mas ge earás. Mun jáhkán ahte son ieš ge liikui go beasai muittašit dáid oahpes olbmuid, go muhtin beroštii jearahallat su sin birra; ja go beasai mitalit, ain bohkosit ja vel juoiggastit. Go geahččá munno ságastallama, de sáhttá cealkka nr. 10 duodaštit man somán son anii dán muittašeami. Áhččán oahpisvuodain ožžon mun ge searvat dán oktasaš árbái ja dás heive ge namuhit maiddá luoddi gullahallangaskaoapmin. Sámegeiela professor *Nils Jernsletten* (1978:113) čállá artihkkalis “Om joik og kommunikasjon” hui vuohkkasit ná; *Joiken bringer dem minner, gir en følelse utover tid og sted og av å høre til blant noen* (Luohti

boktá muittuid, addá gullelašvuodainis áiggehis- ja báikkehivvuoda dovddu).

Luohtedutki *Harald Gaski* (1991:190) čilge artihkkalis “Om joiken i mediesamfunnet” mo luohiti sáhtta leat eksklusiiva dahje ekskluderejeaddji gulahallanvuohki ja son namuha maiddá luohtedajahusaid duppalkommunikatiivva doaimma, ahte dušše sii, geat leat “siskkobealde”, dovdet dajahusaid sisdoalu, earát leat olggobealde. Son goitge deattuha ahte dát ii mearkkaš man ge lágan olggušteami earáid ektui. Issá Pier Niillas didii ahte maiddá mu áhčči muittii dološ Rikkarta ja su luohiti ja manin “Márdjja galggai orrut jaska” (cealkka nr.12 munno ságastallamis). Dat javzzat muittuhedje ge sudno oktasaš oahppása somás ja humoristtalaš beali.

Amerihkálaš girjjálašvuoda professor *Arnold Krupat* (1992:4) oaidná ge dán oasi álgoálbmogiid ja erenoamážit indiánaid kultuvrrain, ahte earát eai beasa “siskkobeallái” go eai dovdda sin kultuvrra ja danin eai beroš ge nu olu indiánaid kultuvrrain ja sin jurddašeames. Son oaivvilda ahte “vilges Amerihká” goitge báidná indiánaid ja ahte indiánat ge báidnet vilges olbmuid go das goitge dáhpáhuvvá muhtunlágan kultuvrralaš suodđan goappašiid guvlui. Son fuomášii ge de 1979:s *etnokritihka* doahpaga ja dat gulai su áigumuša mielde antropologijja, historjjá ja kritihkalaš teoriijaide ja dárbbášuvvui erenoamážit girjjálašvuoda -ja kultuvrra studeremis indiána-vilges olbmuid oktavuodain.

Mun jáhkán ahte maiddá sámiid ja sin kránnjáálbmogiid gaskkas dáhpáhuvai ja dáhpáhuvvá diekkár suodđan ja ahte sin lunddolaš oktavuohka ja *gulahallan* sáhtii dagahit kultuvrralaš lonohallama. Maiddá dážat sáhtte oazžut luohiti. Nugo mun jo namuhin dás bajábealde gávpealbmá Hula Juhán luohiti ja muhtun dárogielat luohiti Várjjagis maid Issá Pier Niillas juoiggastii leat maid buorren ovdamearkan diesa. Dá lei munno ságastallan Uvllá Máhte luohiti birra:²⁴

MB: 14 Muittát go do don šahten dien dien, mus lea oainnat buoret jienna dás. Dat uhca tiyggaš lei nu fuonni, illá gullui go mun gelgen čállit. Dás lea buorre jiennakvalitehta.

IPN: 15 Oja /gávnnas/

²⁴ Ságastallan čállojuvvon muhtun muddui nugo hállojuvvui, Várjjatsuopmana mielde.

- MB: 16 *Muittát go šat, dien die “Oppover skog og klare vann”, dien lávlat /gávnnas/*
- IPN: 17 *Jáá /gávnnas/*
- MB: 18 *Diet Mathis Olsen..... /gávnnas/*
- IPN: 19 */gávnnas/Dan mun gal muittán. /gávnnas/*
- MB: 20 *O,já, don muittát?*
- MB: 21 *Na livččet go odđasit viššan....*
- IPN: 22 *Maid lávlestít go?*
- MB: 23 *Na juoiggastít dahje lávlestít /gávnnas/*
- IPN: 24 *Na mun gal sáhtán lávlestít, dat lea lávlla. Mo dal áittos lei dat luohiti, dat lávlla?*
- MB: 25 *Dat nuohitta.*
- IPN: 26 *Na nuohitta.*
- MB: 27 */Lávlu:/ “Oppover skog og klare vann...”*
- IPN: 28 */Lávlu:/ “Mathis Olsen go veien fant
de lo lo lo- lo -lo
Oppover skog ja klare vann
jo lo lo lo- lo -lo
Svømte som en froskemann
ja lo lo lo- lo- lo
Ingen spor ble efter ham
ja lo lo lo- lo -lo”*
- MB: 29 */gávnnas/*
- IPN: 30 *Na dieno de lei. /gávnnas/*
- MB: 31 */gávnnas/ Na nie dat lei, jo, jo.*
- IPN: 32 *Mehká irggit ledje dast dan Uhca Ristenis. Dat jurddašii ahte son menná diekko die, gállá bejás.*
- MB: 33 */gávnnas/ Jo, jo.*
- IPN: 34 *Ja gal dat ráhkadedje delán lávlag.*
- MB: 35 */Garra gávnnas/ Soma diet die.*

IPN: 36 *Na, ja dat ellet ain geahččamin, lea go, dieno dálveg, dohko. Na ii dat vuhtto dakko mannan, dat lei mannan johkarái` ja de njuolga dohko.*

MB: 37 */gávnnas/ Jo, jo. Na gal dat máhttii vel bidjat.*

24. cealkka lea veaháš erenoamáš dás, go Issá Pier Niillas dadjá ahte Uvllá Máhte luohti lea lávlla. Jus dán oktavuodas muitá Krupata suodđanteoriija; mo kultuvrrat báidnet nubbi nuppi, de orru diet mu mielas buorre ovdamearkan dasa. Mearraguovlluid sámít sáhtte gohčodit luđiideaset lávllan, vaikko ledje ge luodit main ledje luodí dovdomearkkat. Dát sáhtii leat vuohki seailuhit luohteárbevieru dain guovlluin gos dážaid báidnin lei garas. Nie sii lávlaga namas jotke luohteárbevieru. Maiddáí juoiganvuohki muittuha mángga láhkai lávluma, jus buohtastahtá omd. Guovdageainnu luđiiguin.

Jus joatkkán munno Issá Pier Niillasa gulahallama, de ii datte oidno dat jienakehtes gulahallan mii maiddáí dáhpáhuvvá gulahallamis. Ja jus viiddida lineára gulahallanmodealla mas maiddáí váldá vuhtii maid eará gulahallama beliid, de sáhttá lingvistta *Roman Jakobsena* viiddiduvvon gulahallanmodeallain dan čájehit (Selden ja Widdowson 1993: 3-4):

konteaksta
sáddejeaddji ----- diehtu -----vuostáiváldi
oktavuohta
koda

Dát modealla lea čilgejuvvon moanaid girjjálašvuodadieđa girjjiin, omd. čilgeba Selden ja Widdowson (1993: 3-4) dan ná; sáddejeaddji addá dieđu muhtun vuostáiváldái. Diehtu geavaha koda (dábálaččat sáddejeaddji ja vuostáiváldi oktasaš giella); dieđus lea konteaksta (dahje “refereanta”) ja dat fievrriiduvvo muhtun lágan oktavuoda čađa (nugo omd. njuolgo ságastallan, telefvdna, čálus).

Njuolgo ságastallama oktavuoda oainnán mun dás hui guovddázin gulahallanproseassas. Jus geahččá munno Issá Pier Niillasa hálešteami Uvllá Máhte, Mathis Olsena luodí birra, de lea das olu gávnnas. Moai boagusteimme 12 geardde dien oanehis áiggis ja ii sáhte cealkagiin ollásit vuohhtit man somá duodai lei ja makkár munno jienakehtes gulahallan lei; makkárat omd. munno mimihkka,

geahčastagat, mojit ja lihkaeamit ledje. Háleštanboddu dán čállojuvvon hámis šaddá dušše muhtunlágan šovkes govahallan dan duohta gulahallama ivdnás, somás ja gelddolaš dáhpáhusas. Sámegillii lea *Harald Gaski* (1991:63-64) maiddá čilgen gulahallama, giela ja áddejumi ja mo mii eallit giela siste ja *John Trygve Solbakk* (1995:3-6) lea sámegillii čilgen Roman Jakobsena modealla mii guoská sihke girjjálašvuhtii ja girjjálašvuodadiehtaga kritihkaid oktavuodaide.

3.3 Mitalus – mitalleaddji

Álgnos mun lávken dasa maid mitalleaddji ieš smiehtá mitallemi birra. Oskal Máhte Mikkel Issát lohka ahte olbmot háliidedje cuvccaid mitalit nubbái ja go mun jerren ahte gielástallat go háliidedje, de vástidii son ná:

Eai dat gielástallan, dat lei mitalus mii lei mannan nuppi olbmos nuppi olbmui, leat goit háliidan juoidá mitalit, ammal lei sáhka lassin vai leat go duođat, dat ledje mitalusat dalle, eai dušše Sámis, muhto buot miehtá máilmmi.

Ja son joatka vel ja muhtun láhkai kategorisere mitalusaid go dadjá ahte ledje *duohta mitalusat* dahje olbmuid vásáhusat ja *dušše mitalusat* omd. dološ stáluid birra. Ja son muitá mánnávuodas go sii lávejedje čohkkát ja guldalit go boarráseappot mitalledje ja dat ledje jiehtanasaid, balddonasaid, stáluid, dološ ruoššačuđiid ja siiddiid birra. Olbmot jáhkke várra eanet dalle ja unnán mii lei oaidnámuššan dalle, muhto olbmot atne ávvira das maid luonddus oidne ja gulle, Oskal Máhte Mikkel Issát mitalii ná:

Olbmui lei eanet osku lundui dalle go dat mitalii juoidá, dálkkiid birra ja feará maid. Omd. jus gullo fal amas jietna, de lea man nu ovdosii. Mearraolbmot lávejedje lohkat ahte jus mearas gullo huikime, de bohtá garra dálki.

Ja dát luondduosku -ja oktavuohka lea maid dábálaš eará luondduolbmui nugo omd. Davvi - Amerihká *Osage indiánain*. Dás čállá Osage indiána girječálli *John Joseph Mathews* (Owens 1992:51) sin luonddu lagasvuoda birra *Sundown* románas ja choctaw-choerokee-iralaš girjjálašvuodakritihkár Louis Owens (1992:51) árvvoštallá romána ja son oaidná man bures girječálli máhtá govahallat Osage indiánaid *bassi geografija* ja sin luondduoktavuoda ja vel mo olbmot láchpojit ja amasmuvvet dán máilmmis go bággehallet eret luonddus.

Diehtoaddi Sire Uvlláš Máhte Uvllá Rávdná lohka gis ahte ovdal lei maid máinnastit, dalle oidne olbmot olu eambo omd. gopmiid jna. ja son muittaša Rosku Hánssa, gi duođai lei čeahpes mitalleaddji; ná: "*Vuoi dát lávii máinnastit!*". Ja de mitala Sieiddávári balddonasa birra:

Gii dat lávii máinnastit dološ áiggi birra, dat lei diet Roskku Hánsa gii Sieiddái lei náitalan. Hans Lam, Harald Lam, daid áhčči. Dat dat lávii máinnastit. Máinnastii dan busse birra, Sieiddáváris de lei dat busse vuodján badjel. Nissonolmmoš de vuolgá viehkat busse báldda ja vel dat vela ovddabeal` busse ja viehká gitta dassá go Vuotnabahtii dáluid rádjái, de jávkket. Jus lea vel duohta. Seamma dan busse go giehta bođii frontaklássii ja de dajai okta jietna: “Vuoje mu København”. Dat orustii dalle dan klokkesletta ja dajai vel: “Kjør meg til København”. Sáhtá lea go ovdal. Mun in dieđe gal. Eai go doppe Sieiddáváris han gáibidedje báhpa eallit doppe go dat sjáfør jámii. Duddá Pier Mággá lei fáru ja.

Dás čilge Sire Uvlláš Máhte Uvllá Rávdná metadásis muitaleami birra ja son čájeha ovdamearkkain ahte Roskku Hánsa máhtii máinnastit, muhto son goitge árvvoštallá muitalus, lea go son dat duohta. Loahpas duodašta ahte dat verra lei duohta, go vel Duddá Pier Mággá ge lei fárus go báhpa finai Sieiddáváris maŋŋá go bussevuoddji lei jápmán. Diet duodašteapmi lea ge muitalusain hui dábálaš, ahte muhtun oahpes olmmoš leamaš fárus ja oaidnán juoidá, dás dan ahte báhpa ájii eret Sieiddávári balddonasa.

3.3.1 Doabačilgehus – máinnas – muitalus

Sámegielas orru dávjá váttis earuhit muitalus -ja máinnas doahpágiid go dihto suopmaniin sáhtá máinnas gokčat guktuid doahpágiid. *Girjjálašvuoda tearpmat* -girjjázis (Gaski, Hirvonen, Näkkäljärvi 1992:24,26) gos *máinnas* lea meroštallajuvvon seamman go dárogielat *eventyr* ja suomagielat *satu, tarina. Muitalus* lea gis dárogillii *fortelling* ja suomagillii *kertomus*.²⁵

²⁵ Ja eangalasgillii lea *máinnas* gis *fairytale* ja duiskkagillii fas *Volksmärchen*. Dán čilge Dan Ben-Amos (Bauman1992:101-102) ja son čatná máidnasa, myhta ja legeandda genreid oktii europalaš njálmálaš muitalusšlája klassefiseremis. Ja son čilge doahpágiid ja dadjá ahte: *Myth (from Greek mythos) is believed to be true, legend (from Latin legenda) purports to be true, and folktale is inherently untrue-only fiction and fantasy* (. (Myhta (grekkas *mythos*) jáhkket leat duohtan, legeanda (láhtengillii *legenda*) orru duohta ja álbmotmáinnas lea luonddustis jo fikšuvdna ja fantasiija). Ben Amos joatká ja maiddái čilge mo dát genret leat sierraláganat oruhiid, áiggiid ja báikkiid dáfus. Myhta lea superlunddolaš oruhiid birra mat leat olbmo áiggi -ja máilmmi olggobealde, legeanddain gávdnojit dihto persovnnat, áiggit ja báikkít, vaikko daid dáhpáhusat leat erenoamážat, dávjá leat oktavuodát olbmuid ja superlunddolaš oruhiid ja fámuid gaskkas. Dáid vuostebealli, álbmotmáidnasa olbmo karakterat, nugo maid dan áiggit ja báikkít, leat apmasat sosiálalaš, historjjálaš -ja báikkiid oktavuodain, duohtavuolta bissehuvvo ná ja fantasiija beassá ráddet. Dás oaidná ahte sámegillii *muitalus* livččii sullii seamma go *legeanda* folkloristtalaš áddejumis. Mitalus sáhtá maid leat seamma go dárogielat *sagn*; mii lea “oanehis, njálmálaččat fievrriiduvvon muitalus” (Aarnes 1977:211). Daid juohká son guovtti váldojuokui: 1. *Máinnasmuitalusat dahje myhtalaš muitalusat*; earuhuvvojit máidnasis go muitalus fantástalaš dáhpáhus lea čadnon dihto báikkiide ja persovnaide. 2. *Historjjálaš muitalusat* leat diktema ja historjjá gaskkas- historjá; dás lea báikečujuhus čielgasat go máinnasmuitalusas (1977: 211-212).

Ja Ben -Amos (Bauman 1992:102) muittuha ge maiddái ahte folkloristtalaš mitalusaid genrejuohkimis ii leat myhta, legeanda ja álbmotmáinnas universála. Servodagain leat mánga sierralágan mitalusšlájaid juohkimat, sihke sisdoalu, logu ja namaid dáfus.

Sámeielas gávdnojit dasa lassin olu doahpagat mat sáhttet sierralágan mitalus -ja ovdanbuktinmálliid čilget, omd. cukca, leaika, geažideapmi ja vearbbat mat sáhttet čilget mo olmmoš sáhttá mitalit, maiddái eahpedáhtolaččat omd. nistihit, rahtasit, dieđihit, duoldat, cuhlaidit jna.

Dá lea muhtun mitalus mii mu mielas lea myhtalaš:

Ledje guokte áhku dološáigge. Nubbi lei Áhčeseatne ja nubbi lei Njávėseatne. Ledje bohccot gitta, álddud de leat mahkáš, álddud bohččiba daid áldduid ja de muhtun sarvvis maid leamašan ja dat lea gitta. Njávėseatne lea hui siivui iežas áldduiguin ja Áhčeseatni ii leat nu siivui, dat lea hui garas daiguin bohccuiguin. Jus soradit de dat váldá ja čorbma daid bohccuid, hušku daid ja dainna lágiin dat bohccot diedusge ballet. Njávėseatne bohccot dat gal šaddet nu lojit mii álo njávkada ja buorránaddá daidda bohccuide. Dat šadde nu lojit ahte ii dárbbášan gitta ge atnit šat. Dat álge čuovvut dan áhku. Áhčeseatne gal lea suhttan daidda bohccuide ja hušku daid bohccuid manimus go soradit álo, čorpmai ja de ravgii mannat, dohko mannat. Ja de bálkestii dan lávžegihpu dohko muorrageahčái. Doppe dal lea šaddan dat rissi, dat Áhčeseatne lávžegihppu, dat mii muoras lea gitta. Dainna lágiin dat leat šaddan dat gottit, Áhčeseanbohccot. Dat gal balddáskedje, eai ge boade olbmo lusa, ii goassege vuordit, mitala earáide ahte ii olbmo galgga vuordit ii lahka ge. Dohko gal ii galgga mannat, dat gal váldá gitta ja biinnida sin nu bearehaga, nu guhkas gal ruhtte dat bohccot mannat vári nala, alimus vári nala. Njávčeseatne bohccot dat šadde eambo lojit, álge dadjat, juohke okta logai: “Sii dat gal vulget olbmo lusa. Doppe ii bora gumpe. Dat mitalan sidjiide áldduide, mannet fas dohko, dieppe lea hui ráfi orrut. Sii dat gal jorggihit dohko”. Muhto Áhčesean bohccot gal šadde mannat meahccái, eai ge dat bohtán šat. Ja dainna lágiin dat šadde gottit.

Mitalan Oskal Máhte Mikkel Issát 15.08.97

Juohke álbmogis leat čilgehusat luonddu imašlaš ihtagiidda ja dát mitalus orru mu mielas hui buorre ovdamearka dasa. Dat čilge guokte ášši; mo bohccot šadde lodjin ja goddin ja manne muorain leat rissegihput. Ja de sáhttá ge dadjat ahte dat čilge muhtun luonddu imašlaš ihtaga, rissegihpuid ja ahte lea myhtalaš Áhčeseatne ja Njávėseatne mitalusa geažil. Soai han leigga sámi álbmoga álgoolbmuid eamidat , nugo *Gustav*

von Düben (Düben 1977:330) čállá: **)Ene eller edne= *hustru, således Njavvis-hustrun* , *Attjis-hustrun*. Son čállá das ovdalis ahte *Beaivvi nieidda* lávlla álgá čilgedettiin daid buriid ággiid mat álggos ledje, go mielki golggai ádjagiin ja guolli ja biergu lei doarvá. Son lei Anders Fjellneris gullan dien lávлага ja dat ledje 100 dakkára ja son čilge de *Beaivvi nieidda* ja *Mánu nieidda* birra, mat leigga Njávėseatne ja Áhčėseatne. Sára Juhán mitalii maid ovttá mitalusa Njávėseatne ja Áhčėseatne birra; mo Áhčėseatne luomečoaggin-gilvvuin dájuhii alces Njávėšeane bártni ja mo Áhčėseatne de omd. anii leavssosbuidiid liidnin ja činadii daiguin go lei nu vallji bártni bivddu gežil. Maiddái dát mitalus gávdno von Dübenis (1977:331), muhto das eai čilgejuvvo buot nugo Sára Juhán loahpas vel mitalii:

Njávėseatne bárdni gottii loahpas Áhčėšeane go bolddii su gohtái sisa ja go Áhčėseatne jámii de čuorvvui vel ahte son ii jáme goassege. Danin leat ge dávjá Áhčėšeane (goppát) boares gođiid dollasajiin ja dain oidnojit vel vilges liinnit hárdus, seamma láhkai go Áhčėseatne lei lebbon leavssosbuidiid čikņan badjel hárduid.

Orru gal váttis árvoštallat von Dübena mitalusaid dulkoma duohtavuoda, go son han sáhtta ieš leat dulkon Fjellnera lávlagiid áddejumis mielde. Muhto sáhtta goitge omd. Oskal Máhte Mikkel Issáha ja Sára Juhána mitalusaiguin duođástit ahte Njávėseatne ja Áhčėseatne mitalusat ain ellet olbmuid gaskkas, várra vel máņgga sierralágan variánttas.

3.3.2 Árbevieru dutkama váldoskuvllat ja máinnastiipat

Oskal Máhte Mikkel Issát dajai, nugo mun juo namuhin 3.3kapihttalis, ahte olbmui ledje mitalusat, *eai dušše Sámis, muhto miehtá máilmmi*. Ja jus dien buohtastahtta árbevierudutkama dahje folkloristihka jurddašemiin mo máidnasiid -ja mitalusaid álgu ja leavvan lei máilmmis, de gal leat su sánit oalle duođat. Sáhtta measta dadjat ahte árbevierudutkamis ledje guokte váldooainnu. *Indialaš ja suoma historjjálaš-geográfalaš skuvla* ovddasteigga monogenesisa; ahte lei okta álgomáinnas mii dego leavai máilbmái ja nie šadde máņga variántta das ja daid de sáhtii buohtastahttit (ja indialaš skuvla čuočuhii vel ahte India lei máidnasiid vuolggasadji). Nubbi váldoskuvla lei *eaņgalas antropologalaš skuvla* ja dat ovddastii polygenesis; ahte máidnasiid álgu lea máņgga sajis miehtá máilmmi (Bø, Grambo, Hodne, Hodne 1982: 27–36).

Jus geahččá suoma historjjálaš–geográfalaš skuvlla erenomážit, go jo Sápmi gullá maid Supmii, de lei sis máidnasiid kategoriseren ja tiippajuohkin guovddážis. Máinnas- klassifiseren *Verzeichnis der Märchentypen* maid suomelaš *Antti Arne* álggos čálii jo 1910:s ja maid amerihkálaš *Stith Thompson* lasihii ja jorgalii eanjalasgillii 1961:s *The Types of The Folktale*- nammaš girjjis, geavahuvvo ain miehtá máilmmi. Dát lea namas mielde dušše máidnasiid klassifiseren ja son lohká ge ahte rievttabut galggašii barggu namma leat *The Types of the Folk-tale of Europe, West Asia, and the Lands Settled by These Peoples* (Aarne / Thompson 1961:7). Ja son joatká vel das ja čilge ahte indeaksa ii sisttisoala báikkálaš mitalusaid (eanjalasgillii *legends* ja duiskagillii *Sagen*) earet go jus dat maiddái ihtet njálmmálaš árbevierus, dain stuora árbevirolaš girjjálaš čoakkáldagain (nugo omd. *Esopa fábelat* ja *Duhát ja okta idja*). Sudno válđojuohkin lea ná mun lean čállán Aarne / Thompson eanjalasgielat namahusa ruođuid sisa:

I. Ealli máidnasat	(Animal Tales)
II. Dábálaš álbmotmáidnasat	(Ordinary Folk-Tales)
III. Leaikkat ja anekdohtat	(Jokes and Anecdotes)
IV. Hámu máidnasat	(Formula Tales)
V. Klassifiserekeahtes máidnasat	(Unclassified Tales)

Dát leat de fas juhkkuojuvvon vuolit kategoriijaide, omd. leat ealli máidnasiin čieža vuolit kategoriija. J. K. Qvigstad ráhkadii sierra sámi máinnasjuohkima *Lappische Märchen -und Sagenvarianten* (Qvigstad 1925) gos son buohtastahtii sámi máidnasiid ja mitalusaid dáža máidnasiiguin ja mitalusaiguin ja mas lei seamma klassifiserenvuohki go Aarnes ja Thompsonis. Sus lei maiddái dat oaidnu ahte sámít ledje luoikkahan kránnjáálbmogiid máidnasiid ja heivehan daid sámi diliide. Dán oainnu vuostálastá osku -ja máinnasdutki *Brita Pollan* (1993: 145-173) ja son čájeha ahte sámi máidnasat leat iežaslárganat, e. e. mo máidnasiid loahppa sáhtá spiehkastit dáža máidnasiin, omd. gos dáža árbevierus orui stuora ránggáštussan olbmui šaddat gumpen, de lei dat sámi árbevierus áibbas ortnegis. Vuoitit riikka oktan gonagasnieiddain ii oro álo sámi máidnasiid válđoáššin, máinnaspersovdna sáhtii baicca dadjat ahte son ii válde riikka go ii máhte dan stivret dahje son sáhtii válđit gonagasnieidda birgejumi dihtii. Pollan (1993:173) maid čuoččuha ahte

noaidevásáhusat leat báidnán sámi máidnasiid, go dávjá leat máinnaspersovnnas veahkit geat sáhttet geaidit ja rievdat vaikko manin, omd. boazun, guollin jnv.

3.3.3 Mitalusaid ja mitaleddjiid dutkanvuohki

Go mun geahčadan daid mitalusaid maid lean čoaggán, de ii oro máinnasjuohkin heivemin nu bures, go mun háliidivččen maid čájehit mitaleddjiid beroštumiid seammás go mitalusšlájaid čájehan. *Pollan* (1993:150) maid deattuha ahte sámi kultuvrras máinnasárbevierru lea nuorat go mitalusárbevierru : *Vurdert ut fra det som er samlet inn av samisk fortellertradisjon, synes sagnet å ha vært en mer alminnelig fortellerform enn eventyret.* (Jus geahččá dan mii sámi mitalanárbevierus lea čoggon, de orru nu ahte mitalus lea leamašan dábálat mitalanvuohki go máinnas). Mun maid vásihin ahte diehtoaddit mitalledje mitalusaid dávjjibut go máidnasiid, dan duodašta mu materiála gos lea dušše okta máinnas ja 80 mitalusa.

Danne orru mu mielas suoma folkloristihka professor *Anna – Leena Siikala* (1984:158 ff) juohkin leamen oalle vuogas ja mun čilgen ge oanehaččat su tiippajuohkima mas son váldá vuodu mitaleddjis. Dás guorahallá son mitaleddjiid beroštumi, mitalanhálu, ovdanbuktinvuogi, aktiivvalašvuoda mitaleddjin, sin oskku -ja oskumušmitalusaid oktavuoda, makkár oktavuoha mitalusas lea birrasis ja de vel loahpas mitaleddji beakkánvuoda árbevieru dovdin.

Siikala čohkkii ieš mitalusaid 1968 rájes gitta 1970 rádjai. Son divttii logi mitaleddji friddja mitalit ja son geavahii suoma folkloristtalaš lahkonanvuogi. Son goitge oaidná ahte jus dutki vel viggá ge struktuvrralaččat jearahallat ja mearridit mitalanfáttá, de goitge mitaleddji čuovvu beroštumis:

On kuitenkin huomattava, että kyseiset kertojat omasivat erityisen selvän ja valikoivan näkemyksen itseään kiinnostavasta perinteestä ja suuntasivat tästä syystä strukturoiduksi aiottua haastattelua haluamaansa suuntaan. Niinpä heidän hallitsemansa perinteen yleishahmo piirtyi epäsystemaattisestikin tutkittuna esiin” (Siikala 1984:158).

(Berre goitge fuomášit, ahte dain mitaleddjiin lei erenoamáš čielga ja sirrejeaddji árbevieru oaidnu, masa sis lei erenoamáš beroštupmi. Dan geažil mitaleddjit čuovuhedje mitalanfáttáid beroštumiideaset guvlui,

vaikko jearahallan galggai ge leat strukturerejuvvon. Nuba árbevierru man muitaleaddjit máhtte ja hálddašedje, bohtá eahpesystemáhtalaččat oidnosii dutkamušas hámi beales).

Siikala čilge de ahte muitalusat juohkásedje gávccii tiipii dahje luohkkái:

1. *Iežaset eallinvásáhusat -dahje muitalusat*; omd. soahtevásáhusat, bargovásáhusat, nuorravuoda áigi jnv.

2. *Filosofii ja áigeguovdilis oaivilat*

3. *Memoráhtat*²⁶

4. *Jáhkuid ja oskumušmuitalusat*

5. *Báikkálaš historjjálaš muitalusat*

6. *Kronikáhtat*²⁷ ja báikkálaš historjá

7. *Cukcasat ja leaikkat*

8. *Eará:álbmoga eallima govvdusat ja diiddalaš einnostus ja jáhkumuitalusat*

Siikala (1984: 159) čájeha de proseanttaárvvu skovi mo muitaleaddjit juohkásit iešguđet muitalusluohkáide. Ja dasa lassin čájeha son maiddái muitalusluohkáid gaskamearálaš árvvu ja das maid muitaledjiid erenoamáš beroštumiid, mo dat juohkásit daid iešguđet luohkáide, sihke ovttaskas muitaleaddji beroštupmi ja sin gaskamearálaš árvvu. Mun čájehan 4.1.1 kapihttalis mo mun geavahan ja heivehan Siikala skovi čájehit mu muitaleaddjiid beroštumiid.

²⁶ *Memorater: beretninger om personlige erfaringer som skildrer møte med overnaturlige makter. De er holdt i jeg-form. Finske folklorister inkluderer også annenhånds beretninger i begrepet.* (Grambo 1984: 119). (Memoráhtat leat persovnnalaš vásáhusat mat govvidit deaivvademiid eahpelunddolaš fámuiguin. Leat mun-hámis. Suoma folkloristtat váldet maid earáid muitalusaid fárrui doahpagii).

²⁷ *Kronikat, beretning i jeg-form om ikke-overnaturlig opplevelse (I motsetning til memorat)* (Grambo 1984:87). (Kronikáhta, mun-hámi muitalus luonddolaš vásáhusa birra (memoráhta vuostebealli).

3.4 Juoigan – juoigi

Johan Turi (1987:163) čálii jo áigá, 1910:s: *Sápmelaš lávluma dadjá juoigamin. Dat lea okta muitingoansta nuppiid olbmuid. Mánegasat earát ge leat sullii nie govahallan luođi: Juoigan lea dušše jitnosit muittašit nuppi olbmo. Nie lohká Mávnos Biera Bier Mihkkil luođi birra ja son joatká vel ja lohká ahte luohti lea jurddašeapmi, nu mo jurdda ge girdá, nu lea luohti ge. Muhtumin dat boahdá jurdagii ja muhtumin ii boađe vaikko mii livččii. Son lea ge ieš bidjan olu olbmuide luđiid. Luohtebidjama sáhtta buohtastahttit javzzaid bardimiin (Einejord 1975:11). Bier Mihkkil bijai Lávron-rohkkái luođi ja logai ná:*

Li dat lean sullii ge nie dalle álggos, lei eará, áibbas earaláhke, muhto rievda áigges áigái. Go juhká oainnat olmmoš ja juoigá, de ii leat nu gievra, olu mohkit sáhttet mannat eret. Muhto go de čielgá ja maŋŋil juoigá, de šaddá nu mo lea geahppaseamus loahpas.

Diet luohti lea ge dohkkehuvvon dan birrasis gos juigojuvvo ain dál ge. Luođi sosiálalaš beali oidnet ge luohtedutkit ja sii čilgejit maiddá luođi muđui. Mun in čilge luođi doaimma, muhto deattuhan luohtejavzzaid duogášmuitalusaid. Mun jerren maid Bier Mihkkilis mo lea vejolaš máhttit luođi bidjat ja son vástidii ná:

Don diedát ahte ovttá sogas lea measta seamma dat **luohtevuođdu**, ovttahat families. Go oktii lea álggos komponerejuvvon, de dat lea dego vuodđun, muhto daid ere hui álkit daid iešguđet luđiid dan seamma sogas. Ja olmmoš bidjá sullasaš luđiid fulkkiide.

Jus dán álgá lagabuidda studeret, de sáhtášii dan measta buohtastahttit boazodoalu bealljemearka-systemain mas maiddá lea bearraša vuodđomearka ja das de spiehkastit sánit dain iešguđet olbmui. Ivar Bjørklund ja Harald Eidheim (1997: 556) leaba ge čállán boazomearkkaid birra ja namuheaba erenoamážit *árbemearkka* :

Samene selv bruker uttrykket **árbemearkka** (arvemerke) om slike “familiemerker” og refererer med dette til bestemte hovedsnitt (**váldu - sánit**) som kan gå igjen på mors- eller farssiden gjennom flere generasjoner.

Olmmoš sáhtta maid árbet luođi, seamma láhkai go mearkka ge sáhtta árbet. Omd. juoigá Sára Biret muhtun luođi, Juhán Inggá luođi, mii álgo- álggos lei Johán Inggá

gáibme-goaskki luohiti. Dušše dajahusaid improvisere son dálá Juhán Inggái:

*Dál mun juoiggastan jo dan jo go
Juhán Inggá vel jo lo lo lo lo la*

*Ii -n- ábot gal jo Juhán Inggáin go lo la
lo la lo lo lo lo go la*

*Ná stuorimus bunde-n- áhkku gal
lea Guovdageainnus lo le la le la go la*

*Gusat leat gal návehis jo nu
go sirkkit njelohis jo lo lo go lo la (oktiibuot 41 vearssa, geahča kap. 5.2)
Juoigan Sára Biret 5.11.97 ja 11.03.98*

Dát luhtedajahusat leat hui buorit improvisášuvnna ovdamearkkat. Dat muitalit muhtun láhkai dán Juhán Inggá eallima birra, maid bargá, geainna náitalii, galle máná leat, man bivnnut ja smáđáhkes lea ja luodis leat muhtun buohtastahttimat mat dego rámidit su, omd. gusat nu olu dego sirkkit nelohis ja irggit juohke suorpmá nammi. Seammás dajahallá iežas maid ja son buohtastahtá iežas Juhán Inggáin dego rámiin:

*Juolgge vuollái gal ožžot duolmmastit
- jus oskkildit jo nu nu na.*

Ja seammás iežas:

*Dat gal lea dakkár áhkku go nu na
Juolgge vuollái gal ožžot duolmmastit
jus oskkildit jo nu nu na*

Ja son árvvoštallá maiddá juoiganmáhtus:

*Ja dat lea jo Juhán Inggá go siessá
mii jo juoiggada jo go nu na
In dat hal mun nu čeahppi leat juoigat
muh gal mun dál jo dohko sullii ge juoiggan*

Go mun jerren Sára Birehis mo čeahpes juoigi su mielas juoigá, de logai ahte lea čeahppi go juoigá *dego jođohassan, dego bieggá, iige boatkanatta, go bissu nuohtas*, ja su mielas lei Lásse Ándde-rohkki hui čeahppi juoigat. Ja juoigančehppodat orru ge nuohtalaš dahje musikálalaš beallái čadnon, muhtun olbmot muitet ja darvehit luodí álkibut go earát ja orui measta imaš go Mávnos Biera Bier Mihkkil ná logai:

Leat dušše muhtimat mat dajahallet, eai leat buohkat. Dat lea hui váttis, eai leat gallis mat máhttet dajahallat. Lálle Niillas doppe Ruotas, son lei hui čeahppi dajahallat. Su luohiti lea jo nu ahte lea álki dan dajahallat.

Mávnos Biera Bier Mihkkila, gii ieš lea bidjan olu olbmuide luđiid, mielas orru dajahallan váttis ja danne lea ge várra nu ahte luohiti ja dajahus leat hui čavga oktii čadnon, leš dál improviserejuvvon dajahus dahje ii ja ahte luohiti gal sáhtta juoigat dajahusa haga, muhto dajahus ii boade luohiti haga. Jon Eldar Einejord (1975:10) čilge dajahusa ja dajahallama ja maid bihtánsámegeiela *cubmot* mearkkaša *juoigan*-sániiguin. Go Issá Pier Niillas muitáhalai omd. Máhtol Ándde luohiti, de fertii álggos juoiggastit luohiti melodija ovdalgo muitigođii dan javzzaid nugo ieš logai. Ná oainnán ge mun luohiti ja álbmotlávлага erohusa. Lávlla lea ovtta láhkai universála ja luohiti lea hui erenoamáš sámi kultuvrras, muhtun láhkai beakkáneamos sámi dovdomearka. Cuddon (1992:346) čilge girjjálašvuoda sátnegirjjistis álbmotlávлага ná:

Folksong This kind of songs belongs to oral tradition and is thus passed on from mouth to mouth. It is a communal form of expression and appears to be universal.

The term song is both elusive and enigmatic when considered cross-culturally (Lávlla doahpaga lea sihke váttis fáhtet ja árvitmeahttun kultuvrraid gaskasaš smiehttamušas). Ná čilgegoahtá amerihkálaš etnomusihka professor *Marcia Herdon* (Bauman 1992: 159 -166) lávlaga ja son buohtastahtta seamma čállošis giela ja lávlaga, čilge lávlaga sierranas giela, guorahallá hállama ja lávluma rájáid ja variašuvnnaid ja čilge loahpas njálmmálaš, kultuvrralaš ovdanbuktima.

Mii guoská lávlaga sierranas giela erenoamášvuhtii, de orru mu mielas miellagiddevaš mo Cherokee- álbmoga lávlun/ “juoigan” rievda dábálaš hállamis. Herdon (Bauman 1992: 161) čilge ahte das leat golbma válđoášši;

- (1) *afesis* - deattohis álgovokála dahje – konsonánta láhpon
- (2) *synkopa* - oktii geassin guođedettiin juoidá gasku sáni
- (3) *apokopa* - sáni loahpa guođdin.

Dasa lassin geavahit sii lávllodettiin maiddái sániid nugo *ah* ja eará arkaálaš Cherokee sátnehámiid. Dát muittuha buorre muddui luođi go luđiin sáhtta maid gávdnat diekkár erenoamášvuodaid, goit go jurddaša arkaálaš sátnehámiid nugo *na*, *no*, *nu*, *lo* ja *lu* mat leat dábálaččat luođis. Mii guoská *afesis*, *synkopa* ja *apokopa* geavaheapmái luhtedajahusain, de gal gávdenen luđiin sihke *synkopa* ja *apokopa* ovdamearkkaid, muhto in ovtta ge *afesis* ovdamearkka:

*Iđit bodda gul sii fáhk'niid báhčaledje
ja na nan na na na na na nan na na na*

Issá Pier Niillas juoiggai Hula Juhán–rohki luođis javzza.

Dás lea *synkopa fáhk`niid-* sánis, go nuppi stávvala a-jietna jávká. Muđui han livččii leamašan *fáhkaniid*.

*De jus don Márdjá jásk` it oro
No na na na na na na nan na*

Issá Pier Niillas juoiggai Rikkart Henriksen luođis javzza.

Dás lea *apokopa jásk`-* sánis , go nuppi stávvala a – jietna jávká. Muđui han livččii *jáska*.

*De suossa -Deatno rái golggai
Ja muohtaborga borggai
Jo lo lo jo lo lo jo lo-lo lo lo lo*

Issá Pier Niillas juoiggai Erkke Ivvár Márgget – rohki luođis javzza.

Dás lea maid *apokopa*, go *rái* – sánis váilu olles loahppa stávval. Muđui livččii *ráigge*. Eará mii luhtedajahusain orru leamen erenoamáš lea advearba *gul*, mii lea lasáhus ja mii dego duodašta ja nanne sisdoalu. Omd. Máhtol Ándde luođis muhtun ovdamearka:

*Bitkonjár geahčái gul kánun spennii nu, nu, nu, nu, ná, ná, ná, ná.
Báhč'in dihtii dan Bánnaid lennii, nu, nu, nu, nu, ná, ná, ná, ná.*

Issá Pier Niillas juoiggai Máhtol Ándde luođis javzza.

Sáhttet maiddái eará sánit, nugo pronomenat, leat diekkár lasihan -dahje duodaštansánit, omd. dás ovdalis dan *Bánnaid lennii*.

Muđui gal leat maid lasihan jienat dábálaččat luođis, omd Juhán Inggá luođis n – jietna:

Ja jo-n oastá maid hálida jo go nu na

Ja jo--n iežát ostet maid nagodit jo lo la lo le,la

Juoigan Sára Biret Juhán Inggá luođis dajahusa

Dát -n lasihanjietna lea dán luođis álggu rájes gitta lohppii ja mun jáhkán ahte dat lea dakkár jietna mii álkidahtta juoigama, ahte dat lea luođi nuhttii čadnon. Dákkár lasihanjietna álkidahtta luohtedajahusaid improviserema. Herdon čilge vel lávlaga doaimma servodagas; omd. mo lávlla geavahuvvo soađi oktavuodas, lávlungilvvus, váttisvuodaid čoavdimis, tabu áššiid ovdanbuktimis, gilvohallamiid oktavuodain, sermonijain ja dálkkodeamis. Ja loahpas čállá son hui vuohkkasit lávlaga birra ná:

In all cases, however, song may be said to sacralize time, space, and being, creating an atmosphere in which paranormal acts can be performed and opposing forces brought to a point of resolution (Bauman 1992:165).

Luođis han maid ledje ja leat máŋga sierralágan doaimma, sihke geavatlaš, gulahallangaskaoami -ja vuoŋŋalaš doaimma. Luohtedutkit leat daid čilgen, omd. čállá luohtedutki *Ola Graff* luođi *referánsadoaimma* birra: *En joikemelodi står normalt i et henvisningsforhold til noen eller noe, til et “referanseobjekt”. Som oftest er det snakk om en person* (Aksdal, Nyhus1993:399). Dát referánsaobjekta lea gal dábálaččat olmmoš, muhto goit ovdal lei dábálaš ávkkástallat juoigamiin, omd. nu ahte eallu sáhtii guođoheaddji juoigamis gullat mo galggai mannat, johtilit vai siivvožit. Dán muitalii Oskal Máhte Mikkel Issát Sámi Radios 8.01.97 ja son maid dajai ahte gumppet eai lean nu vašánat ja duostilat go guođoheaddji juoiggadii. Dán lea Áillohaš (Valkeapää 1984) ge duodaštan. Mun namuhan dán referánsaobjeavtta go mu materiálas leat dušše personluođit. Dađi eanet in áiggo luođi doaimma birra čilget, go mu barggu válđoášši han lea muitalus.

3.5 Dutki, muitaleaddji ja juoigi

Dás ovdalis lean namuhan oarjemáilmmi čállojuvvon teorijaid, nugo Ong, Rubin ja Kristeva, folkloristihka smiehtamuša ja klassifiserema ja eará álgoálbmotjurddašeapmi, nugo omd. Owens ja sámi smiehtamuša muitalusaid ja luđiid birra. Luohtediehtu -ja máhttu lea várra erenoamáš sámi diehtu. Sihke sámi dutkit ja juoigit ieža ge sáhttet muitalit jurdagiiddiset luođi ja juoigama birra. Maiddái eará olbmot go sámit leat čállán luođi birra jo doloža rájes, muhto goitge sáhttet dušše sii geaidda luohti lea oahpis, ovdanbuktit luođi siskkimus vuoiŋŋa. Muitalusat ja máidnasat leat álbmotdieđu -ja jáhku oasit ja folklorista dutkit leat klassifiseren, árvoštallan ja dulkon daid juohke láhkai. Sámi muitaleaddji ii sáhte nu olu buohtastahttit ja klassifiseret muitalusaid, muhto son goitge addá sámi dutkái vejolašvuoda ohcat sámi áddejumi ja jurddašeami olu fenomenain ja omd. sáhttá eahpáraš-árbevierru speadjalastit olu das, nugo omd. sámi dološ oskku bázahusaid.

4. MUITALUSAT

Dán oasi álggus geahčadan sámi muitaleaddji beroštumi ja maid son liiko muitalit. Dán beroštumi čájehan proseanttaárvvuin, seammalágan vugiin go maid suoma folkloristihka professor Anna Leena Siikala (1984) geavaha iežas dutkosis *Tarina ja Tulkinta* nammasaš girjjis. De guorahalan erenoamážit eahpárašárbevieru ja vel dulkon iežan materiála eahpárašmuitalusaid.

4.1 Sámi muitalus – muitalusluohkát

Jus buohtastahtán iežan materiála Anna Leena Siikala (1984:159) muitalusjuohkimiin (gč. kap. 3.3.3), de leat guokte váldotiippa mas mu muitaleaddjit eai muitalan; *filosofija ja áigeguovdilis oaivilat* ja *báikkálaš historjá*. Muđui ledje buot eará tiipat fárus; *iežaset eallinvásáhusat*, *memoráhtat*, *jáhku -ja oskumušmuitalusat*, *kronikáhtat*, *cukcasat* ja *leaikkat* ja loahpas vel *eará*, masa eanaš luohțeduogášmuitalusat orro heivemin. Danin heivehan Siikala skovi iežan materiála ektui ja gohčodan iežan skovis su gávccát luohká (*eará*) *luohțemuitalussan*. Go buohtastahtten iežan materiála Siikala iskamiin, de mun in mihtidan eará osiid go muitaleddjiid beroštumiid. Muitalanhállu gal orui buohkain ja sii sihke muitaledje ja juoiggastedje hui aktiivvalaččat. Omd. logaiga Uvlláš Petter ja Issá Pier Niillas ahte soai háliideaba muitalit ja "lávlesti" amaset muitalusat ja luohțit vajálduvvot ja áinnas vel danin go mun daid báddejin ja čállen. Muitaleddjiid beakkánvuohđa ge in leat mihtidan, muhto jo dalle go galgen sin gávndat, de dadje olbmot ahte diet ja duot lea čeahpes muitaleaddji. Mu mielas orru dat čájeheamen sin beakkánvuohđa muitaleaddjin ja árbevieru dovdin.

Mun lean skovvái maid váldán luohțejavzzaid duogášmuitalusaid fárrui ja daid lean eanaš bidjan *luohțemuitalusaid* vuollái go eai oro riehta heivemin *iežaset eallinvásáhusaid* vuollái ge, daningo luohțeduogášmuitalusas muitala muitaleaddji eará olbmuid ja diliid birra. Muhto muhtin luohțeduogáš-muitalusat heivejedje maid *kronikáhtaid* ja *leaikkaid* vuollái. Ferten maid deattuhit ahte mu materiála ii leat lahka ge nu viiddis go Siikala materiála lei ja danne šaddá ge dát skovvi dušše muhtunlágan ovdamearkkaš dasa mo sáhtášii gávnnahit muitaleddjiid erenoamáš

beroštumi ja makkár mitalusat eanemusat mitaluvvojit olbmuid gaskkas.

Čoggon materiála 1997 čavčča ja 1998 giđa Várjjagis ja Guovdageainnus. Mo muitaleaddjit juohkásit mitalustiippaide beroštumiideaset mielde:

Muitaleaddji	1. Iežaset eallin- vásáh.	2. Filoso- fiija ja áigeguov. oaivilat	3. Memo- ráhtat	4. Jáhku- ja oskumuš mitalusat	5. Báikkálaš historjá	6. Kroni- káhtat ja báikkálaš historjá	7. Cukcasat ja leaikkat	8. Luohte- muita- lusat
MBBM			57,14%				42,85%	
OMMI			44,44%				11,11%	44,44%
IPN			15,38%					86,62%
SUMUR	36,36%		36,36%			9,09%	9,09%	9,09%
SB	11,11%			44,44%		22,22%	22,22%	
UP						36,84%	10,53%	52,63%
ÁBMJU						46,15%	53,85%	
UPE							50,00%	50,00%
JMB	80,00%		20,00%					
Gaskamearri	14,16%		19,25%	4,93%		7,57%	16,20%	26,98%

Dás oaidnit ahte stuorámus gaskaárvu lei *luohtemuitalusaid* vuolde ja dát lei dieđus ge dan geažil go bidjen buot luohtejavzzaid duogášmitalusaid dasa. Mu mielas lei váttis čielgasit mearridit gosa eará sadjái daid livččen galgan bidjat ja dát čájeha ahte diekkár tiippajuohkin ii nu bures heive dienlágan mitalusaide dahje ollen ge luohtegenrii. Muhtun láhkai gal dat orrot leamen *kronikáhtat* ja sáhtášii *eallinvásáhussan* maid dulkot daid, muhto goitge eai oro buot dasa ge heivemin.

Mun dulkojin *dálkkodeami*, *guhppen* -ja *duovlunmuitalusaid* álbmotmedisiinna genrii ja danin dat orro mu mielas heivemin *jáhkuid* -ja *oskumušmitalusaide*, go olbmot han jáhkket ahte dálkkodeaddjit máhttet sin dálkkodit. Suoma folkloristat eai livčče várra bidjan ge died mitalusaid mitalustiippaid oktavuhtii, go sii earuhit álbmotmedisiinna ja mitalusgenriid. Mun in oainne dás nu čielga rájá, go dáin mitalusain eai lean dušše čielga čilgehusat, muhto dain maddái ledje dáhpáhusoasit. Go Sára Biret mitalii omd. *guhppema* birra, de mitalii seammás:

Eadne-rohkki lávii Sálm`Inggá áhku guhppet giedaid. Na de ain bohtá deike, lohka: "Sus leat giedat nu bákčasat ja nu visot báddan". De dat

guhppeba. Ja de das gal lei nu čáhppes varra ahte.

Nubbi mii maid orru mearkkašahti lea *leaikkaid* alla proseantalohku, eará tiippaid ektui. Mun lean diesa bidjan maiddá muhtun luoheduogáš-muitalusaid mat čielgasit ledje suohtas mitalusat. Mu mielas orru goitge dákkár juohkin buorre, go de lea vejolaš sihke sirret ja buohtastahttit mitalusaid, seammás go maiddá sáhtá oaidnit muitaleddjiid beroštumi.

4.1.1 Albmáid ja nissoniid beroštumiid erohus

Materiála čohkkedettiin, jo álggos go deaivvadin muitaleddjiiguin, de dikten muitaleddjiid mitalit dan maid ieža háliidedje. Danne lei ge mus vejolaš fuomášit dihto muitaleddjiid beroštumiid ja sáhtten muhtun muddui oaidnit erohusa albmáin -ja nissoniin dien dáfus. Vuosttažettiin in bidjan mitalusšlája meari, mun in iktán vuordámušaidan ja nie mun doaivvun ahte muitaleddji ieš beasai beroštumiiddis mielde mitalit. Jus geahčan váldofáttáid, de oainnán ahte ledje sihke eallinvásáhusat- ja dáhpáhusat, muhtun ealli-máidnasat ja eará mitalusat dán fáttáin; balddonasat, rávga, gufihttarat ja ulddat, jámežat, dálkkodeamit, diiddat, mánnaoažžun- ja dikšun, nissonolbmot ja mánumearkkat, ja dološ biebmui. Luohteoasi mitalusat ledje sihke eallindáhpáhusat ja eará fearánat.

Diehtoaddiid logu geažil in sáhte man ge láhkai buktit statistihka mii čájehivččii erohusa albmáid ja nissoniid beroštumiin, muhto dušše dan erohusa maid mu materiála orru čájeheamen. Oainnán goitge iežan materiálas fáttáid nugo omd. mánumearkkat, mánnaoažžun -ja dikšun, borramuš, birgejupmi ja dálkkodeapmi, dakkárin maid nissonat erenoamážit muitaledje. Muđui orui leamen nu ahte fáttát ledje viehka ovttalágánat, sihke nissonat ja albmát muitaledje balddonasaid ja ipmašiid, rávggaid, gufihtariid ja eallinvásáhusaid birra. Muhto lei maid erohus olbmos olbmui. Muhtun muitaleddji lei leikásit go nubbi ja mitalusat maid čájehit dan. Nubbi eará liikui balddonasaid ja ipmašiid birra mitalit ja eará gis bargguid ja soahtedáhpáhusaid birra. Mitalusat, mat luovvanedje luodis, ledje dihto olbmuid eallinvásáhusaid birra, daningo dat ledje personluodit.

4.2 Eahpáraš

Go mus dán barggus ii lean vejolaš buot mitalusaid guorahallat, de välljejin erenoamážit geahčadit eahpárašmitalusaid maid mu diehtoaddit mitalledje munnje. *Sáni ja nama fámu* – kapihttalis (3.1.3) lei jo okta eahpárašmitalus, mii mángga dáfus lea dábálaš eahpárašmitalus. Dat heivii goitge hui bures čilget nama fámu ja danne álgen jo das eahpáraš-árbevieru geahčadit. Dán kapihttalis joatkkán de eahpárašmitalusaid guorahallama, gos maiddái eahpáračča eará iešvuodaid geahčadan. Ovdalgo mitalusaid geahčadan, de čilgen álggos eahpárašárbevieru historjjá ja dan erenoamášvuodaid.

*Eahpáraš lei mahká dakkár mánná maid ledje čiehkan, go ii lean ožžon nama ii ge maidige, čiehkan easkkašaddan máná, dovle. Nie čilgii Issá Pier Niillas eahpáračča ja son buktá ovdan dan ahte mánná lei čihkkojuvvon, vaikko ii daja gal ahte dat lei jápmán. Nubbi lei dat ahte mánás ii lean namma, ahte lei easkkašaddan ja ahte diet dáhpáhuvai dovle dahje dolin. Sára Juhán gal logai vel: *Eahpáraš lea dakkár mánná mii gopmohallá ja olmmoš sáhtta ráimmahallat dasa.* Jus buohtastahtta mo suoma folkloristihka professor Juha Pentikäinen (1995) čilge eahpáraš-doahpaga, de dat gal spiehkasta veaháš Issá Pier Niillasa ja Sára Juhána čilgehusain: *Termi eahpáraš on yleissaamelainen kummittelevan lapsivainajaolennon nimitys. Eahpáraš on diminutiivimuoto sanasta eahpár, joka pohjaa suomen kielen termiin “äpäri”.* (Eahpáraš–tearbma lea dábálaš sámi mánnáváidni gopmohalli oruha namuhus. Eahpáraš lea diminutiivahápmi eahpár sánis, man vuodđun lea suomagiela tearbma “äpäri”). Dát lea dieddalaš čilgehus eahpárašdoahpaga sisdoalus. Issá Pier Niillasa Ja Sára Juhána čilgehusat leat gis dábálaš olbmo áddejumi čilgehusat, álbmotjáhku čilgehusat.*

4.2.1 Eahpárašárbevieru historjá

Pentikäinen dutkkai jo 1960 logus Davviriikkaid eahpárašárbevieru ja čálii girjji j. 1968 *The Nordic Dead Child Tradition*. Dat lei sihke oskkudiedalaš ja folkloristtalaš bargu. Das lei sámi eahpáraš-árbevieru *Dead Child Beings in Lapland* maid oassin ja das son čilgii eahpárašárbevieru Ruota beale mátta-Sámis Tännäs rájes gitta Norgga beale davvi-Sámis mátta-Várjjaga rádjai. Stuuramus oassi su sámi materiálas lei gal čoggon Gárasavvonis, Guovdageainnus, Eanodagas, Soađegilis, Anáris, Ohcejogas, Kárášjogas ja Buolbmágis (Pentikäinen 1968:291-334).

Jus álggos guorahallá eahpáraš-árbevieru oppalaš historjjá, de lea oalle mearkašahhti ahte Davviriikkain dolin lei measta dábálaš guođdit njuoratmánáid olggos, goit ovdalgo kristtalašvuohta bođii. Nu čálii Pentikäinen (1989:133): *Child abandonment seems to have been an approved custom in the Nordic countries before the advent of Christianity*. (Máná guođdin orru leamašan dohkkehuvvon dáhpi Davviriikkain ovdalgo kristtalašvuohta bođii). Dás viidásabbot čilge Pentikäinen ahte dát árbevierru čuovvu dološ romalaš ja germánalaš dábi gos bearraša oavámuččas, dábálaččat áhčis, lei vuoigatvuohta mearridit njuoratmáná vuorbbi go riegádii bearrašii; galggai go mánná dikšojuvvot vai guđđojuvvot).

Ruonáeatnan Netsilik-inuihtat leat vel dán jahkečuodis ge goddán njuoratmánáid, erenoamážit nieidamánáid. Daid 34% goddon njuoratmánáid gaskkas ledje 64 % nieidamáná. Dien fuomášii inuihtadutki Knud Rasmussen 1923:s go jearahalai Ruonáeatnan Malerualik-nammasaš báikegottis 18 netsislik-nissonolbmo, mat ledje gaskkal 20 ja 65 jagi. Goddima váldosivat ledje nealgeáiggít ja eará gillámušat. Go eanaš nieidamánát goddojedje, dasa ledje vuosttažettiin ekonomalaš sivat, go almmáiolbmuid lohku dáhkidii bearraša birgejumi ja sosiálalaš stáhtusa (Pentikäinen 1968: 63-65). Maiddái sámiid gaskkas lei gándamánás stuorát árvu juste dien geažil. Vel dološ muitalusat ge duođaštit dan, omd. Njávėšeane ja Áhčėšeane muitalus das go Áhčėšeatne dájuhii alces Njávėšeane bártni luomečoaggingilvvuin (von Düben 1977:331).

Diekkár seammalágan guorahallama, go Ruonáeatnamis ledje dahkan, gal ii dáidde leat dahkkon sámiid gaskkas. Dan gal ii sáhte eahpidit ahte dolin leat sullasaččat dáhpáhuvvan, go dakkár ovdamearkkat gávdnojit miehtá máilmmi, olu olmmošcearddain. Eahpárašárbevierru han iešalddis jo muitala dakkár dáhpáhusaid birra maiddái Sámis. Máná guođđin olggos lea goitge historjjálaččat odđasat fenomena go goddin, go de han lea vejolaš ahte muhtun gávnnášii máná ja gájošii su duššamis. Go guđde máná olggos, dasa sáhtte leat ekonomalaš, sosiálalaš dahje morálalaš sivat (Pentikäinen 1968:66-68).

Pentikäinen (1968:295) čilgii *Dead – Child Beings in Lapland*-oasis sámii eahpárašárbevieru ja son čálii ahte sámii orrot luoikkahan osiid eahpárašárbevierus dáža, ruota ja suoma kránnjálbmogiin, go son fuomášii materiála čohkkedettiin Gárasavvonis ja Guovdageainnus ahte olu sámii hálle máŋga giela. Boazosámii han johtaledje riikkarájáid badjel ja hálle máŋggaid gielaide ja árbevieruid luoikanvejolašvuodát ledje buorit. Jus dás maid muitá Arnold Krupata (1996:21) kultuvrraid suodđama, de gal ii oro veadjetmeahtun ahte sámii luoikkahedje osiid maid eahpárašárbevierus kránnjálbmogiin. Pentikäinen (1968:325-334) maiddái buohtastahtii sámii ja eará Davviriekkaid álbmogiid eahpárašárbevieruid ja gávnnahii nie sihke erohusaid ja sullasašvuodaid.

4.2.2 Eahpáračča iešvuodát

Eahpárašárbevierus sáhtta aid eahpáraččas fuomášit olu iešvuodaid. Pentikäinen (1968:310-311) ráhkadii skovi mii čájehii mo dát iešvuodát ain ihte iešguđet sámii guovlluin. Dat lei hui vuđolaš bargu mas son guorahalai buot iešvuodaid guovllus guvlui Sámis ja buohtastahtii vel daid. Son gohčodii dán dutkanvuogi genre-analyhtalaš lahkonanvuohkin ja dat lea váldán vuodtu oskkudatkama árbevierus ja son geavahii ee. dán lahkonanvuogi iežas dutkkosis (Pentikäinen 1968:118). Das leat fárus maid diet iešvuodát maid mun namuhin eahpárašmuitalusá birra *Sáni ja nama fámu*-kapihttalis 3.1.3; dego omd. eahpáračča deaivanbáiki, goas deaivvai, makkár hámis, mo dat láhttii ja mo olmmoš dan jávkadii. Áidna mii ii boade ovdan dán namuhuvvon muitalusas lea eahpáračča vuolgga dahje álgu; lei go mánná goddojuvvon, gásttakeahtes, guđdojuvvon dahje heavahuvvon, hávdátkeahtes

dahje lei go čuovkanan ohki. Boahťá goitge ovdan ahte lei nieidamánná, go Olsen, gii gásttašii dan ná dajai: *Dá sohkarbinná, ale čiero biigá, boađe deike.*

Mun geahččalin systematiseret eahpárašmuitalusaid iešvuodaid ja mun geavahin Pentikäisena skovi nu ahte heivehan dan iežan materiála ektui. In máhttán ráhkadit buoret eahpáračča iešvuodaid ordnenvuogi go dan maid Pentikäinen dagai. Ja go mun geavahin seamma skovi, de lei mus maiddái vejolašvuohta buohtastahttit iežan materiála bohtosiid su bohtosiiguin. Bidjen muitaleddjiid oaniduvvon namaid Pentikäisena guovllunummiriid sadjái, go mus han eai lean nu galle mitalusa ja in ge mun earut guovlluid, daningo dušše Issá Pier Niillas Várjjagis mitalii eahpárašmuitalusaid.

Dás sáhttá de oaidnit eahpárašmuitalusaid iešvuodaid, mo dat bohte oidnosii mu materiálas. Ledje oktiibuot njeallje muitaleddji geat muitaledje gávccii mitalusa ja sii vel čilgejedje eahpáračča iešvuodaid. SB čilgii eahpáračča birra, muhto ii mitalan eahpárašmuitalusaid.

1. Deaivanbáiki	Muitaleaddji			
	OMMI	IPN	MBBM	SB/SJ
máná čiehkansadji	X	X	X	X
meahcci, vuovdi	X	X	X	X
jávri, čáhci		X		
geađggi dahje muora vuolde				
ávdin barta dahje gámpá				
dollasadji				
gieddi				
supra-normála báikki namma				X

2. Deaivanáigi	Muitaleaddji			
	OMMI	IPN	MBBM	SB/SJ
eahket		X	X	
idja	X	X		
go beaivváš luoitáda				X
riepmobeaiivve			X	
jahkásaččat				
juohke čihččet jagi	X			X
dihto jagi áiggit				
lahka dábálaš jápmináiggi				

3. Man hámis	Muitaleaddji			
	OMMI	IPN	MBBM	SB/SJ
oaidnemeahttun	X	X	X	X
álás mánná			X	X
njuoratmáná				
rievssat, rievda mánnán			X	X
rievssat				
eará loddi			X ²⁸	
eará ealli				
giesaldat				
jábmi mearka dahje govahus				X

²⁸ MBBM logai ahte loddi lei skávhli.

4. Oruha láhtten	Muitaleaddji			
	OMMI	IPN	MBBM	SB/SJ
čieru dego mánná	X	X	X	X
jietnadallá				
boagusta				
rievdada jienas				
vástida go jerro				
čuvoda	X	X	X	X
johtá jođánit	X	X		X
riide sealggis				
dego deddojuvvon				
baldá vásiheaddji	X			X
dáhká vásiheaddji buohccin				
baldá muhtun ealli				
čájeha vánhemiiddis			X	
čájeha čiehkansaji	X	X		X
čieru eatnis				
njammá eatnis				
goddá eatnis			X	
mávssaha fulkkidis				
lea vearrámus bearrašasas				

5. Oruha jávkadanvuohki	Muitaleaddji			
	OMMI	IPN	MBBM	SB/SJ
rohkadallat, Ipmil sáni				
garuhit				
jearahallat				
eatni gottihit				
dadjat: gáidda mus eret				
fallehit				
gásttašit guvttiin namain				
gásttašit “suohtas” namain	X		X	X
gásttašit, nama addit	X		X	X
hávvdádit gávdnansadjái				
doalvut rupmaša girkogárdái				
Áhčči min rohkosa ruovttogežiid	X			X
čájehit lobihisvuoda				
báhčit				
rasttildit golgi čázi			X	X
biktasiid bálkestit eret				
noaidi dahje báhppa jedđe				
niibi, stáli				
eará rituálalaš dahku			X (?)	

6. Vuolgga dahje álgu	Muitaleaddji			
	OMMI	IPN	MBBM	SB/SJ
goddon mánná			X	X
gásttakehtes mánná	X	X	X	X
guđđojuvvon dahje heavahuvvon mánná	X	X	X	X
hávvdátkehtes mánná				
čuovkanan ohki				

Lean dán skovváid maid bidjan eahpáračča eará iešvuodaid go daid maid mu diehtoaddit muitalit. Bidjen dasa daid iešvuodaid maid Pentikäinen lei fuomášán olles Sámis. Mu materiálas bohte ovdan maid moadde iešvuoda mat eai lean Pentikäisena čilgehusas. Omd. go nama bidje eahpáračča gásttašettiin, de logai Sára Juhán, ahte jus

lei bárdnemánná, de galggai bidjat muhtunlágan bártniid bargobiergasa namman omd. *áksoneaddan* dahje *čoarvegiellan* ja jus lei nieida, de galggai bidjat nieiddaid bargobiergasa namman, omd. *neaskinfiellun*, *njuikunin* dahje *áibmin*.

Nubbi eará lea maid mun namuhin jo dás ovdalaččas lei Mávnos Biera Bier Mihkkila muitalus, go Olsen-rohkki vikkai fillet eahpáračča sohkkariin. Dákkár fillen ii lean Pentikäisena čilgehusas, ii ge várra heive *eará rituálalaš dagu*-vuollái ge.

4.2.3 Eahpárašmuitalusat

Moai leimme Vuolledálus, vulggiime Áillu Bierain. Dat lea, jahki lea vihttalogigolbma ja moai vulggiime ja moai riemaime gullat njuoratmáná go bárgu dakke-vidi go vulggiime Heikka viesos. Doaivvuime doppe dat lea Migáliid vieso luhtte, doppe dat lea njuoratmáná. Ja moai gehčče, ii dat doppe oidno mihkege, ii doppe oidno oktat olmmoš. Idja dat lea, ihán čuvges beaivi. Ja moai ain vázze oanehažžii ja ain gulle. Na, de orru doppe Migáliid vieso luhtte. Vácciime dieppe internáhta geaže buohta. dál moai gal gulle ii `at leat doppe Migáliid vieso luhtte, muhto dieppe dat gullo gal dien guovllos. Vácciime dieppe Oskal Biera buohta, dál moai gal bisáneimme vuohon. Na gal dat nu bárgu ja saidná vel. Skávhlid moai gal oidne, issorasat rikkerejit dies dien miellegeažes, Jámetmiellegeažes, vullogeahčen. Na de dat gal okta skávhli girdilii ja dat dat lea mii bárgu ja dat lea ihán dego njuoratmáná. Ja girdi hui bajás, dohko girkodoartna bajobeallái ja de jorggihii ja de dat gal bázi dat jietna dohko ja de dat gal seaivvui fas earáid lusa. De gal ii gullon šat. Skávhli dat lei ja moai logaime: “Die go lea ge dat eahpáraš”. Muhto dat lea gal duohta. Dakko lei mánná čihkkjuvvon, dahje gávdnui. Vaikko leaččai, mun in dieđe, muite lei go dat gidđa vai dat ovddit gidđa go gávdne máná dakko bálkestuvvon, goddojuvvon. Lemet Ole rohkki njágai jur ala, lei lottiid njáhkame. Na lea go dat leamaš vai mii leš, dan in dieđe. Skávhli dat goit lei maid moai oinniime, das dat jietna goit lei.

Muitalan Mávnos Biera Bier Mihkkil 3.10.97

Dá lea eahpárašmuitalus mas leat máŋga eahpáračča iešvuođa. *Deaivanbáiki* lei measta gasku márkana, Jámetmiellegeažis. *Deaivanáigi* lei idja, čuvges gidđa -dahje geasseidja. *Hápmi* lei skávhli ja *láhtten* lei ahte dat čierui dego mánná. *Jávkadanvuohki* lei erenoamáš go dás vásiheaddjit eaba dahkan maidege, soai dušše oinniiga ja gulaiga ahte skávhli girdi barggodettiin dego mánná girku lusa, ja dohko jávkai jietna. Eahpáračča *vuolga*, dahje makkár dát lei, maid čilgejuvvo mitalusas, go muhtin olmmoš gávdnai njuoratmáná mii lei sorbmejuvvon dan báikkis.

Dán muitalusas lei deaivanbáiki erenoamáš go dat ii lean meahcis, muhto measta márkaniš. Deaivanáigi gal lei dábálaš, nugo márgga eará eahpárašmuitalusas, eahkes dahje ihkku, vaikko dás lei beaivvádat ihkku. Hápmi lei maid erenoamáš go lei skávhli iige rievssat nugo dábálaččat lea jus lea loddi. Várra lei skávhli go dat sáhttet boahit lahka giliid rikkeret. Muhto dás ii rievdan loddi mánnán, dat girdilii girkodoartna bajábeallái ja dohko bázii bárgunjietna.

Nie sáhtášii guorahallat buot eahpárašmuitalusaid ja gávdnat sullasašvuodaid ja erenoamášvuodaid eará muitalusaid ektui. Mun lean ge skoviin čájehan daid. Jus galgá dulkot eahpáračča iešvuodaid ja jerrat *manne* omd. deaivanbáiki dábálaččat lei meahcci ja máná čiehkansadji, deaivanáigi eahket dahje idja, hápmi dábálaččat oaidnemeahtun dahje álás mánná dahje rievssat mii rievdá mánnán. Muhtun iešvuodaid gal lean dulkon goitge muhtun láhkai, muhto dás geahččalan dulkot vel earáid ge.

Eahpáračča deaivanbáiki

Jus buohtastahtá Pentikáisena (1968:310–311) skoviin ja geahččá omd. deaivanbáikki, de gal orro mu diehtoaddit leamen seamma oavilis go Pentikáisena diehtoaddit. Máná čiehkansadji, meahcci dahje vuovdi ja čáhci leat dábálaččat ja dat gal orru lunddolaš ahte eahpáraš das idii, go das han lei bahádahku dáhpáhuvan. Mu diehtoaddi Issá Pier Niillas muitalii ahte eahpáraš jávkai ádjagii ja dohko lei ge várra čihkkon. Muhtun mánná lei čihkkon Jámetmiellái, dien muitaleigga sihke Mávnos Biera Bier Mihkkil ja Sára Biret. Jámetmielli sáhtá maid leat supranormála báikki namma ja doppe lea leamašan dološ hávdeeana, dan birra čálii ee. Adolf Steen (1969: 43) *Kautokeino gamle kirke*-nammasaš girjjis. Ja *jámet* han sáhtá leat bálddihahhti olbmui, danin jáhkán ge Jámetmielli leat eahpelunddolažžan ja imašlažžan; supranormálan dán oktavuodas. Olu muitalusain idii dahje gullui eahpáraš meahcis ja várra lei dávjá dušše rieban jietna dahje njoammil mii heakkaheadis jietnadalai. Issá Pier Niillas muitalii álggos ovttá eahpárašmuitalusa masa ii ieš ge jáhkkán:

Oktii gii de leš máinnastan, bođii doppe Vuonnabađas ja lei dies Guovžabávttis ja gullui eahpáraš čierumin dieppe jeakkis. Na dat han gal ii lean eará go rieban.

Meahcis lei dávjá vaikko jeaggi gos eahpáraš idii. Jus jurddaša mo omd. suollagat leat čiehkkan boasttudaguid mehciin, de sáhttá áddet manne jeaggi lei dábálaš čiehkansadji maid eahpárašárbevierus jus omd. suoládedje bohcco nuppis, de sáhtte vuojuhit bázahusaid, duolji jna. jeaggái dahje opmui. Eará ášši lea ahte meahcci lei juohke sajis, meahcci han lei gos goit dološ olbmot orro ja elle.

Eahpáračča deaivanáigi

Eahpáračča deaivanáigi lei dábálaččat eahkedis dahje ihkku: *Dat bárggui dassáži go iditguovssu álggi*. Nie muitalii Oskal Máhte Mikkel Issát eahpáračča birra maid su olmmái gulai Luossačazas. Mávnos Biera Bier Mihkkil gis muitalii ná: *Idja dat lea, ihán čuvges beaivi*. Dás beaivi mearkkaša dieđus ge beaivvádaga. Issá Pier Niillas muitalii ná: *Sii ledje diekko gándaalbmát eahkedis čierastallamin mánoteahpin*. Maiddái eará árbevieruin lei dábálaš ahte ihkku, ovdal iditguovssu, de dáhpáhuvve imašlaš dáhpáhusat. Ja go beaivváš ihtá, de váralašvuodát sáhtte jávkat. Omd. lei *Beaivvi bártni soakŋu jiehtanasaid máilbmái*–sámi ehposis okta vearsa gos jiehtanasnieidda vieljat, mat doarridedje jiehtanasnieidda ja Beaivvi bártni fatnasa, šadde geađgin go beaivváš idii (Düben 1977: 325 ja Gaski 1991: 28). Oskal Máhte Mikkel Issát muitalii maid mearrarávgga birra ja das maid iditguovssu birra:

De dat muitalus manná; de láveje olbmot oaidnit ahte bođii gáddái ihkku, juohke ija bohtá ruđaidis lohkat, dat lei rávga dat, bohtá ihkku gáddái ja manná bajás. Nu dieđusge guovssu ihttá ja dalle de oidnet olbmot, mannet geahččat, de manná fávlái, de suhká fas fávlái ja fanas lea dego, ii dat leat datte albma fanas, lea dakkár dego njivli ja dan dat suhká ja manná fávlái ja de jávká.

Mearrarávga balai iditguksos ja dán muitalusas dájuhii olmmoš rávvgas ruđa go dagai iežas rávgan ja ain logaha su ruđaid, Oskal Máhte Mikkel Issát jotkkii:

Ja nie ájiha dan olbmá, diehtá jus guovssu fal álgá, de ferte ruohtastit jus čuvvgodišgoahtá. Jus son kláre veahá ájihit dassáži go álgá čuvvgodit.

Loahpas fáhte olmmoš rávvgga riggodaga, go ájiha rávvgga, Oskal Máhte Mikkel Issát loahpahii:

Ja de logai olmmái: “Na mii do ihttigođii? Na guovssu die lea”. Vuoi, vuoi de ruohtastii dat rávga ja logai dainna olbmáin: “Don dat it leat gal álbma rávga obanassiige, dál don gal leat su dájuhan. Son gal ferte doapmat dál”. Ja njuikii das merrii ja manai borššu ja dohko sugai.

Eará ášši lea gal maiddáahte ahte ihkku, dávjá bealleseavdnjadin, de sáhtta olmmoš govahallat ja jáhkkit dakkáriid maid beaivečuovggas ii dagaše. Nie de eahpárašmuitalusat ge sáhttet čuožžilit, seamma láhkai go eará ge balddonasmuitalusat. Eará muitalus maid Mávnos Biera Bier Mihkkil muitalii lei eahpáračča birra gii gottii eatnis ja dát dáhpáhuvai beavit go eadni ja earát ledje girkui jođus.

Oskal Máhte Mikkel Issát muitalii ahte eahpáraš gullo dahje ihtá juohke čihččet jagi: *Dat gohčoduvvojit Eahpárašbalsan ja gullo ain ja dan áigge láveje dadjat ahte dat gullo juohke čihččet jagi, dassáži go boadášii muhtin dasa nama addit.* Dán juohke čihččet jagi ihtima čilgii Pentikäinen (1968:314) skandinávlaš loatnan mii lea vuolgán kristtalašvuodas ja son čujuhii maid muitaleaddji Klemet Waldemar Johnsenii (r. 1921), Kárášjogas eret, guhte dajai ahte gásttakeahtes mánná čieru maŋŋá go čieža jagi leat vássán, dan geažil go Luther jáhkii ahte de lea mánás olles jierbmi, muhto su eamit Kristen Boine (r.1924) jáhkii ahte suttut logahallogohtet máná čihččet jagis.

Eahpáračča hápmi

Eahpáračča hápmi lea juogo oaidnemeahtun, álás mánná dahje rievssat mii rievdá mánnán. Mávnos Biera Bier Mihkkil maid muitalii dan muitalusa gos eahpáraš gottii eatnis ja das lei eahpáraš hui čábbát gárvodan olbmo hámis, rávis olmmožin. Dát ahte eahpáraš lei rávis olbmo hámis ii leat Pentikäisena sámi eahpáraš čilgehusas. Áidna davviriikkalaš muitalus, mii gávdnui sámiid gáskkas, lei eahpáračča birra mii gottii eatnis (Pentikäinen 1968: 312) ja dien jáhkán mun ge loatnan, go Mávnos Biera Bier Mihkkil álgá muitalusa ná: *Ammal dat lea vaikko duoppe Suomas, Davvi-Suomas dat lea vissa.* Diet muitalus ii leat memoráhta, muhto muitalus mii lea gáidán dáhpáhus jus buohtastahtta Mávnos Biera Bier Mihkkila nuppi

eahpárašfearániin (gč. dán kapihttala álgu) maid ieš lei vásihan ja mii čielgasit lea memoráhta. Dás lea dárbu deattuhit *memoráhta*-doahpaga iešvuoda; dakkár mitalus maid dat olmmoš mitalii, gii ieš dan vásihii, dahje maid muhtun oahpis vásihii. Mávnos Biera Bier Mihkkil ii vásihan ieš ja ii ge okta ge su oahppásiin ge, dakkár eahpáračča mii eatnis gottii, danin su mitalusa sáhtá gohčodit gáidan mitalussan. Dán kapihttala eahpárašmitalusas (gč. fas dán kapihttala álgu) lei skávhli mii čierui dego mánná. Olmmoš sáhtá measta govahallat ahte máná siellu bázi girkogárdái, mii lei girku duogábealde ja ahte skávhli doalvvui dan dohko.

Jus dán lotti -fenomena buohtastahtá muhtun mitalusain maid dáža folklorista *Bente Alver* (1989: 125-126) lea guorahallan, de sáhtá measta áddet ahte loddi sáhtá olbmo sielu fievrredit. Alver čállá *friddjasielu* birra ja son čujuha muhtun mitalussii (*The Finns Journey*) mas muhtun sámi gánda guhkin mearaid alde, Kiinná gáttevuolde, veahkehii hoavddas ja finadii moatti diimmus hoavdda ruovttubáikkis iskamin dili doppe ja son vieččai vel silbabaste duodaštussan dasa ahte son finadii doppe. Čáhpes loddi seaivvui gánda lusa ja čuokkui su njálbmečiega ja nu de girdilii. Siellu várra bođii olggos gánda njálbmečiegas, go gánda odii dan gaskkas go loddi lei jávkosis ja go loddi fas seaivvádi su lusa, de morihii. Alver oaivvilda ahte dát lea noaidevuoda bázáhus, go dábálaččat dát ii gávdno dáža árbevierus. Jus diet leš nu, de gal sáhtá áddet ahte eahpárašárbevieru lottit ge sáhttet leat dološ noaidevuoda bázáhusa mearkkat. Muhto sáhtá gal maid leat nu ahte omd. rievssat ge, nugo skire, lea veaháš noaideloddi sámi árbevierus. Oskal Máhte Mikkel Issát logai ahte jus rievssat bohtá olbmuid lahka ja mahkáš omd. viegada viessodáhki alde, de ii leat dat buori ovdasii.

Eahpáračča láhtten

Eahpáračča *láhtten* lea dábálaččat ahte dat čierui dego mánná, čuvoda vásiheaddji, johtá jođánit, baldá vásiheaddji, čájeha iežas vanhemiiddis ja čájeha čiehkansaji. Lea hárve ahte dat goddá eatnis dahje vanhemiiddis. Mávnos Biera Bier Mihkkil mitalii go ieš gulai eahpáračča: *Na gal dat nu bárgu, saidná vel. Na de dat dál gal okta skávhli girdilii ja dat dat lea mii bárgu ja dat lea ihán dego njuoratmáná.* Oskal Máhte Mikkel Issát gis mitalii mo su olmmái vásihii eahpáračča: *Son čierastii dan balssas bodnái ja son gahčai dohko dan roggái ja lei juogá mii gižihii vel juolge*

vuolde, bárggádii jápmagielain doppe dan balssas. Ja viidáseappot seamma muitalusas: *Ja dat bárgu nu issorasat, doppe ealo siste. Ja dat jo bárgu, ii dál ábot šat.* Manne eahpáraš čieru, dasa lea vástádussan dat ahte dat gáibida nama oažžut ja ii dat heaitte čierumis ovdalgu muhtin boahtá dan gásttašit. Goitge jáhkán ahte juste diet čierun ja gopmideapmi lea álbmoga oktasaš heajos oamedovddu mearka, oktasaš muitu, mii lea čuvvon jo don doložis go fertejedje guođdit smávvamánáid meahccái nealggi ja eará gillámušaid geažil. Sámit han šadde maiddáid boarrásiid guođdit iehčanassii meahccái garra johtolagaid áigge. Ná čálii Johan Turi (1987:29):

Ja dat boares olbmot, mat leat 80 jagi boarrásat, sii leat vuommehuvvan ja sis leat heajut čalmmit, ja sii eai nagat vázzit nu ahte jođále johti siiddas, ja sii váibet nai nu ahte eai veaje guhkes beaivásiid vázzit ovtatmanos. Ja de sii fertejit orrut meahcis ja eai sii oáččo dolage muhtumin, ja vaikkovelá oččolege ovttá dola, eai sii veaje goit skirriid gaikut nu olu, ahte bistá olles ija dolla, ja sii galbmojit dalle nu ahte goase heagga manná. Ja go lea velá garra dálki, de lea velá bahát, ja dasa ii leat goansta ii miige, ii nagat heargi guoddit iige olmmoš .

Vaikko midjiide odne orru issoras guođdit njuoratmáná, álbmoga boahtteáiggi, de várra garra eallindilli bággii dološ olbmuid dan muhtumin dahkat, vaikko dihte ge ahte dat lei boastut. Muhto vel niehkočilgemis ge lea njuoratmáná váivvi ovdasii, jus negadat njuoratmáná, de sáhttet váttisvuodát ja váivvit čuožžilit.²⁹ Ja diet várra čuovvu jo doloža rájes, go mánát sáhte leat noadđin jođidettiin ja bivddu oktavuodas. Mun jáhkán ahte eahpárašmuitalusat, mat odne ain mitaluvvojit, duodaštit ahte olbmot oidne máná guođdima boasttuvuohtan ja go nu dahke, de gáidaduvvui jápmamáná sis eret go dat dahkkojuvvui supranormála oruhin; eahpáražžan.

Vásiheaddji, gii deaivá eahpáračča, ii láhte lunddolaččat eahpáraččain. Jus mahkáš livččii ealli máná mii čirošii meahcis, de gal olmmoš válldášii dan sallasis, jeddešii, gárvvuhivččii ja biepmášii dan. Nu goitge livččii lunddolaš olmui odne dahkat. Muhto go lea gobmi, eahpelunddolaš orut, de olmmoš ge láhte eahpelunddolaččat dainna. Ja ii guđe ge mitalus leat oktage olmmoš dieđihan omd. politiijaide ahte eahpáraš oidnu dahje gullui dihto báikkis ja ahte galggašedje ohcat jápmamáná das.

²⁹Dán mitalii mu vuoni, Sára Anne Márjá.

Diet čájeha mu mielas ahte go lea memoráhta, supranormála oruha birra sáhka, de maid lea eahpelunddolaš láhtten dan ektui.

Oskal Máhte Mikkel Issát čilgii vel mo eahpáraš johtá, ahte dat johtá miehtebeaivái: *Ja dat bohtá, gos ii jo manná birra (ealu). Dat manná miehtebeaivái ja fas jorggiha.* Dán ovttá mitalusa vuodul ii gal dieđusge sáhte duodaštit ahte eahpárašmitalusain lea dábálaš ahte eahpáraš johtá miehtebeaivái, muhto gufihtarárbevierus gal orui nuppe láhkai; jus gufihtarealu dahje -šibihiid galgai oažžut gitta, de fertii vázzit daid birra vuostebeaivái ja dán oaidná omd. Qvigstada gufihtarmitalusain (Qvigstad 1927 IV: mitalusnummar 176,1).

Eahpáraš sáhtta maid baldit vásiheaddji ja dies mitalii ge Sára Juhán mo Sunnen Máhte ja Nige Ánde-rohki-guovttos vásiheigga eahpáračča. Nige Ánte lei beallešattot lunttaš ja ballái nu sakka eahpáraččas ahte ráimmahalai³⁰ go eahpáraš čuovui su. Ja son ii beassan das eret ovdalgo Sunnen Máhte gásttašii eahpáračča.

Eahpáračča jávkadanvuohki

Eahpáračča *jávkadanvuohki* lei dábálaččat gásttašeapmi dahje nama bidjan ja mun lean jo dás ovdalis namuhan ahte eahpáračča ii galgan gásttašit olbmo namain, muhto muhtun olbmo ráhkaduvvon biergasa namain. Pentikäinen (1968: 311) gohčoda dan suohtas namman, *humorous name* ja sáhtta várra orrut nu go omd. namman sáhtii leat *ákšonađđa*, jus eahpáraš lei gánda dahje *neaskinfiellu*, jus lei nieida. Muhto váldosivva diesa lei várra eanemusat ahte olbmos lei vejolaš birget dainna ja stivret dan (geahča maid kap. 3.1.3).

Rohkadallat Ipmil sáni ja Áhčči min rohkosa ruovttogežiid lei maid vuohki mo jávkadit eahpáračča, muhto lei go dat álo oassin gásttašeames, dat ii boade ovdan mitalusain. Orru gal ártet ahte galgai rohkodallat ruovttogežiid, muhto jus jurddaša ahte eará ge lei eahpelunddolaš eahpárašárbevierus, de gal ii oro diet nu ártet. Jus *Ámeniin* álgá, de dadjá seammás: *dáhpáhuvvos nu*. Nie ii beasa eahpáraš šat

³⁰ “raimmatallat-get frightened out of one’s wits (by ghosts)/bli vettskremt av dauinger” (Nielsen 1979 Vol III:241). Maiddái Pentikäinen čilgii sáni ja logai ahte lea skandinávlaš loatna sámegeilli ja ahte dat geavahuvvo eahpárašárbevierus (1968: 334).

ráimmahahttit olbmo, go olmmoš lea jo dadjan ahte galgá juogá dáhpáhuvvat. Jus vel geahččá makkár sátni de čuovvu, de lea *Agálašvuhtii* ja de han eahpáraš oážžu agálaččat ráfi. Nie sáhtáši dulkot dien jávkadanvuogi ja gávnnahit vaikko maid. Sára Juhán logai ahte fertii lean erenoamáš olmmoš gii dien máhtii, go olmmoš han ii báljo muiite Áhčči min -rohkosa rivttesgežiid ge.

Eahpáraš ii sáhttán rasttildit golgi čázi ja sáhtii de báhcit joga duohkáii, muitaleigga Mávnos Biera Bier Mihkkil ja Sára Juhán. Sára Juhán mitalii vel ahte lei oalle álki birget eahpáraččain ja gásttašit dan jus goike eatnamii lei čihkkon, muhto jus eahpáraš lei heavahuvvon, de dat sáhtii leat váralaš go sáhtii čuovvut olbmo manis vel jogaid rastá ge. Maiddái gufihtarárbevierus lea golgi čázis muhtunlágan iešvuohta, go gufihttarat bivde buot čázadagain, earet jogain (Qvigstad 1927 II: mitalusnummar 112). Jus olmmoš ii sáhte dahje máhte gásttašit eahpáračča, de lea die vuohki mo das beassá earránassii, viehkat báhtui ja gálistit jogaža rastá. Manne dakkár eahpáraš, mii lei goikeeatnamii čihkkon, ii sáhttán rasttildit golgi čázi, dan sáhttá dušše árvidit. Okta vejolašvuohta lea ahte johka sáhttá leat muhtunlágan rádjá, eahpáraš ferte bissut dan eatnama siskkobealde masa lea čihkkojuvvon. Nubbi livččii dat ahte eahpáraš gáibida gástta. Go čázi geavaha gásttašeapmái, de ii sáhte joga rasttildit ja gásttašemi oktavuodas maid čáhci golggahuvvo. Dás ihtá ge čázi erenoamášvuohta, go eahpáraš mii lea heavahuvvon lea ožžon čázi fámu ja de fertejit eará gaskaoamit go čáhci mainna dan jávkada. Eará jávkadanvuogit eai lean mu materiálas.

Eahpáračča vuolgga dahje álgu

Eahpáračča vuolgga dahje álgu sáhtii leat goddon -dahje sorbmejuvvon mánná, gásttakeahtes, meahccái guđđojuvvon mánná dahje heavahuvvon mánná ja dán duodaštedje mu muitaleaddjit. Sii eai gal mitalan hávdátkeahtes eahpáračča birra, vaikko Sára Juhán geažuhii ahte Sunnen Máhtte gásttašii ja vissa vel hávdádii eahpáračča. Cuovkanan ogi birra gal eai mitalan mu diehtoaddit maid Pentikäinen (1968:325) ge duodaštii: *For the Lapps the problematics of the aborted fetus are unknown*. Manne dát lea amas sámiiid gaskkas ja oahpis suoma árbevierus, dan gal lea váttis dadjat. Várra dološ sámii jápmaosku; ahte mánná “árbe” jápmán fuolkki iešvuođaid go gásttašuvvo su gáibmin, sáhttá muhtun lánhkai čilget dan ja de han

ferite mánná leat riegeádan dán máilbmái, ovdalgo livččii lean vejolaš gásttašit dan (gč kap. 3.1.3).

Jus olmmoš smiehtá eahpáračča álbmoga oktasaš heajos oamedovdun ja govahallá smávva álás mánáža mii viehká meahcis ja čieru ja váidala go ii leat beassan olmmožin eallit ja ii vel albma jámežin ge leat, de gal sáhtá áddet manne dát muitalusat oba čuožžiledje ge, ahte lei dárbu dego dovddastit ja geargat oamedovdu gottáhagain. Muitalusaiguin dat lei vejolaš, olbmot besse muitaladdat ja háleštallat áššis ja nu ovtta láhkai ovttas loktet eahpárašfenomena beaivečuovgga ovdii.

5. LUOHTEDUOGÁŠ MUITALUSAT – LUOĐIT

Go in sáhttán buot luđiid ja daid duogášmuitalusaid guorahallat, de válljejin ge *Juhán Inggá* luođis 34 dajahusvearssa ja *Máhtol Ándde* luođi, mas ledje 20 javzza. Juhán Inggá lea riegiđan 1950-logus ja Máhtol Ánde elii dán jahkečuođi álggogeahčen gitta 1980-lohkui. Juhán Inggá luođi válljejin dan dihtii go háliidin buohtastahttit Várjjat -ja Guovdageainnu luđiid. Juhán Inggá luođis in guorahala buot dajahusvearssaid, dušše daid maid buohtastahtán Máhtol Ándde luđiin ja main oainnán eará erenoamášvuođaid.

Válđoerohus Juhán Inggá ja Máhtol Ándde luđiid guorahallamis lea dat ahte Juhán Inggá luođis eai lean duogášmuitalusat, muhto mun dovddan ieš Juhán Inggá ja dieđán sullii mo su eallin lea. Máhtol Ándde gal in dovdan ieš, muhto mu diehtoaddit dovde su. Diehtoaddiid mitalusat su birra ja sin luohtejavzzaid dulkomat dahke ahte mun dego oahpásmuvven suinna. De dán guovtti luođi dulkomii šadde ge guokte sierralágan vuolggasaji.

5.1 Guovdageainnu luohti

Juhán Inggá lea nuorra dálueamit. Son lea duiskalaččain náitalan, jo dat lea oalle erenoamáš eará sámi nieiddaid ektui. Su eadneváidni lei boazosámi sogas ja áhčči lea dálon. Juhán Inggá árbii dán luođi iežas gáibmegoaskkis (gč. kap. 3.4) ja su siessá Sára Biret juoiggai dahje dajahalai dan sutnje.

5.1.1 Juhán Inggá luohtedajahusat

Sára Biret improvisere olles luođi ja geardduha luođi nuohta ja muhtun dajahusvearssat leat sus beanta jo mitalusa hámis. Muhto goitge leat muhtun dajahusain erenoamáš dadjanvuogit ja mun guorahalan vel daid, omd. *ii ábot, ijat ihkku, guosa beagi* jnv. Mائدái dás lean nummarastán dajahusvearssaid guorahallama praktihkalaš sivaidd geažil ja mائدái dan geažil go luohti álgoálggos juigojuvvui nie.

Juhán Inggá luohiti

*1. Dál mun juoiggastan jo dan jo go
Juhán Inggá vel jo lo lo lo lo lo la*

Sáhtášii jáhkkit ahte diet livččii dán luođi muhtunlágan álgu , muhto sullii seamma dajahus geardduhuvvo maiddái sihke 6. 18. ja 23. dajahusvearssain. Orru dás measta ahte lea dárbu ain muittuhit gii juigojuvvo, várra go dajahallan lea dien meare guhkki. Dát heive hui bures Ong (1982: 40) njálmmálašvuoda dovdamearkka čilgehussii, gos son čájeha ahte njálmmálaš kultuvrra olbmuid giella viggá leat redundánta. Maiddái *Jon Eldar Einejord* (1975:102–103) čilge geardduheami leat luođi dovdamearkan ja ahte dájvja luođi álgu geardduhuvvo go das čujuhuvvo luođi objektii. Objektan lea dat olmmoš gii juigojuvvo.

*2. Ii -n- ábot gal jo Juhán Inggáin go lo la
lo la lo lo lo lo go lo la*

*3. Ná stuorimus bonde-n- áhkku gal
lea Guovdageainnus lo le la le la le go lo la*

Dát guokte dajahusvearssa orrot gullamin oktii, danin go vearssa álggus lea dábálaš Guovdageainnu dadjanvuohki *ii ábot*, mii mearkkaša sullii ahte ii leat ávki maidege dahkat suinna, son lea birgetmeahttun. De han bohtá ge čilgehus 3. vearssas; *stuorimus bonde-n- áhkku*, gos dajahallo manne Juhán Inggá lea birgetmeahttun.

*4. Gusat leat gal návehis jo nu
go sirkkit njelohis jo lo lo go lo la*

*5. Ja mun lean viggan daid lohkat mángga háve
muh` lohku in leat vel ožžon nu nu go nu ná*

*6. De jo lea gal návet nu jo go dievva lu la la lo le la
na jo dat lea Juhán Inggá go luohiti*

Dát golbma dajahusvearssa muittuhit boazosámi buohtastahttinvuogi go ealu sturrodagas lea sáhka. Mun jáhkán ahte diet sáhtá leat jo doložis vuolgán, Juhán Inggá gáibmegoaskki luođis. Dákkár buohtastahttin dahje govahallan lea luđiin áibbas dábálaš, erenoamážit boazoriggodaga oktavuodas, omd. namuha Einejord

(1975:89) maid dien ja gohčoda dan *riggodaga karakteriseremin*:

*in mun dárbbáš gárdin
...vaikke vel vierru lea
stuorra spáilliteallu dego seaidni čuččoda
ja leat vuotnjalat vaikke guđe ivnnis³¹*

Juhán Inggá luođis leat gis gusat návehis dego sirkkít dahje smávva čuožžažat nelohis ja jus olmmoš jurddaša mo sirkkít sáhttet leat báldda bálddalaga nelohis, de dat orrot leamen measta lohkameahtumat. Jus maiddái muitá Rubina (1995: 46–48) teoriija mo govahallan veahkeha muittu, de han dákkár govahallamat nugo *sirkkít nelohis* ja *seaidni čuččoda* leat ávkkálaččat luohedajahusaid muitimis. Dát han maid ledje Máhtol Ándde luođis omd. 2. javzavearssas gos *gilpu* ja *vilpu* sánit govahalle ráhkisvuodafearána. Goitge lea dás smávva erohus, go Juhán Inggá luođis lei maid seammás buohtastahttin juoga mainna, namalassii gusat buohtastahttojuvvojit sirkkiiiguin. Nubbi lea ahte Juhán Inggá lea nissonolmmoš geas lea opmodat ja ii dat ge fal leat amas sámi árbevierus. Maiddái von Düben (1977:332) čállá mo nissonat dápme bohccuid ja mo sis danin lei stuorámuš vuoigatvuohta ealuid árbemis. Leat luođit main dajahusain omd. nissoniid boazoriggodat -ja čábbodat govahallojuvvo (Einejord 1975:88):

*čáppa bohccot³²
Stearkka Máret*

ja nubbi eará dajahus:

*Pier`-Elle...
čuoivvat ja hearggi eamida..*

Jus Juhán Inggá luođi sisdoalu dáfus buohtastahtta Máhtol Ándde luđiin, de lea Juhán Inggá luohti konkreetalut jus omd. riggodaga birra smiehtta; olu gusat ja stuora giettít. Máhtol Ánddes lei fanas, bissu ja gielká ja eará opmodagat eai namuhuvvo ja eai vel dát ge namuhuvvo čájehit riggodaga, muhto áibbas eará oktavuodain.

³¹ Einejord gávnnaí dáid dajahusaid Erich Wustmann : *Die lappländische Juoigam-Dichtung* čállošis. Dálá čállinvuohkáí transkriberen Mai Britt Utsi dán barggu várás.

³² Einejord gávnnaí dáid dajahusaid Armas launis: *lappländische Juoigos- Melodien* Helsingfors 1908 - girjjis. Dálá čállinvuohkáí transkriberen Mai Britt Utsi dán barggu várás.

7. *Ja lei nu jo viissis go jo válddii jo
duiskalačča nu nu na nu na*

8. *Albma barggánis j-on olbmo go nu nu
nu nu nu no go nu na go nu na*

Dás oidno sámi nieidda friddjavuohta mii guoská isida válljemii. Juhán Ingá válljii ieš isida, duiskalačča, dan *albma barggánis olbmo*. Jus buohtastahtta Máhtol Ándde luoddi 9. luohtejavzzain;

*Bitkonjár geahčái gul kánun spennii, nu, nu, nu, nu, ná, ná, ná, ná.
Báhčín dihtii dan Bánnaid lennii nu, nu, nu, nu, ná, ná, ná, ná,*

de gal oaidná erohusa; Máhtol Ánde lei almmái gii vikkai moarsi oážžut ja mun buohtastahtten Máhtol Ándde luoddi 9. javzavearssa dološ sámi soakŋodábiin. Juhán Ingá luohtedajahusas lea son, nieida, gii váldá isida. Gullen eará Guovdageainnu nisssonolbmo birra, Jágon Biijá-rohki, gii dajai ná go lei náitalan: ”Mun čárvejin vel čalmmiid ja válden dan Nanit Heandaraga”. Náitaleapmi lei várra oalle issoras maid nisssonolbmui, de han rievddai eallin oalle sakka ja danin lei dat várra muhtumiidda maid issoras dahku, seammás go maiddái lei buorre. Lea gal maid gullon ahte muhtun nissonat šadde iežaset dáhtu vuostá náitalit, go vurdojuvvui ahte sii válddášedje jábálaš olbmo, eai ge váivváža vaikko vel su ráhkistit. Jus muitá Knut Leema (1767: 382 – 383) dološ soakŋodábiid čilgehusa, gos fuolkkit galge dohkkehit irggi ovdalgo beasai nieiddain sáhkálaga, de gal lea sámi nieidda dilli olu rievdan dalá rájes.

9. *De leat giettit gal nu stuorrát
li-n olmmoš oidno nuppe geahčen lo lo go lu la*

Dás fas rábmo juoigi Juhán Ingá, go giettit leat nu stuorrát. Seammás maiddái orru dego ráhkadeamen gaskka Juhán Ingá ja eará olbmuid gaskii. Man searas olmmoš son lea go nu stuorra giettit leat ahte ii olmmoš ge oidno nuppe geahčen ja gusat leat lohkkameahttumat. Sáhtášii dán, seamma láhkai go 2. dajahusvearssas, geahččat rápmin ja nu heivešii bures dasa maid Ong (1982:44) lohka njálmmálaš kultuvrra olbmuid agonisttalašvuoda birra; iežasrábmomiin sii dego loktejit iežaset earáid badjelii. Luodis ii sáhte dan lohkat nu vissásit, go olmmoš han dábálaččat juoigá nuppi olbmo ja rábmo ja gudnejahtta su. Leat gal maiddái dakkár luodit main olmmoš iežas rábmo, omd. dán luoddi 21. dajahusvearssas (gč. 3.1.1 kapihttala).

Dábálaččat gal lea luohiti nuppi olbmo dajahallan.

10. Gal at `hal muhtin láikkes juhkki
livččii dat nai ožžon

11. Ja n-irggit ledje nu olu, logi
le, la, la, la, le, le le

12. muh n- ii fuollan ovttá ge le le le
le, la, la, la, le, le le

13. Na Ingá láve lohkat na leat bat jur
nu olu sus dat irggit leamašan

14. Mun logan leat dieđus ge,
don dat it muitte go nu na

15. Dat lea gal dakkár áhkku
n- eai jo juolgge vuollái duolmmas
nu go nu nu go nu na

16. Ja nu viissis lei go válddii go
albma bargo-n-olbmo nu nu nu no go nu na

17. Ii fuollan gal jur jo Guovdageainnu láikkes,
juhkis bártni nu nu go lu la

18. Na jo dat lei go dat jo
Juhán Inggá vel jo luohiti
nu nu nu no go nu na

Dás fas oaidná seamma redundánssa dahje geardduheami go 7. ja 8. dajahusvearssain, dušše ahte dás láitá juoigi guovllu bártniid ja rábmo Juhán Inggá isida. Dás goitge orru diet rábmon heivemin Ong (1982:44) njálmmálaš kultuvrra olbmuid agonistalašvuhtii, go dás láitá earáid ja nu de dego lokte fuolkkis bajábeallái earáid (nissoniid), geaidda guovllu bártnit fertejit dohkket.

Dát lea maid muhtunlágan dialoga ovdamearka, mii ii várra leat nu dábálaš luodis, vaikko improviserejuvvon dajahusat fal sáhttet ná šaddat. Ja dát orru maid leamen hui konkrehtalaš, juoigi dego muitala maid ieš jurddaša sudno Juhán Inggáin ságastallama birra. Áidna dajahusvearsa maid dás orru sáhttimin dulkot lea 16. vearsa gos dajahallá *n- eai jo juolgge vuollái duolmmas*. Dát lea dadjanvuohki mii mearkkaša ahte eai Juhán Inggá sáhte olbmot badjelgeahččat, go son lea dakkár

áhkku gii máhtii riehta välljet dán eallimis.

24. *Dat lea nu suohtas, smáđáhkes olmmoš
Ja buorremielas lea j-on álohii nu na*

25. *Maid bat dat fuollá stuora bunden áhkku na
Ii at dat n-álgge jo suvrristit nu na lu la go lu la*

Dás lea áibbas dábálaš positiivvalaš dajahus nuppi olbmui. *Smáđáhkes*³³ lea sátni mii čilge erenoamážit olbmo buriid iešvuodaid ja sátni lea hui dábálaš Guovdageainnu olbmuid gaskkas. 25. vearssas lea maid dihto dadjanvuohki *Maid bat dat fuollá*, mii mearkkaša sullii: *Maid bat dat berošta*. Mun dulkon dán manjit dajahusa ektui, go das de čilgejuvvo manne Juhán Injá sáhtá leat nu buorremielas; son han lea stuora dáluemit ja buresbirgejeaddji.

27. *Ja jáhkkos gii jáhkká ja gullos gii gullá
muh duohta goit lea jo lu le go lu la
Lu la lu le la le le le la go nu na*

Dás lea maid erenoamáš dadjanvuohki: *jáhkkos gii jáhkká ja gullos gii gullá* ja jus muitá maid Ong (1982: 34) ja Kristeva (Kittang, Linneberg, Melberg, Skei 1991: 267) dajaiga njálmálaš ritmmalaš minstariid birra mat veahkehit olbmo muittu, de leat dát dadjanvuogit maid ovdamearkkat dasa. Manjá go juoigi lea ávvudan ja rábmon Juhán Inggá, de son vel dego duodašta dan ja nu son sáhtá buorebut muitit maiddái daid ovddit dajahusaid.

29. *Na jo Juhán Injá dat jo go lea jo nu
Le la le le le lei la go nu na*

30. *Ja -n-isit dat lea jo
pølsafaberihkka jo go le jo nu*

31. *Nu dahká jo daid pølsaid nu lu lu go lu la
Bossegoh` márkaniis leat jur
dorrøn daid pølsaid nalde
Lo lo lo la lo lo la lago nu na*

32. *Šattai ijat ihkku vuolgit viežžat pølsaid*

³³ “smáđakkes -k’kas- pleasant, nice, well-bred I hyggelig, tiltalende, beleven” (Nielsen 1979 Vol III:475).

*dáppe-n eambbo ja nu vuovdá ja
ihkku manai dohko lo la lo la*

*33. Ja guokte boares áhku nu mannet dohko
ja lohket “Kor e den jo Viddas pølsemaker jo?”
Jo lo la Ja Biret Sára dajai “Die lea jo nu jo”*

*34. Ja áhkut nu manaiga
guosa beagi dohko nu nu go nu jo
Ja pølsaid nu osttiiga ja nu
Ja nu ilus leigga lo lo go lu la
Dat lei dat jo Juhán Inggá go luohhti*

Dás juigojuvvo márferáhkadanmuitalus. Juhán Inggá isit márfu ja vuovdá márffiid sihke ruovttus, Guovdageainnu márkanbáikkis ja maiddái dihto márkaniin, nugo omd. Bossegohpis. Bossegobi márkanat leat jo doložis dollon ja nie čadnojuvvo Juhán Inggá isida márfegávpi dán luodis dološ árbevrrui. Sihke dáid dajahusvearssaid álggus ja loahpas lea Juhán Inggá namma. 33. dajahusvearssas lea dárogielat replihkka ja árvideames dat lea muhtun láchkai dárbu čájehit mii márfegávppi namma lea, go gávppi namma han lea *Viddas pølsemakeri*. Dás jurdilin Krupata (1996:21) kultuvrraid suodđama, go luodis lea dárogielat *pølse* namahus *márffi*-namahusa sajis. Dát fal ii leat eará go juoigi vuovdalandárbu; son háliidivččii ahte olbmot oasttášedje su fuolkki márffiid ja dárogielat álbmot lea stuorát go sámi álbmot ja sámegeielagat gal áddejit mii márfi lea maiddái dárogillii.

32. ja 34. dajahusvearssain leat erenoamáš dadjanvuogit nugo *ijat ihkku* ja *guosa beagi*. *Ijat ihkku* mearkkaša ahte Juhán Inggá isit fertii ihkku máhce finadit ruovttus Čábardašjogas eanet márffiid viežžat ja *guosa beagi* mearkkaša ahte áhkut, geat áigguiga márffiid oastit, doamaiga, várra vel go balaiga márffiide govssahallat. Maiddái dát dadjanvuogit sáhttet dán luodis leat strategalaš muitinsánit, nugo dat maiddái 27. dajahusvearssas sáhttet leat.

*35. Ja fanas doppe mearas lo lo go lo la
36. Muh ii hal dat jo-n astta go bivdit
beare haga nu nu nu nu go no*

*37. Go jo eamit nai lohká
son ii oainne isida beaivvis gal
jo lo la lo la go lo la*

38. Ii jat dat jur čohkká su njune ovddas jo

*Muh gal son n-ihkku n-oaidná
seanngas goit lea jo buorre go
la lo la lo la go lo la*

*39. Njeallje máná leat goit šaddan go nu na
Lo la le le lei le le la go nu na*

*40. Ja dat lea gal nu viissis dat n- Injá
Mun gal ferten vel jo dadjat
nu na go nu na*

*41. De n-irggit gal ledje juohke suorpma nammii
muh ii jur fuollan daid jo
Le la le le lei le le la go nu na* *Juoigan Sára Biret 11.03.98*

Dás maid lea seamma fáddá go márferáhkadanmuitalusas; Juhán Inggá isit gii viššalvuodainis dagaha buori dili. Ja Injá gii lei nu viissis go válldii dakkár buori isida alcces, gii lea sihke viššal ja maiddái eará láhkai buorre, vaikko *n-irggit gal ledje juohke suorpma nammii*. Dá maid strategalaš dadjanvuogi ovdamearka, mii geahpida luoddi muitima. Dát dajahusat muittuhit muhtun láhkai gufihtarárbevieru gos dábálaččat olbmobárdni oaččui ráhkisvuoda ja riggodaga go fidnii gufihtarnieidda alcces eamidin, dušše ahte dás lea sámi nieida gii válldii eará čearddat dievddu alcces isidin. Ja árbevieru jurdda ahte riggodat sáhtta boahit olggobealde, vaikko supranormála orohiid mielde nugo gufihtarárbevierus lea, gal sáhtta leat báidnán dán luoddi muhtun láhkai. Omd. leat Qvigstada mitalusgirjjiin (Qvigstad 1927 IV: mitalus-nummar 160 ja 175) maid moadde mitalusa gos baicce dáhpáhuvai ahte olbmonieida fidnii gufihtarbártni ja soai šattaiga de hui riggát sihke gárjái ja ruhtii.

5.2 Várjjatluohti

Áigá mánnán jo gullen Máhtol Ánde birra. Máhtol Ánde lei rievtti mielde Máhte Uvllá Ánde, muhto olbmot gohčodišgohte su Máhtol Ánden áigá juo. Áhččán lávii ain "lávlestit" su ja muitui bisánii javza: "Máhtol Ánde lea gávdneseahka láhppán." Dalle in ádden mii gávdneseahkka lei ja vel guhkin eret ahte dat láhppui dan geažil go Máhtol Ánde lei gii son lei. Maŋŋá go beroštišgohten eanet jearahallat, de ožžon ollu mitalusaid ja fearániid Máhtol Ánde birra sihke áhčistan ja eará diehtoaddiin, geat dovde su.

Ovddit geasi leimmet meara alde, áhččán, eadnán ja mun nieiddaidanguin. Mii manaimet Viernjargáddái gáfestallat ja go das leimmet čohkkohallamin, de áhččán fuomášii Šákkošnjárgga ja álggii muittohallat Máhtol Ánde javzzaid. Dies jurdilin mun ahte juohke javzii gusto gávdno duogášmuitalus ja go juo ledjen čohkkegoahtán mitalusaid dutkanbargosan, de heivii mu mielas bures maiddái luohtejavzzaid duogášmuitalusaid čohkket.

Máhtol Ánde lei hui erenoamáš olmmoš go lei dakkár ahte olbmot bidjaledje sutnje ođđa javzza go fal lihkahtii maidege. Son dovddai juohke ovttá ja lei ieš ge hirbmat hállái. Son lávii dávjá hilbošit earáiguin ja earátge hilbošedje suinna. Go manai guossái gosa nu, de sáhtii máŋgii čuoččastit ja vuolgalit ovdalگو de viimmat vulggii. Son lei hui lihkaedaddji olmmoš, doaimmalaš ja virkui ja lei stuora, vánká olmmoš. Son lei maid gievra ja sávri ja sus lei govdá hárdi ja "vuovttat ledje seamma čáhppadat go Staliinnas" nugo mu diehtoaddi Uvlláš Petter dajai. Su viellja Uvllá Máhte lei maid gievra ja sávri, Ánde Bikká Margeget Jovn Uvllá mitalii ahte sus lei alumiidnalávka mas lei čáhci ja maid guttii oktan guliiguin Njiddgugjávrris Fálešnjárggii.

Vaikko vel Máhtol Ánde luohtejavzzain sáhtta vuohttit ahte sus ledje mánga moarsi, de goitge náitalii oktii, muhto su gálgu jámii várra mánnáseŋgii. Sudno nieida Káre Biggá lei Duodje Ánde biebmonieida. Máhtol Ánde orodii Fálešnjárggas Máhte vieljainis dassázii go loahpas fárriiga Sierddagohppái. Boares áittis mii bázii maŋjeliidda su beivviid, gávdnojedje ollu báhpárat ja čállosat maid

Máhtol Ánde lei vurken ja maiddái ieš ge čállán, muhto go ii oktage váldán dain vára, de dat dušše. Fálešnjárgga stobu sirde manjá Njiddggujárgáddái ja doppe lea vel odne ge.

Son lei erenoamáš dan áigái go lei autodidákta. Son lei ieš oahppan lohkat ja čállit. “Ánde viellja lea lohkan almmái” lei jo dábálaš dalle dadjalit ja lei ge nu ahte son doalai “Sovjetnytt”-nammasaš áigečállaga ja son lei maid beakkán kommunista ja gielddapolitihkkár. Son čohkkái gielddastivrras ja ovddidii guovllu olbmuid áššiid doppe ja oaččui vel geaidnostuhkaža huksejuvvot Fálešnjárgii, muhto dat bargu ii goassege ollásuvvan. Go máhtii lohkat ja čállit, de son maid sáhtii doaimmahit váivveskássa seaddaliid olbmuid veahkin go dan áigái lei dábálaš ahte olbmot dárbbashedje váivveskássas veahki. Máhtol Ánde lávii háladettiin dávjá dadjalit “vuoi pokker” ja maiddái “áinnas”. Mu diehtoaddi Siire Uvlláš Máhte Uvllá Rávdná mitalii ná Máhtol Ánde birra:

Mun ledjen Stuoravuonas biigán internáhtas ja ledjen mannan Báršnjárgii Ánde Ánná dohko guossái. Leimme Ánnáin das čohkkámin, go de oidnui Máhtol Ánde boahtimin. Ánná dajai munnje ahte hás in duostta Máhtol Ánde hárddestit dainna go álo lávii dadjat “áinnas”. Máhtol Ánde bođii sisa ja dajai: “Bures áin.” Mun vástidin dego hárdimiin: “Máhtol Ánde áinnas, oamegáma láinnas.” Máhtol Ánde gullostii gis: “Hi, hi uhca Várjjagaš áhkoš!” Iige son suhttan vaikko vel Ánde Ánná gáttii su nu dahkat.

5.2.1 Máhtol Ánde luohtejavzzat

Dás nummarastán javzzaid dušše praktihkalaš sivaid geažil, go mun loahpas árvvoštalan olles luodi ja dan mitalusaid oppalaččat. Ii han luodis muđui leat álgu ja loahppa seamma láhkai go omd. lávlagis sáhtta leat. Bijan vel čuovusin siskkit Várjjaga kártta mas sáhtta oaidnit gos Máhtol Ánde sihke áasai ja joraštii ja dasa leat vel luohtejavzzaid nummirat merkejuvvon.

Diehtoaddiid dulkon dahje mitalus čuovvu juohke javzza. Dasto guorahalan mun sihke sin dulkoma ja dulkon vel ieš javzza ja muhtun javzzaid lyrálaš beliid.

Máhtol Ánde luohiti

1. *Gissá Novka gul sajis sirddii , nu, nu, nu, nu, ná, ná, ná, ná.
Šákkošnjárgii gul gáddái girddii, nu, nu, nu, nu, ná, ná, ná, ná.*

Máhtol Ánde lei fierváčáhcin guođđán fatnasis Gissá Novkka Fálešnjárgii čanakeahtta. Ieš lei mannan gáddái stohpui ja ii ge šat muitán geahččat mo Gissá Novka birgii. Go de ahccigođii, de rievddai fanas gáttis eret. Ánde diedusge ohcagođii fatnasis ja gávnnaid dan loahpas Šákkošnjárgga geažis.

Nie dulkojit diehtoaddit dien vearssa ja lea ge ollásit vejolaš ahte Máhtol Ánde duođas vajáldahtii fatnasis čatnat ja ahte luohtejavza danin šattai nie. Dát sáhtta maid seamma bures muitalit Máhtol Ánde luonddu birra, ahte son ieš lei doaimmalaš, ja sánit *sirddii* ja *girddii* orrot mu mielas bures govahallamin dán vejolaš beali su luonddus. Nubbi eará lea ahte fatnasis lei namma, goitge javzzas. Leš go duođas nu leamašan, dan ii dieđe, muhto *gissá* han lea suomagiel sátni *kissa*³⁴ mii lea bussá ja Máhtol Ándes ledje ollu busgáhtut ja loahpás lei nu ahte olbmot fertejedje báhčit daid go gárte menddo olu. Issá Pier Niillas muitalii 25.08.1997:

Máhtol Ándes ledje gártan ollu busgáhtut dalle go Sierddagohpis de orui. Dalle lei son jo vuoras olmmoš ii ge rásken dahje sealgan šat daid eret rádjat. Olbmot fertejedje vuolgit daid báhčit ja nu bohten mun ge dohko ja jerren Máhtol Ándes bissu luoikkas. Son vástidii ahte bissu lei billašuvvan ja ahte dainna várra ii sáhte šat báhčit. Dalle fuomášedje jugástaga ohcat ja go Máhtol Ánde lei nuppi čalbmái válddestan, de logai ahte gal dan su bissu ožžot geahččalit. Sii šadde beaivvi bivdalit daid busgáhtuid ovdalgo buot ledje goddán. Loahpas lei vel boares monsa báhcan, ja dat ii boahtán bážahahkii ollenge. Dat gávdnui loahpas áidegurrii jápmán.

Ná sáhtta govahallat manne fatnasa namma lei Gissá Novka, muhto goitge lea álkit muitit go *gissá* sánis lea konsonánsa ja *sajis sirddii* lea *s* - jiena allitterašuvdna,

³⁴ “**bus’sá** kissa” (Sammalahti, Pekka 1993 *Sámi - suoma - sámi SÁTNEGIRJI Saamelais - suomalais - saamelainen SANAKIRJA*).

seammás go maiddái lea assonánsa dahje vokála riibma ja *i* -jiena loahppariibma dan guovtti garggas ja juoigansániit *nu* ja *ná* geardduhuvvojit. Dát ovdamearkkat čájehit mo njálmmálaš, ritmmálaš minstarat veahkehit olbmo buorebut muitit (gč. 3.1.2 kapihttala). Olles luodis orru diet hui čalbmáičuohcci ja sáhtášii várra juohke javzzas gávdnat sullasaš ovdamearkkaid go luohti ieš, luođi nuohtta, lea váldo muitinreaidun javzzaid muitimis ja dain luđiin mat juigojuvvojit javzzaid hage, lea dieđusge luođi nuohtta ieš luohti. Maiddái lávlaga sániid muitet olbmot buorebut go gullet dan nuohta. Rubin (1995: 184) dutkkai ge mo amerihkálaš joatkkaskuvlla oahppit buoremusat muite iežaset nášuvnnalávlaga sániid; boasttu musihkain, musihka haga vai rivttes musihkain ja boadus dan golmma vejolašvuodas lei 35%, 40% ja 65%, nugo son jo lei vuordán.

2. *Stuorasaoi riddu gul Vunnii gilpu, nu, nu, nu, nu, ná, ná, ná, ná.*³⁵
Dávjá gul Biggánjárgii vilpu, nu, nu, nu, nu, ná, ná, ná, ná.

Stuorasoaivi lei Reahpin don bealde, Fálešnjárgga vuostá. Ja doppe Áidenjárggas das lahkosis lávejedje Mihkkut láddjet. Máhtol Ánddes lei moarsi, Vul Ivvár Máregii orui Biggánjárggas. Go Mihkkut láddjedje Áidenjárggas, de gilppui Máhtol Ánde Stuoravutnii sin meaddel ja vilppui dieđusge dohko gos moarsi lei.

Biggánjárga lei dastán nuppe bealde vuona ja dušše dat ahte Máhtol Ánde gilppui dohko guvlui ge, dagahii sáhkawasi olbmuid gaskii. Dás maid leat guokte sáni mat maid riibmejít ; *gilpu*³⁶ ja *vilpu* ja dušše diet guokte sáni muitalit olles dán ráhkisvuoda-muitalusa sidjiide geat dihte mo dilli lei. Diekkár sániit leat dego govahallamat mat maid veahkehit muittu, dan čilge Rubin (1995:46-48) jo go čilge njálmmálaš árbevieruid ja vel lagabui go čállá *Imagery Aids Memory*; govahallan doarju muittu:

Up to this point, all that has been argued is that imagery is an analog system that shares many properties with visual perception. This argument is important in order to indicate the kinds of data on which that characterication is based. The remainder of this section provides evidence

³⁵ Várjjatsuopman merkejuvvon buoiddes čálain.

³⁶ In gávnna sátnegirjiin *gilput* vearbba, muhto Ánde Bikká Márgget Jovn Uvllá muitalii ahte gilput lea seamma go “jogget”dahje viehkat.

that imagery is a powerful memory aid (Paivio, 1971, 1986, 1991), with properties that are especially useful for oral traditions.

(Dássáži, buot mii lea bealuštuvvon lea ahte govahallan lea analoga systema mas leat olu dat seamma iešvuođat go oainnu persepsuvnnas. Dát bealušteapmi lea deatalaš go áigu čájehit dakkár dieđuid man ala diet čilgehus lea vuodđuduvvon. Dán oasi muittuheadđi duođašta ahte govahallan lea fámoláš muittu veahkki (Paivio, 1971, 1986, 1991), iešvuođaguin mat leat erenoamáš ávkkálaččat njálmmálaš árbevieruide).

Dás čujuha Rubin maiddái eará dutkái *Allan Paivioi*, gii dutkkai govahallama ja muittu erenoamážit ja čálii olu das.³⁷

Jus máhccá fas *gilpu* ja *vilpu* sániide, de dat muitalit somás vuogi mielde mo son doamai moarsis lusa ja ii ge astan vuordit ge dassáži go joavddaši su lusa. Leš go duođas nie leamašan, dan ii dieđe, go sánit han sáhttet dušše govahallat dien ráhkisvuodamuitalusa, mo olbmot oidne su mášoheapmin go gilppodettiin vel vilppui vai oainnáši moarsis.

3. *Leat go gullan gul ságaid heahkka, nu, nu, nu, nu, ná, ná, ná, ná.*
Máhtol Ánddes gávdnui gávdneseahkka, nu, nu, nu, nu, ná, ná, ná, ná.
4. *Leat go gullan gul ságaid heakka, nu, nu, nu, nu, ná, ná, ná, ná.*
Ándde vieljas bulii gávdne seahkka, nu, nu, nu, nu, ná, ná, ná, ná.

Máhtol Ánde ja su gávdneseahka birra leat moadde muitalusa. Go son jođii guollebivddus, de čuovui gávdneseahkka fárus. Dáhpáhuvai ahte láhpii gávdneseahka ja go de viimmat gávdnui fas, de dat lei heahkkasáhka. Nubbi muitalus lei go Máhtol Ánde lei geaidnodoaimmahagas barggus dalle soađi áigge 1941. Duiskalaš lei olbmuid bidjan dien bargui ja sis lei garáša masa bargit lávejedje vurket biergasiiddiset. Máhtol Ándde gávdneseahkka lei maid dan garášas ja muhtun čáppa beaivve dat buollái ja buot dávvirat bulle sisa, maiddái Máhtol Ándde gávdneseahkka.

Diet javzzat leat ge buot beakkáneamos javzzat Máhtol Ándde luodis ja dain leat maid ráhkadan máŋga veršuvnna, omd. leat Deatnogátte Nuorat juoigan Máhtol

³⁷ Son čálii e.e. -1971 *Imagery and processes*. New York: Holt, Rinehart and Winston, -1986 *Mental representations: A dual coding approach*. New York: Oxford University Press ja -1991 Dual coding theory: Retrospect and current status. *Canadian Journal of Psychology*, 45, 255-287.

Ándde luodi 3. skearrus (JÅR´GALÆD´DJI Å.S 1979) ja sihke luodi nuohtta ja javzzat leat veaháš earáláganat go dát maid mu diehtoaddit juige. Heahkkasáhka lea dakkár sáhka mii lea *heahkas* ja Konrad Nielsen (1979 Vol. II: 350) čilge ahte heahkas lea juogá vuordetmeahtun dahje mearkkašahtti juoga buori birra, erenoamážit borramuša dahje juhkamusa birra dahje maiddái ođđasiid birra. Jus smiehtá mo Máhtol Ánde elii, son jođii guollebivddus, orodii omd. maiddái Bierggis ja ijastalai várra vaikko gos nugo eará ge guollebivdit šadde dahkat. Dás lea *gávdneseahkka* hui guovddáš sátni, go dát muitala sierralágan eallinvuogi birra, johtti olbmo birra, muhtun láhkai olles sámi luonddu birra jo doloža rájes.

Sápmelaš gii birge juohkelágan dilis jus ferte ja dien čállá ge Ytreberg (1980:77- 78) ja čilge ahte sundi *Hans Paus* gárvii čálloša *Samlinger til en historisk beskrivelse over Finmarken* ja das son oinnii dážas ja sápmelaččas erohusa ja mo dáža birge dušše guollebivdduin ja measta jo nealgu jus bivdduin manná funet:

Finnen derimot er fra barnsben av vant til å flakke om, til fjells og til fjære, til lands og til vanns med sin "flint" (børse). En nordmann forstår knapt å la en børse, og må derfor søke kreditt så snart fisket slår feil. Finnen derimot vet å klare seg med jakt og fangst; og han er langt mindre kresen enn nordmannen. Selv hundekjøtt tar finnen til takke med, mens en nordmann heller vilde krepere av sult enn krenke en gammel sedvane. -På grunn av sin driftighet og nøysomhet kan finnen tidligere stifte familie: Med båt og børse, et reinskinn og en græne kan han fø kone og barn.

Máhtol Ánde deaivvadii sihke dáža, láddelaš ja ruošša guollebivdiiguin Bierggis ja birgii bures májggakultuvrrat birrasis, go son han doalai vel "Sovjetnytt"-áigečállaga nu go ovdalis dás lea namuhuvvon. Sámit han šadde oahppat májga giela, unnimusat guokte ja Máhtol Ánde máhtii sámegiela lassin goitge dárogiela bures ja várra vel suomagiela ge. Vaikko leš vel máhtán ruoššagiela ge veaháš, dan in dieđe gal. Vel dán javzza nuppi garggas ge oaidná dán johtti olbmo beali sus, go šattai duiskalaččaid ge reŋgot.

5. Son lei oaidnán gul tyske spion, nu, nu, nu, nu, ná, ná, ná, ná.

Dat ii gul leamašan go norske sion, nu, nu, nu, nu, ná, ná, ná, ná.

6. Ánde dohppii dan telefončoarvái, nu, nu, nu, nu, ná, ná, ná, ná.

Ja de dieđihii dan militearoaivái, nu, nu, nu, nu, ná, ná, ná, ná.

Máhtol Ánde oinnii amas olbmo gean gáttii duiskalaš spiovdnan. Máhtol Ánde ii diktán ášši orrut, son háliidii dastánaga bissehit bahádahkkid ja maid spiovnnaid. Ja dan dieđusge dieđihii telefovnnaš dáža militearoaivámužžii. Go de iskagohte ášši, de čájehuvvui ahte ii leange gusto duiskalaš spiovdna, muhto muhtun eamiseara dahje sárdnealmmái. Sion lei várra sionista, muhtun oskudovddasteaddji gii jođii ja sárdnidii Ipmil sáni, muhto dan ii diehtán Máhtol Ánde.

Nie čilgejit diehtoaddit man doaimmalaš Máhtol Ánde duođas lei. Son ii diktán áššid orrut, ja jus oinnii hoahppoášši, de son dallánaga doaimmahii dasa čovdosa. Dás leat dárogiela sánit main lea sihke assonánsa, konsonánsa ja loahppariibma; *tyske spion* ja *norske sion*. Jus smiehttá Krupat (1996:21) kultuvrraid suodđama ja unnitkultuvrraid iešsuddjema *etnokritihkalaš* vuolggasajis, de lea diet buorren ovdamearkan dasa go vel luohtejavzzas ge sáhttá oaidnit mo dárogiella geavahuvvo sámi eavttuid vuodul ja mo sámivuolta goitge bisuhuvvo.

Dás gal sáhttá leat nu ahte riibmema geažil válljejedje dárogielat sániid ja ahte das ii leat eará dulkon go dat mii duođai dáhpáhuvai. Muhto sánit sáhtášedje goitge govahallat daid fápmoovddasteddjiid mat álgoáiggis jo leat leavvan sámi guovlluide, namalassii sisabakkejeaddji veagat ja oskku dovddasteaddjit. Dás gal ii sáhte dien goitge nie dulkot, go javzzat čájehit áibbas eará beali, Máhtol Ánde doaimmalašvuoda somás vuogi mielde. Muhto go vel *telefovdna* ge heivehuvvo *čoarvái* ja nie sámáidahttojuvvo ja dasa lassin vel sáhttá riibmet *oaivái* -sániin, de gal várra dat lei erenoamáš aiddo mearragátti olbmuid jurddašeames, sii ledje áigá jo oahppan heivehit iežaset earágielat ja -kultuvrrat olbmuide:

Since 1614 Nesseby has been subject administratively and economically to remote centres like Copenhagen, Bergen, Stockholm and Cristiania (Oslo). In spite of its marginality to these centres, it has been a meeting-place for peoples of many nationalities. Karelians, Russians, Finns, Swedes, Norwegians, Danes, Germans, Dutch and English have all in some capacities stayed in the area (Odner 1992:8).

Go smiehttá man giellačeahppi Máhtol Ánde lei, de sáhttá dan áddet maid dan geažil go son ge lei dan birrasis bajásšaddan, gos jo lei árbevierrun gulahallat buohkaiguin. Dán javzzas *Son lei oaidnán gul tyske spion, nu, nu, nu, nu, ná, ná, ná, ná* gal lei

veaháš boasttuáddejupmi sus, go *Dat ii gul leamašan go norske sion, nu, nu, nu, nu, ná, ná, ná, ná* -javzzas oidno mo ášši duođas lei. Muhto Máhtol Ánde vikkai goitge riehta bargat ja jus duođas livččii leamašan duiskalaš spiovdna, de han son livččii Norgga stáhta mielas riehta meannudan ášši, goit aiddo ovdalaš 2. Máilmmesoadi.

7. *Áhkkárguolli gul skohta sis deašká, nu, nu, nu, nu, ná, ná, ná, ná.*
Ándde ieš gul duovttal reašká, nu, nu, nu, nu, ná, ná, ná, ná.

Olbmot álge áhkkárguliid bivdit ja vuovdit ; dat ii lean dábálaš bivdoguollin ovdalaš áigge. Áhkkárguolli ii leat gal nu čáppa sivdnáduš jus olmmoš ii leat dasa hárvánan. Máhtol Ánde maid bivdigodii áhkkárguliid ja su mielas lei nu ártegis guolli go duovtta alde deaškái, ahte fertii bohkosit dahje reaškit.

Dát vearsa orru hui bures čájeheamen man buorremitat ja leikás olmmoš Máhtol Ánde lei ja maiddái mo luohtheadhkki jurddašii, man čehpet son máhtii govahallat dien beali Máhtol Ánde luonddus. *Deašká* ja *reašká* - sániin lea sihke assonánsa, konsonánsa ja loahppariibma. Orru ahte olles luohiti lea nie, somás vugiin govahallojuvvo Máhtol Ánde leikás luondu. Muittán go mii leimmet Viernjárggas ja mu áhčči muittahallagođii Máhtol Ánde javzzaid, de son reškii ja boagustii hui njálgát ja muitalii mánga dáhpáhusa ja nie mii earát ge máhtiimet govahallat ja dego oadnit Máhtil Ánde somás luondu.

Seammás maiddái čájeha diet ahte sámit eai lean hárvánan bivdit buotlágan guliid, muhto go maid ártegis guliin sáhte hatti oažžut, de gal dieđusge heivehedje iežaset daid ge bivdit, muhto várra ieža gal eai borran daid.³⁸

8. *Čuosoai riddu gul Vunnii snuđđu, nu, nu, nu, nu, ná, ná, ná, ná.*³⁹
Stuorasiid áideguoras biipu skuđđu, nu, nu, nu, nu, ná, ná, ná, ná.

Máhtol Ánde lávii nugo eará ge olbmot dan áigái vácci ja viega johtit ja nu son viegai ge riddogátti Čuosoavvi meaddel go Stuoravutnii lei manus. Go olmmoš

³⁸ Seamman han lei *stáinár* maid olbmot mu mánnávuodas lávejedje gusaide liemastit. Ieža eai gal borran dan, vaikko dážaid gaskkas dat lei hersko.

³⁹ Várjjatsuopman mearkkat buoiddes čálain.

váibá, de gal sáhtta snuđihit vaikko gii. Stuorasiiddas lei Uhca Ristenis gieddi ja dan áideguoras čohkkánii ge Máhtol Ánde vuoinjastit ja biipostaddat.

Máhtol Ánde lei ge sávri viehkat ja dás bohtá dat ge ovdan *snuđđu* sániin ja in jáhke gal ahte son ge snuđui eambo go eará olbmot. Dás geavahuvvo *snuđđu* go dat riibme *skuđđu* sániin. Lea eará muitalus mii bures čájeha Máhtol Ánde sávriuođa, go čuoiggai ja soappui ruovdečulgoniin Riehpinis Fálešnjárgii:

Máhtol Ánde lávii maid dájvja eallit Uhca Elleš doppe Riehpinis ja Uhca Elleš lei mángii jurdilan mávssahit go Máhtol Ánde lávii hilbošit vaikko mo. De bođii Máhtol Ánde sisa stohppui ja Uhca Elleš oinnii ahte lei čuoigga bohtán. Dan áigái atne olbmot dušše ovttá soappi čuoiggadettiin ja nu lei Máhtol Ánde ge bohtán. “Dál galggat ruoktut oazžut” jurdili Uhca Elleš ja njáhkali olggos ja lonuhii soappi ruovdečulgoniin. Go Ánde de viimmat vulgii ruoktot fas, de dohppii son ruovdečulggona, ii ge dahkan diehttin ge ahte su soabbi lei jávkan ja nu son čuoigalii gitta Fálešnjárgii dainna. Go Uhca Elleža viellja bođii ruoktot, de jearralii son: “Gosa neavgái ruovdečulgo leš láhpon.” Ja nie beasai Máhtol Ánde ohppit hilbošit Uhca Elležiin vaikko galgai leat nuppeláhkai.

Muitaleigga Uvlláš Petter ja Ánde Bikká Márgget Jovn Uvllá

Dán áigásaš olbmot eai gal sáhte govahallat ge mo olbmot mátkkoštedje ovdal mohtoráigge, dalle go šadde giehtafámuin buot bargat ja vácci, čuoigga, suga dahje heasttain ja herggiin johtit. Okta lea guorosselggiid johtit, nugo dán áigásaš olbmot dájvja besset go ii leat baggu šat maidige gurput, muhto eará gal lea go ferte iežasfámuin sihke bargat ja mátkkostit, nugo Máhtol Ánde ge fertii. Sávriuohta lei sis várra jo dovdomearkan, go maddái *Gábe*-rohki birra muitalii Uhca Pier Esther ná: *Son lei hui sávri, lávii Čáhcesullos máhce finadastit.*

Jus smiehtá mo olbmot odne mátkkoštit, johtet birra máilmmi girdiiguin ja buot eará fievrruiguin ja olu guhkit mátkkiid go maid Máhtol Ánde várra goassege jođii, de goitge ii leat dán áigásaš olbmui dat seamma luonddudovdu go ovddit buolvvaid vázzi olbmui lei. Sis lei oaivvis sihke kompássa ja kárta ja sii dádjadedje sihke meahcis ja meara alde. Várra otná meahcceolbmot ge leat massán dan eanandovddu mii Máhtol Ánde buolvva olbmui fertii leat, go odne han olbmot johtet mohtorfievrruiguin sihke dálvit ja geassit.

Ja dát lihkadeapmi ja johtu lea dán luodis mángga javzzas; nr. 1, 2, 5, 10, 11, 16, 18, 19 ja 20. Orru dego luonddu olbmui lihkadeapmi livččii oktasaš beallin. Lea han jo sátnevájas *Buoret jodi go oru* mii čielgasit čájeha dán eallinfilosofiija; ahte lea dárbu mannat ja lihkadit jus galggaš birget. Dát jurddašeapmi lea várra čuvvon jo doloža rájes, dalle go olbmot sirde ja johte omd. dálveorohagas geasseorohahkii birgejumi geažil. Ii ge diet johtin guoskan dušše boazosámiide, omd. ledje Várjjagis maiddái eará olbmui go boazosámiin geassesajit ja dálvesajit maiddái dán jahkečuodis. Mu diehtoaddi, Juhan Mathis Balto, mitalii ge ahte sis lei 1917:s dálvesadji Njiddgu joga siste ja geassesadji lei Stuorravuonas dalle ja dan son muitá go su áhčči dalle jámii. Maiddái Odner čállá ahte Várjjat sámiin lei árbevierrun johtalit geasse -ja dálvesajiid gaskkas jo ovdal 1900-logu (Odner 1992: 51 – 66, 219).

Jus dán lihkadeami ja jođu buohtastahtta kiowa indiánaiguin, de čállá kiowa indiána *N. Scott Momaday* (Owens 1992:117) viehkama birra ja mo su *House Made of Dawn* romána váldopersovdna *Abel* álo viehká ja ahte dat muittuha gomuvuođa dahje univearssa jođu: *The man running is filling himself into the basic motion of the universe.....That is simply the symbolism which prevails in the southwestern Indian world.*

Máhtol Ánde lei maid lihkadeaddji olmmoš, álo lei viehkamin, suhkamin dahje eará láhkai johtimin. Várra lea luonddu olbmos jo diet varrii cieggan, ahte lea buoret leat jođus go ovtta sajis orrut.

9. *Bitkonjár geahčái gul kánun spennii, nu, nu, nu, nu, ná, ná, ná, ná.*
Báhčín dihtii dan Bánnaid lennii nu, nu, nu, nu, ná, ná, ná, ná.

Máhtol Ánde lei stuora, vánká almmai ja son vikkai irgidit Niillas Heikke Piera Márii, muhto su vieljat (Bánnet) ledje vuostá ja danne lei ge Bánnaid latni. Bánnet orro Biggánjárggas ja Bitkonjárga lei Stuorravuonbealde Viernjárgga.

Diehtoaddit eai daja eará go ahte Máhtol Ánde vikkai irgidit, eai fal mo dainna hommáin geavai. Válđoášši dás lea goitge ahte nieidda vieljat mahkáš vuostálaste su áigumušaid. Ii dás dárbbas nu sakka govahallat ovdalgo jurdilivččii ahte *kánun-*

sánis livččii erohtalaš mearkkašupmi, ahte sáhtášii leat fallossymbola. Dás maid govahallojuvvo measta soahtedilli, go sihke *kánovdna* ja *latni* muittuhit dan. In jáhke goitge eará go ahte jus leš leamašan nu ahte vieljat vuostálaste oappáset oktavuoda Máhtol Ánddiin, de olbmot ráhkadaste ođđa javzza das ja dát soahtegovahallan muitala baicce man oavánin ja duostilin olbmot oidne Máhtol Ándde, eai ge nu olu dan vejolaš erohtalaš beali *kánun*-govahallamiin. Muđui muittuha dát muitalusaš Anders Fjellnera *Beaivvi bárni soakŋu jiehtanasaid máilbmái* -ehposa, gos jiehtanasnieidda vieljat sakka vuostálaste oappáset mannat Beaivvi bártni fárrui. Sii njuolgut doarridedje sudno fatnasa ja vigge bissehit dan (von Düben 1977: 324–325, Gaski 1991:26).

Lea váttis dadjat leš go sámiid gaskkas nu leamašan ahte vieljat erenoamážit galget oappáset irggi dohkkehit, muhto soakŋodábit goit leat áigá jo leamašan nu ahte nieida ja nieidda vánhemat ja eará fuolkkit galge dohkkehit irggi ovdalgo beasai oppa sáhkalašge ge nieiddain (Leem 1767: 382 – 383). Maiddái ođđasit gálduin gávdná ahte soakŋogába fertii leat čeahppi hállat irggi ovddas ja orru erenoamážit heivemin dán *kánun*-javzii maid Vorren ja Manker (Vorren, Manker 1976: 178) čáliiga soakŋodábiid birra:

Enkelte steder skjøt følget en salve med ei børsen når en nærmet seg kåten, og var det om vinteren, skulle talsmannen helst kunne kjøre helt fram til kåten uten å la hundene skremme reinen .

Orru goitge dás leamen nu ahte dát báhčingovahallan heive boares soakŋodábiide ja ahte dáid javzzaid *kánun* ja *báhčín* -govahallan dánin ii leat amas sámi árbevierus irggástallama oktavuodain.

*10. Láirá dearbmái gul bejás ráhpu, nu, nu, nu, nu, ná, ná, ná, ná.
Boaris Ráhppa gul hiitan doahpu, nu, nu, nu, nu, ná, ná, ná, ná.*

Máhtol Ánddes lei boares beana man namma lei Ráhppa. Go Máhtol Ánde vulggii gakcut ceakkonjuni bajás, de ii liikon boares Ráhppa dasa. Šattai lossat boares beatnagii čuovvut eaiggáda bajás dan alla láirádearpmi ja de diedusge ciellagođii.

Jus geahččá olles luodfi javzzaid, de fuomáša ahte Máhtol Ánddes lei fanas, gielká, bissu ja beana ja ahte dain ledje sierra namat. Jáhkkimis lei beatnagis duođas ge Ráhppa namman, ja fanas, bissu ja gielká “gásttašuvvojedje” luohtejavzzaid bidjama oktavuodas. Sáhtá ahte go namat biddjojedje, de dahkkojuvvojedje maiddái jápma biergasat eallin, dat ožžo dego heakka nie. Dás in gávnna goitge eará go ahte Máhtol Ánde maid lei hui ealas, son lei álo mannamin ja somás vuogi mielde govahallojuvvo dát bealli sus.

11. *Bártnávárrái gul bejás čuoigá, nu, nu, nu, nu, ná, ná, ná, ná.*

Šelges medállja gul rettis čuovgá, nu, nu, nu, nu, ná, ná, ná, ná.

12. *Dat lei gul dan vuovdesunddi mearka, nu, nu, nu, nu, ná, ná, ná, ná.*

*Dan lei gul eddán boares klearka, nu, nu, nu, nu, ná, ná, ná, ná.*⁴⁰

Máhtol Ánde lei vuovdesunddi reanġa ja lávii addit muorra-čuohppansárgáid olbmuide. Muorračuohppanbáiki lei Sabetvuomis (geahča čuvvosa kárta) ja olbmot lávejedje jođihit muoraid Rávdoroggái, go dalle eai lean heasttat. Bártnávárri lei maid Sabetvuomis ja doppe dieđusge čuoiggadii vuovdesunddi bargi.

Nie dulkojit diehtoaddit dieid javzzaid. Dás ihtá Máhtol Ánde almmolaš bealli, mo son doaimmahii áššiid olbmuid ovddas go son han lei gielalaš ja čeahppi ja mo son de beasai hearráid reŋgot. Leš go duođas leamašan šelges medállja sus go čuoiggadii, dan ii dieđe gal, muhto goitge čájeha diet man árvvus son ieš goitge anii dien virggi. Dás leat hui vuogas riimmat, omd. *čuoigá* ja *čuovgá* gos lea sihke allitterašuvdna, konsonánsa, assonánsa ja maiddái loahppariibma ja sánit čudjet čábbát go juigojuvvojit. Maiddái *mearka* ja *klearka* sániin lea riibma; assonánsa, konsonánsa ja loahppariibma ja dát sánit dego mitalit manne vuovdesunddi reanġgas lei alla árvu. *Klearka*⁴¹ lei alla hearrá čáli ja dás dieđusge vuovdesunddi čáli.

13. *XXXXX XXXX*⁴² *lei gul buorre báhčči, nu, nu, nu, nu, ná, ná, ná, ná.*

Ja Máhtol Ánde lei gul láibeáhčči, nu, nu, nu, nu, ná, ná, ná, ná.

⁴⁰ Várjjatsuopman merkejuvvo buoiddes bustávain.

⁴¹ “**klerk** (norr *klerkr*, gj geng fra lat.,av gr *kleros* ‘lodd’,eg ‘presteskap valgt ved loddkasting’) om e forh: **1** prestevidd person; prestemedhjelper **2** skriver, sekretær (hos fyrste)(Bokmålsordboka 1988:294).

⁴² Dás in čále rivttes nama, go sáhtá dovdot negatiivvalažžan sutnje geasa dat gullá.

Go Máhtol Ánde lei veahkkás olmmoš ja máhtii čállit, de veahkehii dávjá olbmuid go sis galggai leat čálalaš oktavuoha eiseváldiiguin, omd. maiddái váivveskássa seaddaliid ordnet. Dan ovddas sáhtte olbmot veahkehit Máhtol Ánde, juohkehaš lágis ja čehppodagas mielde.

Sánit main lea riibma; *buorre báhčči* ja *láibeáhčči* orrot leamen čoavddasátnin dán javzzain, go dat mitalit olbmuid oktavuodaid birra. Maiddái dás oidno Máhtol Ánde almmolaš bealli, mo son máhtii gulahallat eiseváldiiguin ja mo son nie veahkehii olbmuid, muhto goitge lea javzzaid oaiivil bures čihkkojuvvon ja dušše sii, geat dovde diliid, sáhtte daid dulkot. Dát javzzat orrot erenoamáš bures čájeheamen mo luohtejavza lea konteavsttas gitta, gii livččii dás sáhttán árvidit mii *láibeáhčči* lei dán oktavuodas?

14. Bissu namma dat lei gul Tuvra nu, nu, nu, nu, ná, ná, ná, ná.⁴³
Dan geažil Ánde gul dávjá guvrái, nu, nu, nu, nu, ná, ná, ná, ná.

Dan áigái lávejedje olbmot riebaniid čohkkát ja Máhtol Ánde maid lávii bissuin guvrát ja vuordit goas dal rieban idistivččii. Leaččá go bissus gal sierra namma ja lei go sus erenoamáš tuvra dahje lihkku dainna bissuin, dan ii sáhte vissásit dadjat, muhto dan gal diehtá ahte Máhtol Ánde ge bivddii riebaniid.

Nie dulkojit diehtoaddit dieid javzzaid. Dás fas oidno ahte bissus gis lei sierra namma. Orru nugo ovdalaččas dás namuhin ahte várra lei álki bidjat namaid Máhtol Ánde biergasiidda maid ja nu čájehit man ealas olmmoš son lei ja dás vel dakkár namma mii heivii bures. Tuvra han lea seamma go lihkku ja bivddu oktavuodas han dárbbáša olmmoš lihku ja dákkár bivdolihkku lei dárbbášlaš bivdokultuvrrain. Maiddái bivdolihkku, boazolihkku ja guollelihkku gullet lihku-áššái ja sámi filosofa *Nils Oskal* (1994: 86- 89) čállá ge boazolihkku birra, mo muhtun olbmos lei stuorát boazolihkku ja guollelihkku go earáin.

⁴³ “**II tur** (etter svensk fra fr. (*bon*) *tour* (god) vending) hell, flaks t-og utur”(Bokmålsordboka 1988:642).

*15. Ánde ii diehtán gul riebanis hetti, nu, nu, nu, nu, ná, ná, ná, ná.
Dalle son českii gul seaidnái fekki, nu, nu, nu, nu, ná, ná, ná, ná.*

Go Máhtol Ánde lei goddán riebanan ja ráhččan náhki, de ii heiven álo vuovdit náhki dastánaga. Go riebanan náhkehaddi lei fuotni, de časkkii Máhtol Ánde fakki dahje váhčána seaidnái ja vurddii dassáži go haddi lohtanii, ovdalgo vuvddii náhkiid.

Dás ge oidno man doaimmalažžan ja jierbmán olbmot oidne Máhtol Ánde. Son máhtii čuovvut hattiid rievdamiid ja son vuvddii náhkiid easkka de go dain lei buorre haddi. Maiddái dás čuovgá čađa mo sámit ledje hárvánan birget; ii olmmoš vuovdde jus ii leat bággu ovdalgo sutnje gánnáha dan dahkat, leš dal sáhka náhkiin, goikeguliin vai eará gálvvuin. Sámit ledje hárvánan gulahallat ja gávppašit eará čeardda olbmuiguin jo doloža rájes, mun namuhin jo dán luoddi 3., 4., ja 5., 6. javzagarggaid dulkomis mo sámit ledje oahppan birget garra luonddudiliin ja gulahallat eará kultuvrra olbmuiguin. Dákkár gávppašanvuohki, mii dán javzzas lea váldomearkkašupmin, heive hui bures dan historjjálaš birgendáidui maid sámit šadde duođaštit.

*16. Máhtte viellja gul gáhkuid steike, nu, nu, nu, nu, ná, ná, ná, ná.
Ánde viellja gul láhte miel reike, nu, nu, nu, nu, ná, ná, ná, ná.*

Máhtol Ánde lei hui lihadeaddji olmmoš ja son ii máššan čohkkát jaska nu menddo guhká.

Fas dulkojit diehtoaddit Máhtol Ánde másohisvuoda ja doaimmalaš-vuoda nie, lihadeaddji olmmožin. Su viellja Uvllá Máhtte, gean luoddi namuhin kap. 3.2 oktavuodas, govahallo dás eanet ruovttu olmmožin go Máhtol Ánde dahkko. Son ii máššan vel dálustis ge jaska čohkkát, fertii vel doppe ge váccašit ja várra vel smiehtadit seammás go reikii. Dás ge lea dárogiepla sátni *steike* mii riibme *reike*⁴⁴ sániin ja dain lea sihke assonánsa, konsonánsa ja loahppariibma ja mun jáhkán ahte diet sánit leat válljejuvvon juste riibmema geažil ja maiddái go dáhpáhus dahkko suohtaseabbon aiddo sátnegaheami geažil.

⁴⁴ “rei`kit walk v. (indoors) I spasere (inne)” (Nielsen, Konrad 1979 Vol. III: 271).

*17. Ánde viellja gul herrestyres veaidnu, nu, nu, nu, nu, ná, ná, ná, ná.
Go Fálešnjárgii ii gul ole geaidnu, nu, nu, nu, nu, ná, ná, ná, ná.*

Máhtol Ánde čohkkái gielddastivrras ja leige ožžon gieldda ráhkadišgoahtit geainnu Fálešnjárgii. Ovdalgo dan muddui ovdánii, de lávii son ain ovddidit ášši gielddastivrras. Muhto geaidnohuksen gal gaskkalduvai loahpas dasa ja ii Fálešnjárgii šaddan goassege albma geaidnu.

Nie oidnet diehtoaddit dieid javzzaid. Dás maid oidno Máhtol Ándde almmolaš bealli, son lei politihkkár ja veainnui dahje váidalii gieldda-stivrras go eai juolludan ruđa Fálešnjárgga geaidnohukseii. Dušše dat ahte geaidnohuksenbargu dohko ollen ge álggahuvvui, čájeha ahte Máhtol Ánde lei čeahpes politihkkár. Jus geahččá kárta ja das oaidná man ávdin guovlu Fálešnjárga duođas lei omd. Stuoravuona márkanbáikki ektui, de lei bures dahkkon ahte Máhtol Ánde nu guhkás nagodii vuojehit ášši.

*18. Gielkká namma lei gul Hoahppu, nu, nu, nu, nu, ná, ná, ná, ná.
Lavdnjetuŋgái gul bođii loahppa, nu, nu, nu, nu, ná, ná, ná, ná.*

Go Máhtol Ánde vulggii ruovttustis Vutnii, de lávii váldit gielkká fárrui ja geasehit lavnnjiid fas ruoktot. Go de lei jodašeamen ruovttoluotta lávdnjegurbmiin, de ain lávii orustastit olbmuid dáluin ja háleštit. Ja son sárdnas olmmoš lávii ain dadjalit: “Mus lea hoahppu.” Nie son vuolgališgođii mángii ja ain hállagođii ja gielká vuorddašii olggobealde. Vaikko vel Máhtol Ánde dajai ge ieš ahte sus lea hoahppu, de ii máššan hállamis ja nu šattai gielkká namma “Hoahppu” go lavdnjetuŋgái gal bođii loahppa go Máhtol Ánde gievrras olmmoš dan bolttui.

Dás gis oidno Máhtol Ándde sosiálalaš oktavuoha eará olbmuiguin. Son asttai maid galledallat olbmuid ja háleštit ja muitaladdat buot máilmmiid. Vaikko lei ge nu ahte ii measta máššan vuolgit go oktii lei boahtán, de goitge ráimida javza su doaimmalazžan, go lavdnjetuŋgái bođii loahppa. Dás lea goitge gielkká namma muhtunlágan ironiseren Máhtol Ándde mášohis luondduin, sus han ii lean duođas hoahppu go ii máššan vuolgit go olbmot ain hálahedje su vuolgimis.

Dát javza orru mu mielas buoremusat govvemín manne Máhtol Ándii ain bidjaledje ođđa javzza, su oktavuohhta eará olbmuiquin; son lei olbmuid čállinveahkki, áššemeannudeaddji, dulka, eiseváldiid gulahalli ja ovddasteaddji ja skihpár. Buot dát sierranas rollat čájehit manne son lei dakkár olmmoš geasa olbmot ain bidjaledje ođđa javzza ja vuodđun dasa lea su luonddu sosiálalaš bealli, lassin dasa ahte lei erenoamáš maid sávrivuođa, givrodaga ja doaimmalašvuođa dáfus.

*19. Ánde dohppii gul gieđas gisttá, nu, nu, nu, nu, ná, ná, ná, ná.
Dalle son čuolastii suollad niskái, nu, nu, nu, nu, ná, ná, ná, ná.*

Máhtol Ánde lei maŋnelaš soađi Gáhčoš Mákká irggis ja ihkku gullagođiiga suollaga gii lei goikebiergosuonjirii gakkumin. Suonjir lei vistetáhka vuolde. Go Máhtol Ánde gulai suollaga, de manai son olggos ja bissehii suollaga, čuolastii su niskái (go son han lei rávislágan almmái).

Dás fas oidno mo Máhtol Ánde lei irgideamen ja mii de geavai go vurjojuvvui. Leš go duođas nie leamašan, dan ii dieđe, muhto goitge leat dát ge javzzat hui konteavsttas dahje dilis gitta ja ii olmmoš sáhtáše sullii ge árvidit ahte irggis dat lei jus fal dušše javzzaid livččii gullan. Dát maid čatnasa mu mielas hui lunddolaččat Krupat (1996:21) kultuvrraid iešsuddjen jurdagii, go dušše fal sii geat ledje “siskkobealde”, geat dovde dili, dihte mas lei sáhka. Dás ii leat man ge lágan erohtalaš metafora, ii sátnegežiin ge geažiduvvo ahte livččii olmmoš mii vurjojuvvo irgehommás.

Áidna lea ahte dás ge čájehuvvo Máhtol Ánde doaimmalašvuohhta, son dalán čovddii váttisvuođa ja bissehii boasttudagu. Imaštallan veara lea goitge dás ahte Máhtol Ánddes lei gistá gieđas. Dát sáhttá leat dušše javzzas vai riibme *niskái*-sániin ja maiddái vai lihkađeapmi álggahuvvo. Muhto son han *dohppii* ja *čuolastii* ja diet sánit muittuhit boraspire mii bivdá sállaža ja danin sáhttá ge olles javza govahallat man fámolážžan olbmot oidne Máhtol Ánde suollaga ektui. Ja de maid sáhttá jurdilit manne gistá lei gieđas, go boraspire han maid leat ovdajulggiin muhtunlágan gisttát. Jus viidábut oainnášii dán boraspire-metafora, de sáhtášii jurddašit ahte Máhtol Ánde lei sihke snáhpis ja oaván, buorit iešvuodát dien áigásaš olbmui.

20. *Fannas namma lei gul Mággá Biddu, nu, nu, nu, nu, ná, ná, ná, ná.*
*Dávjá sugadii dan Duommanjár riddu, nu, nu, nu, nu, ná, ná, ná, ná.*⁴⁵

Máhtol Ándde moarsi Gáhčoš Mággá orui Sierddagohpis ja das lahkosis lea ge Duommanjárga. Dalá olbmot fertejedje suga johtit ja nu barggai ge Máhtol Ánde go irgidii Gáhčoš Mággái, son sugai fatnasiin su guossái.

Dás lea maid oalle siskkáldas diehto ahte fatnasa namma govahallá gii moarsi lei. Olles dát ráhkisvuodadáhpáhus čájehuvvo mottiin sániin, go sihke moarsi namma ja manne irgi sugadii gos sugadii, leat dego govahallamat dasa. Jus leš okta ge javzagarga olles dán luodis mas oalle vissásit lea erohtalaš konnotašuvdna, de ferte leat dát. Biddu han lea nissonolbmo juolgesuodji, dán oktavuodas ullus goddojuvvon. Biddu han sáhtá maiddá leat bohccogápmasis gorrojuvvon ja bittuin eai leat stigát dahje hiitamat gitta nugo almmáiolbmo gálssohiin leat. Jus vel buohtastahtá mearraguliid namaiguin main lea *biddu* namahus, nu go omd. *áhkobiddu*, de gal orru dát konnotašuvdna vejolaš, go Várjjagis leat *áhkobiddu* -ja *áhkocincu*⁴⁶ doahpagat measta synonymat, vaikko dat leat ge guokte sierralágan guoli.

Sugadit sátni maid sáhtá muittuhit daid ritmmalaš minstariid maid sihke *Ong* ja *Kristeva* (dás kap. 3.1.2) čáliiga leamen rupmašis gitta ja mun oainnán dán vejolaš oktavuoda maiddá danin go *sugadit* sátni nu čielgasit muittuha meara gearrama; olbmo deahkit čávget ja ložžet go olmmoš suhká, seammás go mearra gearrá ja dego čavge ja ložže báruid. Jus dán dulko vel viidábut, de sáhtá oaidnit vejolaš erohtalaš daguid sugadeami oktavuodain, maiddá danin go fatnasa namma lei moarsái čadnon. Muhto de gal lea oalle guhkás govahallan olles dáhpáhusa. Go jerren diehtoaddiin guhtemuš fanas Máhtol Ánddes lei álggos, de vástidedje *Gissá Novka*. Go dás oidno ahte lei vel eará fanas, de sáhtá dat govahallat eará áigodaga Máhtol Ándde eallimis.

⁴⁵ Várjjatsuopman merkejuvvon buoiddes čálain.

⁴⁶ “akkabid’du -dd- Cottus scorpius (species of fish I fiskearten ulke).”

“akkacin’cu -nc Cyclopterus lumpus (species of fish I fiskearten rognkjeks).” (Nielsen 1979 Vol I: 32).

5.3 Dajahusat ja javzzat dahje lávllabihtát

Dulkodettiinan Juhán Inggá luođi, de fuomášin ahte su luohti lea gal áibbas earálágan go Máhtol Ándde luohti. Juhán Inggá luođis lei eanet mitalusa stiila go Máhtol Ándde luođis mii lei hui ritmmalaš ja mas measta juohke javzzas ledje allitterašuvnnat, assonánssat, konsonánssat ja loahppariimmat mat álkidahte javzzaid muitima ja dahke luođi divtta hápmásažžan.

Goitge leat Juhán Inggá luođis muhtun erenoamáš dadjanvuogit mat leat dego strategalaš muitosánit ja dien erenoamášvuođa sáhtta buhtastahttit mitalusaid replihkaiguin, mat maid veahkehit dáhpáhusa muitima. Dien čilgejin erenoamážit 3.1.1 kapihttalit go lei njálmmálašvuođa aggregatiivavuođas sáhka. Juhán Inggá luohti lei maid redundánta dahje geardduheadđji, go muhtun luohtedajahusat geardduhuvvojedje mángii.

Eará mii lei veaháš somá oaidnit Máhtol Ándde luođi ektui lei ahte Juhán Inggá luođis lei nieida gii válddii isida alces, nieidda iešválljenfriddjavuohta náitalanáššis duođaštuvvui ja mun oainnán vejolaš oktavuođa gufihtarárbevieru olmmoš-gufihtar náittosdili earáčeardda olbmo-sámi nieidda náittosdiliin. Dás lea maiddái nu ahte go Juhán Inggá lea luođi váldopersovdna, de lea maiddái son dat guhte oamasta riggodaga, vaikko vel lea ge nisu. Boazosámiid árbevierus gal ii lean amas ahte nisu oamastii bohccuid seamma dásis go dievdu ja lea lunddolaš jáhkkit ahte diet jurddašeapmi lea čuvvon Juhán Inggá luohái. Maiddái rábmon lea dán luođis oalle guovddáš áššin ja heive bures njálmmálaš kultuvrra olbmuid agonisttalašvuođa duođaštussan, muhto go luohti dávjá lea nuppi olbmo rámidapmi, de gal ii álo duođaš agonisttalašvuođa.

Jus de geahččalivččii smiehttat olles Máhtol Ándde luođi ja dan duogášmitalusaid, de das leat moadde váldojurdaga mat bohtet millii. Vuosttažettiin leat dieđusge luohtejavzzat ja daid duogášmitalusat dego smávva kronikáhtat mat hui dáiddalaččat govahallet Máhtol Ándde luonddu ja olu deatalaš dáhpáhusaid su eallimis, seammás go maiddái su eallináigodat govahallojuvvo. Somá lea maiddái fuomášit ahte olu báikkit mat luođis namuhuvvojit, omd. Šákkošnjárga, Fálešnjárga

ja Stuorrasiid, leat historjjálaččat dološ sámi ássanbáikkid (Odner 1992: 109-112, 226-229) ja ahte Máhtol Ánde nie lei okta dain maŋimus olbmuid gii jotkkii dološ árbevieru go ásaí Fálešnjárggas.

Dás loahpas geahččalan čatnat oktii njálmmálašvuođa smiehttamušaid ja mo dat sáhttet ihtit dán guovtti luodis ja nu dego duođaštuvvot. Dás muittuhan váldoáššid ja ruođuid sisa bijan gean teorehtalaš smiehttamuša mun anán vuodđun;

* njálmmálaš, ritmmálaš minstarat dorjot muittu ja leat rupmašii čadnon (Ong)

* njálmmálaš, ritmmálaš minstarat leat olbmuid rupmašii čadnon juo njuoratmáná ovdafonologalaš dási rájes (Kristeva)

* govahallan doarju muittu (Ong, Rubin)

* geardduheamit dorjot muittu (Ong)

* dihto dadjanvuogit dorjot muittu (Ong)

* sápmelačča luondu lea johti olbmo luondu, eará álgoálbmogiin maid dát lihkaeapmi mii muittuha gomuvuođa dahje univearssa jođu (Owens)

* sápmelaš heiveha iežas eará kultuvraide ja suddje seammás iežas kultuvrra (Gaski, Krupat)

* sámi dološ soakjodábit ihtet Máhtol Ánde luodis, Juhán Inggá luodis oidno nieidda iešválljenfriddjavuohta náittosguoimmi dáfus

* luohtejavzzaid ádden lea konteavsttas gitta, erohtalaš dagut čihkkon ja muhtun javza lea ironiseren

* luodis sáhtta árbet

* lávlaga nuohtta doarju lávlaga sániid muitima (Rubin)

* luođi nuohtta lea ieš luohti, javzzat nuohtas gitta

Jus dáid čuoggáid buohtastahtá omd. Onga ja Rubina njálmmálašvuođa dovdomearkkaiguin (gč 3.1.1 kapihtala), de oaidná ahte muhtun čuoggát čuvvot sudno smiehtamušaid oalle bures. Eará čuoggát, mat čielgasit leat sámi kultuvrra dovdomearkkat, nugo omd. luođi iešvuođat ja dološ sámi bivdodábit ja eará áššiid jurddašeapmi, spiehkastit dain.

6. ČOAHKKÁIGEASSU

Mun lean dán barggus álggos dutkan njálmmálaš kultuvrra olbmuid jurddašemi ja ovdanbuktima dovdomearkkaid ja lean daid buohtastahtán sámi mitalusaiguin ja luđiiguin. Mun gávnnašin ge de ahte maiddái sámi njálmmálaš árbevierut čuvvot muhtun láhkai daid dovdomearkkaid maid dutkit leat fuomášan eará máilmmi njálmmálaš kultuvrrain. Goitge muhtun oarjemáilmmi dutkiiid smiehtamušat eai nu bures heive sámi árbevieruid dutkamii, omd. lea luohiti dakkár genre mii ii riehta heive nu bures sin čilgehusaide. Go ohcen njálmmálaš árbevieruid dovdomearkkaid sámi mitalusain ja luđiin, de goitge in dadjan ahte sámi árbevierru lea ollásit njálmmálaš, muhto dat mitalusat ja luodit maid mun čoggen gal eai lean čállojuvvon ovdal.

Jus oahppama lagabuidda smiehtá, de orrot njálmmálaš kultuvrraid olbmot oahppamin oahpahalli dilis, vaikko vel muhtun njálmmálaš kultuvrrain dáhpáhuvai oahppan golmma vuogi mielde; vuosttaš vuohki lei oahpahalli ja bargguid oassálasti dilis oahppan, nubbi vuohki lei čiekjalis oahppan maid boarrásat máhte ja goalmmádin lei dat oahppu mii ii vuolgge olbmos, muhto mii bohtá njuolga olgguldas fámuin ja mii čájeha olmui gomuvuođa čiegusvuođa. Orru nu ahte sámi kultuvrra olbmot leat oahppan, goit vuosttaš ja nuppi vuogi mielde, vaikko vel oainnán vejolaš čanastagaid goalmmát oahppanvuohkáii omd. dološ sieidefámu ja noaidevuođa bokte. Go muitima guorahallen, de gávnnašin, maid dutkit jo leat fuomášan, ahte sátnevádjaset ja eará njálmmálaš ritmmálaš minstarat, nugo omd. luohtejavzzaid ritmmat, allitterašuvnna, assonánssat, konsonánssat ja loahppariimmat veahkehit muittu. Orru maid nu ahte sámi árbevierus maid lea sánis erenoamáš fápmu ja ahte dat jáhkku maid ihtá omd. mitalusain.

Mun guorahallen gulahallama ja gulahallanmodeallaid heivvolašvuođa seammás go ovdamearkkain čájehin dan oassálasti observašuvnna dutkanvuogi maid geavahin go diehtoaddiiguin háleštin. Dás orui nu ahte go dutkis ja diehtoaddis lea seamma duogáš ja giella ja go soai bures leaba oahpásmuvvan, de gulahallaba soai buoret. Dutkis lea de buoret vejolašvuotta oažžut maiddái sihke "čiegus" dieđuid ja erenoamáš dieđuid. Mun maid geahčadin árbevierudutkama váldoskuvllaid ja

máinnastiippaid ja maiddáid muiteleddjiid ja mitalusaid dutkanvuogi. Mun geahččalin de gávdnat sámi muiteleddjiid ja juigiid beroštumiid ja maiddáid dulkot sin mitalusaid ja luđiid. Dasa mun luoikkahin omd. folkloristihkalaš dutkanvugiid, omd. mitalusaid kategoriseremis ja muhtun mitalusaid sierranas beliid guorahallamis. Dás lei mus eahpárašárbevierru guovddážiis ja mun geahččalin čájehit mo sámi jurddašeapmi idii eahpárašmitalusaid iešvuodaid dulkomis.

Luđiid dulkomis gávnnahtin ahte luohte-árbevierru mángga dáfus čuovvu njálmmálašvuoda dovdomearkkaid, muhto maiddáid dás sáhtten čájehit luodi erenoamášvuoda sámi árbevierus. Jus oppalaččat geahčan daid teoriijaid maid ektui mun lahkoniin mitalusaid ja luđiid, de ledje omd. máilmmidutkit nugo Ong, Rubin, Krupat, Kristeva, Siikala ja Pentikäinen smiehttašat mángga dáfus ávkin. Muhto sámi duktit, nugo Gaski, Hirvonen, Balto, Jernsletten, Einejord, Oskal ja Solbakk sáhtte goitge sámi jurddašeami buoremusat čilget teorehtalaččat. Maiddáid diehtoaddit muitelede mitalusaid ja luđiid birra ja čilgejedje olu fenomenaid, omd. eahpárašárbevieru ja luđiid dulkoma oktavuodas.

Go dás loahpas smiehtan manne mitalusaid ja luodit nu garrasit bokte mu sáhkkivuoda ahte válljejin daid dutkat, de lei vuosttažettiin daid somás, leaikás ja hearvás bealli mii dagahii ahte mun daid dutkagohten. Háliidan dás loahpahit ovttain mitalusain maid Mávnos Biera Bier Mihkkil mitalii 3.10.1997:

Dat lei oalle áigá, dáppe ii lean telefodna dán bealde eanu. Ja lei hirbmat dulvvis eatnu. Easka ládje lei bohtán okta nuorta nieida deike. Lei vuolgán telefodnii deike. Bohtá dása, mun lean okto dás. Jearai ahte lea go mus fanas luoikat, son áigu telefodnii don beallái. Logan: “Ii dal fanas gal leat, lea dakkár jola, unna”. Logai: “Gal gáhpagaš dat gal fatnasiiguin lea vánta. Gal lea buorre mii lea, beare lea”. Eatnu lea oalle dulvvis. Dáppe lei vel okta nieiddaš, vulggii mielde. De dal sugaiga, manaiga dohko. Muhto mii bat duot jorrá oainnat juohke guvlui, muhto beasaiga, golggaiga dieđe gosa leaččaiga, dohko vulos. Jávkaiga doppe, na goit oidnuiga gesiiga dan fatnasa ja manaiga ja riŋgiiga. Go bođiiga de gesiiga dohko guhkás fatnasa bajás ja de vulggiga ja de golggaiga vuohon vulos. Mii bat dal, dieđusge bođiiga sisa. Mun logan: “Lei go buorre fanas?”. Na de logai: “Unna biro gávgilaš mii jorrá juohke guvlui. Ii duoinna goit sáhte suhkat”. Gal don dalle ledjet oalle amas ja nuorra vel.

DIEHTOADDIT

Ándde Bikká Márgget Jovn Uvllá r. 11.08. 1923

Issá Pier Niillas r. 4.03. 1917

Johan Mathis Balto r. 26.12. 1911

Mávnos Biera Bier Mihkkil r. 7.10. 1931

Oskal Máhte Mikkel Issát r. 17.12. 1920

Sára Biret r. 31.10.1922

Sára Juhán r. 21.06.1921

Sire Uvlláš Máhte Uvllá Rávdná r. 17.05.1924

Uvlláš Petter r. 5.06.1928

Uhca Pier Esther r. 16.10.1932

GIRJJÁLAŠVUOHTA

Aarnes, Asbjørn 1977. *Litterært leksikon* Tanum – Norli Oslo

Aksdal, Bjørn ja Nyhus, Svein 1993. *Fanitullen* Innføring i norsk og samisk folkemusikk Univ. forl.

Alver, Bente 1989. *Concepts of the Soul in Norwegian Tradition* – in Nordic Folklore ed. Kvidesland and Sehmdorf /Simpson Indiana University Press

Balto, Asta 1997. *Sámi mánáidbajásgeassin nuppástuvvá*. Ad Notam Gyldendal AS

Bauman, Richard 1992. *Folklore, Cultural Performances and Popular Entertainments*. A Communications-centered Handbook. Oxford University Press New York

Bibal daihe Basse Čala mii sistes doalla Boares ja Ođđa Testamenta Kanonalaš girjii 1988 Det Norske Bibelselskap. Oslo

Bjørklund, Ivar ja Eidheim, Harald 1997. *Om reimerker Kulturelle sammenhenger og norsk jus i Sápmi* Tidsskrift for samfunnsforskning 4 Univ. forl.

- Bokmålsordboka Definisjons- og rettskrivningsordbok* Avd. for Bokmål ved
Leksiografisk Institutt, Univ. i Oslo, Norsk Språkråd Red. Landrø og
Wangensteen Univ. forl. 1988
- Bø, Grambo, Hodne, Hodne 1982. *Norske eventyr*. Det Norske Samlaget
- Cuddon, J.A. 1991. *A Dictionary of Literary Terms and Theory* -3rd. ed. Penguin
Books, London
- Dundes, Alan 1975. *Analytic Essays in Folklore*. Mouton The Hague Paris
- Düben, Gustav von 1977. *Om Lappland och lapparne . Foreträdevis de svenske*
Gidlunds
- Einejord, Jon Eldar 1975 *Luotti -Juoigos- Dajahus-Innhald i joiken* Hovudoppgåve
til samisk hovudfag vårsemesteret 1975
- Friis, J. A. 1871. *Lappisk mythologi: eventyr og folkesagn* Cammermayer Christiania
- Gaski, Harald 1991. *nu gárvvis girdilit*. Sámi girjjálašvuoda oahppogirji Davvi
Girji o.s
–1994. *Om joiken i mediesamfunnet. Festskrift til Ørnulv Vorren*. Tromsø
Museums skrifter XXV. s. 186-96. Tromsø Museum, Universitetet i
Tromsø
- Gaski, Harald ja Hirvonen, Vuokko ja Näkkäljärvi, Ellen 1992 *Girjjálašvuoda*
tearpmat Sámi Oahpahušráđđi
- Grambo, Roald 1984 *Folkloristisk håndbok: begreper-termer*
Universitetsforlaget, Oslo
- Glomnes, Eli 1991. *Noen sier noe!* Kommunikasjonsteori LNUJ. W Cappelen
Forlag AS

- Goody, Jack 1987. *The interface between the written and the oral* Cambridge University Press
- Hirvonen, Vuokko 1991. *Gumppe luodis Áillohažžii. Luodi sládjateorehtalaš guorahallan ja Valkeapää divttat njálmamálaš tradišuvnna joatkin*. Pro gradu-bargu. Oulu universitehta.
- Holmberg, Uno 1987. *Lapparnas religion (Lappalaisten uskonto, 1915)* Centre for Multiethnic research Uppsala University
- Itkonen, Erkki ja Joki, Aulis J. ja Peltola, Reino 1987. *Suomen kielen etymologinen sanakirja*. Helsinki Suomalais-Ugrilainen Seura
- Jernsletten, Nils. 1978. Om joik og kommunikasjon. *Kultur på karrig jord*. (Festskrift til Asbjørn Næsheim), pp. 109-122. Norsk folkemuseum, Oslo.
- Kirkeby, W. A. 1991. *Engelsk – Norsk ordbok* Stor utgave Kunnskapsforlaget Aschehoug – Gyldendal Oslo
- Krupat, Arnold 1992. *Ethnocriticism. Ethnography History Literature* University of California Press. Berkeley Los Angeles Oxford
–1996. *The Turn to the Native. Studies in Criticism & Cultures*. University of Nebraska Press. Lincoln.
- Lagerkrantz, Eliel 1959. *Seelappische Texte des Varangergebiets* Suomalais-Ugralaisen Seuran Toimituksia, Helsinki
- Launis, Armas 1908. *Lappländische Juoigos-Melodien* FF publications Nothern ser. no 3 Suomalais-Ugralaisen Seuran Toimituksia, Helsinki
- Leem, Knud 1767. *Beskrivelse over Finmarkens Lapper, deres tungemaal, Levemaade og forrige Afgudsdyrkelse* København, Rosenkilde Bagger 1975

- Lukkari, Pekka 1963. *Lavlagak II* Suomalaisen Kirjallisuuden Kirjapaino Oy
Helsinki
- Moderne litteraturteori. En antologi.* 1991. Kittang, Linneberg, Melberg ja Skei,
Univ.forl. Oslo
- Narogin, Mudrooroo 1990. *Writing from the Fringe. A Study of Modern Aboriginal
Literature*, Hyland House, Melbourne.
- Nielsen, Konrad 1979. *Lappisk (samisk) ordbok Bind I – IV* Institutt for
Sammenlignende Kulturforskning Univ. forlaget Oslo
- Odner, Knut 1992. *The Varanger Saami- Habitation and Economy AD 1200—1900*
Scandinavian University Press The Institute of Comparative Research in
Human Culture
- Ong, Walter J. 1982. *Orality & Literacy. The Technologizing of the Word*,
Routledge, London-New York
- Oskal, Nils A. 1994. *Det rette, det gode og reinlykken* Avhandling til dr.art. graden i
filosofi Univ. i Tromsø Institutt for samfunnsvitenskap Filosofiseksjonen
- Otterbeck, Jens 1920. *Kultuværdier hos Norges Finner* Aschehoug & co
Kristiania
- Owens, Louise 1992. *Other Desitinies: Understanding the American Indian Novel*,
University of Oklahoma Press, Norman.
- Pentikäinen, Juha 1968. *The Nordic Dead- Child Tradition - Nordic Dead-Child
Beings* FF Communications No.202 Suomalainen Tiedeakatemia
- Pentikäinen, Juha 1989. *The Dead without Status* in Nordic Folklore ed. Kvidesland
and Sehmdorf /Simpson Indiana University Press
–1995. *Saamelaiset. Pohjoisen kansan mytologia*. Helsinki: SKS

- Pettersson, Olof 1957. *Jamek and Jabmeaimo: A Comparative Study of the Dead and the Realm in Lappish Religion* Gleerup Lund Sverige
- Pollan, Brita 1993. *Samiske sjamaner Religion og helbredelse* Gyldendal Norsk Forlag AS Oslo
- Qvigstad, J. K 1922. *Lappische Sprichwörter und Rätsel* Kristiania Etnografiske Museums Skrifter Bind I Hefte 3 Kristiania
 –1925 *Lappische Märchen und Sagenvarianten* Suomalainen Tiedeakatemia Academia Scientiarum fennica Helsinki
 –1927 *Lappiske eventyr og sagn* II, IV ISK Oslo
- Rubin, David C. 1995. *Memory in Oral traditions The Cognitive Psychology of Epic, Ballads, and Counting -out Rhymes* Oxford University Press New York Oxford
- Rydving, Håkan 1993. *The End of Drum-Time: Religious Change among the Lule Saami* Almquist & Wiksell, Uppsala
- Sammallahti, Pekka 1993. *Sámi – suoma – sámi SÁTNEGIRJI (Saamelais - suomalais -saamelainen SANAKIRJA)*
- Selden, Raman ja Widdowson, Peter 1993. *Contemporary Literary Theories* Harvester Wheatsheaf
- Siikala, Anna -Leena 1984. *Tarina ja tulkinta* Tutkimus kansankertojista Suomalaisen kirjallisuuden seura Mäntän kirjapaino Oy
- Skjelbred, Bolstad Ann Helene 1998. *Fortellinger om huldre -fortellinger om oss* Tano Aschehoug AS

- Solbakk, John Trygve 1995 *Girjjálašvuoda váldo teoriat* (oanehis čoahkkáigeassu)
Tromssa Univ. Sámegeiela gaskafága čoakkáldat.
- Steen, Adolf 1969 *Kautokeino gamle kirke*. Forlaget sami varas. Norges Samemisjon
Trondheim
- Thompson, Stith 1961. *The Types of Folktale A Classification and Bibliography*
Helsinki Suomalainen Tiedeakatemia
- Turi, Johan 1987. *Muitalus sámiid birra* Sámi Girjjit
- Valkeapää, N.-A. 1984. "*Ett sätt at lugna renar*". *café Existens* No. 24. Göteborg.
- Vorren, Ørnulf ja Manker, Ernst 1976. *Samekulturen En kulturhistorisk oversikt*
Univ. forlaget Oslo
- Ytreberg, N. A. 1980. *Handelssteder i Finnmark* F. Bruns Bokforlag Trondheim
- Wustmann, Erich 19?. *Die Lappländische Juoigam-Dichtung*⁴⁷

⁴⁷ Dán girjjis ii lean vuodđolohku čállojuvvon, muhto čáli lea eará girjjiid almmuhan 1950 loguin.

ČUVVOSAT

1. Dološ Rikkart luohti	2
2. Hula Juhán luohti	2
3. Juhán Inggá luohti	3
4. Máhtol Ánde	5
5. Mitalusskovvi	7
Máhtol Ánde kárta	8

1. Dološ Rikkart luohiti

*Na miesttamáddagis go njálgat ođii
Jo na na na na na na nan na*

*Ja gufihitarnieiddat gul lávllodedji
Jo na na na na na na nan na*

*De jus don Márdjá jáskk` it oro
No na na na na na na nan na*

*De sildefárpal sisa mun bijan
Ja sádden bedjel vári Sieiddái*

2. Hula Juhán luohiti

*Na na na na na na na na na na na
na nan na na na na na nan na na na*

*De muhtorbása lei gul Báika Piera
ja na nan na na na na na nan na na na*

*Ja del sii johtii gul de vaiikke fiera
ja na nan na na na na na nan na na na*

*Stuora guolli bodii čievra ráđa
ja na nan na na na na na nan na na na*

*Ja Huulla viežžalii dan ruovdeláđa
ja na nan na na na na na nan na na na*

*Ja biiggá namma lei gul Radio-Mággá
ja na nan na na na na na nan na na na*

*Ja reangga namma lei gul Keampe-Jovna
ja na nan na na na na na nan na na na*

*Iđit bodda gul sii fáhk'niid báhčaledje
ja na nan na na na na na nan na na na*

*Ja eahket bodda gul de sajiid lámčaledje
ja na nan na na na na na nan na na na*

*Diktár namma lei gul Juhán Piera
ja na nan na na na na na nan na na na*

*Guht ii dorjon gal Hula miela
ja na n na na na na na nan na na na*

3. Juhán Inggá luohti

1. Dál mun juoiggastan jo dan jo go
Juhán Inggá vel jo lo lo lo lo lo la
2. Ii -n- ábot gal jo Juhán Inggáin go lo la
lo la lo lo lo lo go lo la
3. Ná stuorimus bonde-n- áhkku gal
lea Guovdageainnus lo le la le la le go lo la
4. Gusat leat gal návehis jo nu
go sirkkit njelohis jo lo lo go lo la
5. Ja mun lean viggan daid lohkat mángga háve
muh` lohku in leat vel ožžon nu nu go nu ná
6. De jo lea gal návét nu jo go dievva lu la la lo le la
na jo dat lea Juhán Inggá go luohti
7. Ja lei nu jo viissis go jo válddii joduiskalačča nu nu na nu na
8. Albma barggánis j-on olbmo go nu nu
nu nu nu no go nu nago nu na
9. De leat gieltit gal nu stuorrát
li-n olmmoš oidno nuppe geahčen lo lo go lu la
10. Gal at `hal muhtin láikkes juhkki
livččii dat nai ožžon
11. Ja n-irggit ledje nu olu, logi ,le, la, la, la, le, le le
12. muh n- ii fuollan ovttá ge le le le
le, la, la, la, le, le le
13. Na Inggá láve lohkat na leat bat jur
nu olu sus dat irggit leamašan
14. Mun logan leat dieđus ge,
don dat it muitte go nu na
15. Dat lea gal dakkár áhkku
n- eai jo juolgge vuollái duolmmas , nu go nu nu go nu na
16. Ja nu viissis lei go válddii go
albma bargo-n-olbmo nu nu nu no go nu na
17. Ii fuollan gal jur jo Guovdageainnu láikkes,
juhkis bártni nu nu go lu la
18. Na jo dat lei go dat jo
Juhán Inggá vel jo luohti , nu nu nu no go nu na
19. Ja dat lea jo Juhán Inggá go siessá
mii jo juoiggada jo go nu na
20. In dat hal mun nu čeahppi leat juoigat
muh gal mun dál jo dohko sullii ge juoiggan
21. Ja jon oastá maid hálida jo go nu na
Ja jon iežát ostet maid nagodit jo lo la lo le, la, la, la, le, le le
22. Ja duohta lea gal jo go lo lo go lo la
23. De mun juoiggastan fas dan Juhán Inggá
lu lo lu lo lo go lu la
24. Dat lea nu suohtas smáđahkes olmmoš
Ja buorremielas lea j-on álohii nu na

25. Maid bat dat fuollá stuora bunden áhkku na
 Ii at dat n-álgge jo suvrristit, nu na lu la go lu la
26. Ja njeallje mánáža leat nu nu na
 Čáppa, fiinna mánáža jo go lu la
 Le la le le le le lago nu na
27. Ja jáhkkos gii jáhkká ja gullos gii gullá
 muh duohta goit lea jo lu le go lu la
 Lu la lu le la le le le la go nu na
28. Ja láve n-álohii lohkat
 siessá vuolgge mielde golgat
29. ja mun láven lohkat
 gal mun fal gearggus lean go
 golgat jo beasan nu nu go nu na
 Le la le le lei le le lago nu na
29. Na jo Juhán Injá dat jo go lea jo nu
 Le la le le le lei la go nu na
30. Ja -n-isit dat lea jo
 pølsafaberihkka jo go le jo nu
31. Nu dahká jo daid pølsaid nu lu lu go lu la
 Bossegoh` márkanis leat jur
 dorrón daid pølsaid nalde
 Lo lo lo la lo lo la lago nu na
32. Šattai ijat ihkku vuolgit viežžat pølsaid
 dáppe-n eambbo ja nu vuovdá ja
 ihkku manai dohko lo la lo la
33. Ja guokte boares áhku nu mannet dohko
 ja lohket “Kor e den jo viddas pølsemaker jo?”
 Jo lo la Ja Biret Sára dajai “Die lea jo nu jo”
34. Ja áhku nu manaiga
 guosa beagi dohko nu nu go nu jo
 Ja pølsaid nu osttiiga ja nu
 Ja nu ilus leigga lo lo go lu la
 Dat lei dat jo Juhán Injá go luohti
35. Ja fanas doppe mearas lo lo go lo la
36. Muh ii hal dat jo-n astta go bivdit
 beare haga nu nu nu go no
37. Go jo eamit nai lohká
 son ii oainne isida beaivvis gal
 jo lo la lo la go lo la
38. Ii jat dat jur čohkká su njune ovddas jo
 Muh gal son n-ihkku n-oaidná
 seanggas goit lea jo buorre go
 la lo la lo la go lo la
39. Njeallje máná leat goit šaddan go nu na
 Lo la le le lei le le la go nu na
40. Ja dat lea gal nu viissis dat n- Injá
 Mun gal ferten vel jo dadjat
 nu na go nu na
41. De n-irggit gal ledje juohke suorpmá nammii
 muh ii jur fuollan daid jo
 Le la le le lei le le la go nu na

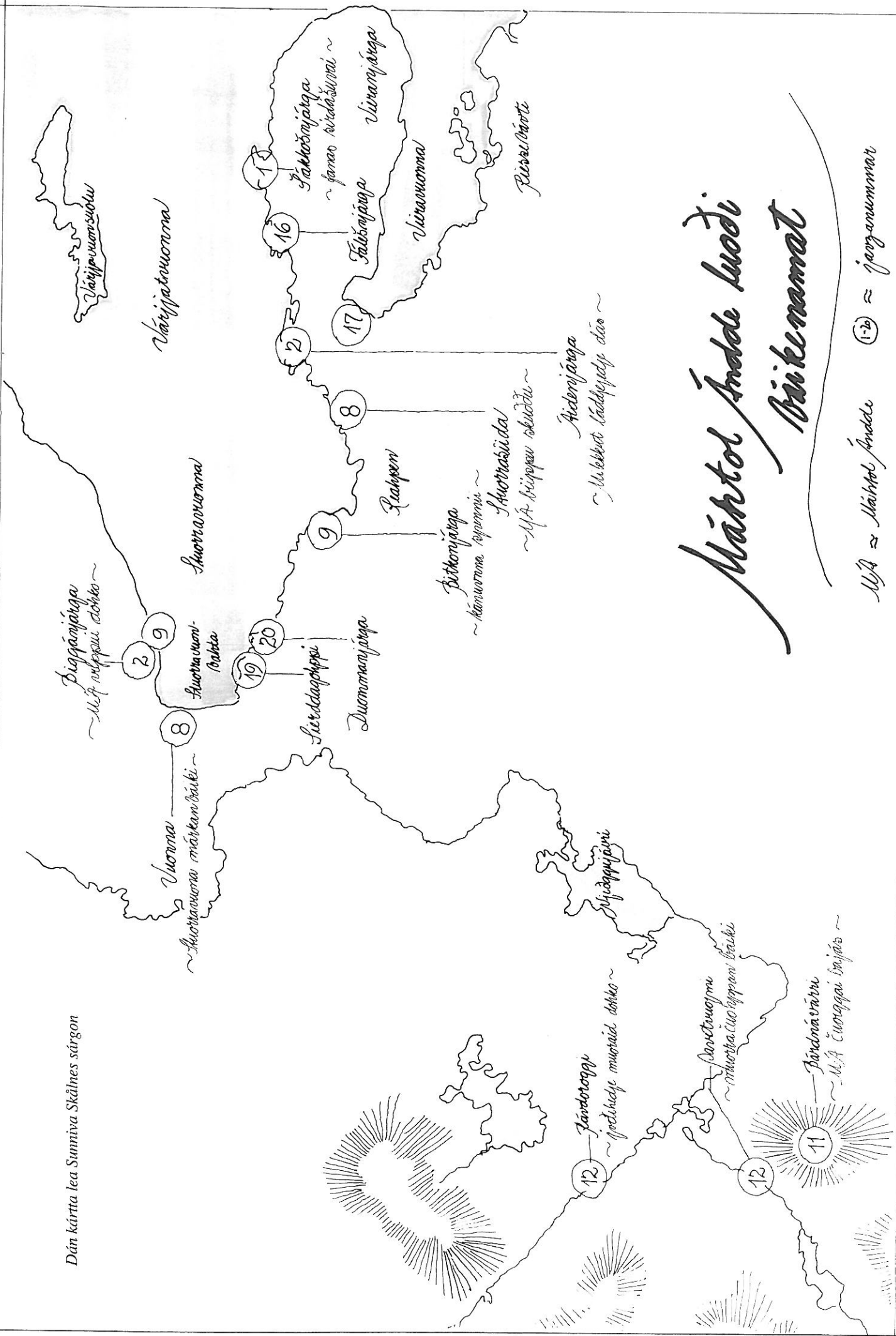
5. Mitalusskovvi

Galle mitalusa juohke mitalleaddji mitalii ja man tiipat mitalusa son mitalii:

Muitaleaddji	1. Iežaset eallinvásáh.	2. Filoso-fiija ja áige-guov. oaivilat	3. Memo ráhtat	4. Jáhku- ja oskumuš mitalus	5. Báikkálaš historjá	6. Kroni-káhtat ja báikk. hist.	7. Cukc. ja leaikk.	8. Luohte mitalus/ Eará*
MBBM			3				4	
OMMI			4				1	4*
IPN			2				1	5
SUMUR	4		4			1	1	1
SB				5		2		
UP							2	11
ÁBMJU							6	5
UPE							4	1
JMB	4		2					
SJ			2					
Submi	8		17	5		3	19	23/4*

Eará* lea dás omd. diiddačilgehus.

Dán kárta lea Sumniva Skálmes sárgon

Mäntol Ändde luodi Biekenamat

MÄ ≈ Mähtol Ändde (1-2) ≈ jorganumat

